

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KIRÁLYI BAZILIKA

ÍRTA
DERCSÉNYI DEZSŐ

GEREVICH TIBOR
· ELŐSZAVÁVAL

MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA BUDAPEST

Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából

MAGYARORSZÁG
MŰVÉSZETI EMLÉKEI

KIADJA A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA

M A G Y A R O R S Z Á G M Ű V É S Z E T I E M L É K E I

II. SOROZAT: EGYES EMLÉKEK ÉS EMLÉKCSOPORTOK

SZERKESZTI

GEREVICH TIBOR

A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK
ELNÖKE

I.

DERCSÉNYI DEZSŐ

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KIRÁLYI
BAZILIKA

1 9 4 3

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KIRÁLYI BAZILIKA

ÍRTA

DERCSÉNYI DEZSŐ

GEREVICH TIBOR

ELŐSZAVÁVAL

1 9 4 3

MŰEMLEKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA. BUDAPEST, 1943

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA újabb kiadványai sorában közzé öhajtja tenni fontosabb ásatásainak és egyéb munkálatainak eredményeit monográfia-szerű alakban, amellet, hogy folytatja az összefoglaló kiadványokat s útnak indítja az ország művészeti emlékeinek rendszeres, helyrajzi kiadását, topográfiáját.

Nem a véletlen műve, hogy az első monográfia-kötetet első, szent királyunk székesfehérvári bazilikájának szenteljük. Tökéletesen indokolja az a kivételes hely, amelyet a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt királyi templom a magyar történetben és a magyar művészet történetében elfoglal, másrészt pedig az a körülmény, hogy feltárása és maradványainak rendezése a Bizottság legutóbbi munkálatai között foglal helyet. Nem véletlen az sem, hanem tervszerű elgondolás következménye, hogy az esztergomi királyi palota kiásása után figyelmünk Székesfehérvár felé fordult. A szinte naponta adódó műemléki munkálatok, a műemlékvédelem folyómunkái mellett — amelyek sokszor előre nem látható módon s majdnem mindig halasztást nem tűrve jelentkeznek — a nagyszabású munkák több évre előirányzott, átgondolt program szerint folynak. Kisebb-nagyobb évkörök keretében néhány, egymással kor- és stílusbeli, topográfiai stb. szempontok alapján összefüggő, kiemelkedő munkát helyezünk az élre. Így kerültek egy ciklusba az esztergomi és a székesfehérvári ásatások, a veszprémi Gizella-kápolna helyreállítása; ez utóbbi, valamint a jáki apátsági és a velcméri templom, továbbá a feldebrői altemplom falkepeinek restaurálása, a pécsi és a szombathelyi ókeresztény feltárások, hogy csak a nevezetesebbeket említsen.

Szent István példát adott utódainak a művészet pártolásában is, különösen templomok építésében. Korának legbőkezűbb művészetpártoló fejedelmei közé tartozott. Nagy építtető volt, mint később többi nagy királyunk, különösen pedig Szent László, III. és IV. Béla, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás. Több templomot maga emelt, mások építését gazdag adományaival támogatta, gondoskodott díszítésükről és liturgikus tárgyaikról, egyházi ötvösművekről és miseruhákról.

A nyugati stílusáramlatokba kapcsolva, lefektette művészetünk alapjait. Nemcsak a magyar államot, de a magyar művészetet is megszervezte. Saját építkezéseinek és adakozásain kívül törvényt hozott (II. kv. 34. fej.), melyben elrendelte, hogy minden 10 falu építsen egy templomot; az egyházi öltönyöket és oltárterítőket a király, a papot és könyveket pedig a püspök adja. A külföldön is építtetett: Rómában, a Szent Péter-bazilika tözsomszédságában, a mai sekrestye és kánonoki ház helyén magyar zarándokházat, Jeruzsálemben kolostort, Konstantinápolyban templomot, Ravenna mellett, a S. Lorenzo in Vado Rondino község közelében már korábban épült S. Pietro in Vincoli-templom mellé, Ravenna hercegevel együtt kolostort. XIX. János pápának miseruhákat ajándékozott, Montecassinóba, Szent Benedek sírjára aranykeresztet küldött s a cluny-i bencés kolostort is bőségesen megajándékozta.

Szent Istvánnak építkezései közül leginkább a székesfehérvári bazilika volt szívügye. A királyok koronázási és temetkezési helyének szánta, bár őt és Gizellát még Esztergomban koronázták. Utódai fejére azonban itt tették a szent koronát, Pétertől I. Ferdinándig, kivéve IV. Bélát, akit a tőle ugyancsak Fehérváron alapított Szent Péter-templomban koronázták meg. Itt tartották a királyi esküvőket, s legtöbb királyunkat ide temették, Szent Istvántól Szapolyai Jánosig. A székesfehérvári bazilikának tehát a törökök bevonulásáig — amidőn az országgal együtt kezdetét vette balsorsa és pusztulása — állami, közjogi szerepe volt. Ezen utóbbi jellegéhez hozzájárult az is, hogy benne őrizték a szent koronát és a többi királyi jelvényt, valamint az ország levéltárát. Mindezt, a bazilika építésének és ásatásainak történetével, viszontagságaival, maradványainak számbavételével együtt részletesen leírja e kötet szerzője, DR. DERCSÉNYI DEZSŐ, az ásatásokat végző Műemlékek Orsz. Bizottságának kitűnő tisztviselője.

Épp egy és egynegyedszázada, hogy Szent István székesfehérvári bazilikájának területén ásni kezdtek, ha nem is régészeti céllal. Rendszeres ásatáshoz 1848-ban az első alkotmányos kormány megbízásából a Nemzeti Múzeum őre, ÉRDY JÁNOS fogott, de munkáját kilenc nap múlva, Jellachich seregének közeledtére abba kellett hagnia. Érdemleges ásatást először HENSZLMANN IMRE, a magyar régészet egyik nagyérdemű alapítója végzett, több megszakítással, húsz évi időközben, 1862-ben, 1874-ben és 1882-ben. A feltárt falakat azonban el kellett földelnie. Henszlmanné az első tudományos publikáció érdeme is; eredményeit ma sem nélkülözhetjük, ha azok több tekintetben vitathatók vagy túlhaladottak is. Több mint félszázad mul-

tán, 1936-ban a Műemlékek Orsz. Bizottsága felvette a Henszlmann-tól kényszerűen elejtett fonalat. Újra feltárta a tőle elhantolt romokat, s az ásatásokat a lehetőség szerint kiterjesztette. A munkálatokat szélesebb alapon, nagyobb területen, a legújabb műemléki elvek alkalmazásával két év alatt végeztük. Több időt fordítottunk rájuk, mint a korábbi ásatások együttvéve. A módszeres munkához idő kellett. Feltártunk Henszlmanntól nem ismert részeket is, köztük a bazilika délnyugati oldala mellett fekvő köríves kápolnát, melyet Szent István sírkápolnájának tekinthetünk. Sok ismeretlen, részben díszesen faragott kőtöredéket is napfényre hoztunk. A korábbi ásatásoktól eltérően, az előkerült falmaradványokat biztosítottuk, a díszítő töredékeket, plasztikai faragványokat pedig megtisztításuk és konzerválásuk után, az ásatási területen emelt, részben nyitott kőmúzeumban helyeztük el, melyhez csatlakozóan külön mauzóleumot építettünk a legdíszesebb és legnagyobb, művészeti és történeti szempontból egyaránt legbecsesebb emlék: Szent István kőkoporsója számára. Ezek a megőrző, múzeális építmények a bazilika lombard-román stíljében, modern átérzéssel és a gyakorlati cél hangsúlyozásával készültek; a Szent István-Mauzóleumot, a benne őrzött sírláda jelentőségének megfelelően s méltón a nagy király tiszteletéhez, legkiválóbb művészeinkkel, emlékszerű felfogásban díszítettük: az azóta oly korán elhunyt, felejthetetlen ABA NOVÁK VILMOS hatalmas falképeivel, ÁRKAYNÉ SZTEHLÓ LILInek, a középkori katedrálisok színes ablakaival vetekedő üvegfestményeivel, MADARASSY WALTER stílszerű díszítő faragványaival, LUX GÉZÁtól tervezett, finomművű vasrácsokkal. A feladat tökéletes megértésével, s különleges művészi átérzéssel LUX GÉZA DR. tervezte az egész építményt, a kőtárt és mauzóleumot, valamint az ásatási területet elválasztó, diadalívszerű lezáró részt.

A fehérvári ásatásoknál követett eljárás a helyi adottságokból, a feltárt leletek természetéből folyt s lényegesen különbözött a hasonló időben végzett esztergomi ásatásainktól. Nagyon tanulságos és hasznos volt ez a párhuzamosan végzett munka. Mind a kettő Szent Istvánnal volt kapcsolatban, az egyik szülővárosában, a másik temetkezési helyén folyt. Mind a két helyen a feltárt építmények román koriak, a hazai románstílnak kimagasló emlékei. Esztergomban nagyobb, egymással összefüggőbb épületmaradványok kerültek elő a föld alól: megvolt a lehetősége annak, hogy némi kiegészítéssel az eredetit helyreállítsuk, a nélkül, hogy romantikus elképzeléshez kellett volna folyamodni, régebben, sajnos, gyakran véghezvitt műemléki hamisítás végzetes hibájába esni. Kisebb mérvű kiegészítést is csak

olyan helyen végeztünk, ahol biztosan következtethettünk, s ahol azt a szerkezet nélkülözhetetlenné tette; ezt is olyan anyaggal, amely feltűnően elüt az eredetitől s így bárkitől és bármikor megkülönböztethető. Az esztergomi királyi palota olyan helyiségeit, amelyek falainak és boltozatainak kiegészítésére nem került elő elegendő töredék, ahol pl. a boltozatoknak csak indításai maradtak meg, műzeálisan, mintegy vitrinszerűen, egyszerű és praktikus lapos, modern üvegfüdémmel zártuk le. A helyhez nem köthető töredékek természetesen itt is, egyszerűen képzett kőtárba kerültek, s lemondtunk az építész számára talán csábító, de régészetileg hamis rekonstrukciós kísérletekről. A székesfehérvári bazilika falai, nem is mindig összefüggően, csekély magasságban kerültek elő. A felépítmény szinte teljesen elpusztult, a szerkezeti vagy díszítő töredékek, eredeti helyüknek többnyire teljes ismeretlenségében, mint csonka tagok szóródtak szét. Itt tehát a feladat az egy-két méternyi magasságú falmaradványok biztosítására és a töredékek mennél teljesebb összegyűjtésére, áttekinthető elrendezésére és rendszerezésére szorítkozhatott. Hogy a felszínre került hézagos falmaradványok egységesebb, a szemnek is kellemesebb képet nyerjenek, az ásatási területet kertesítettük. A mult romboló munkáját a természettel enyhítettük. A zöld pázsit arra is szolgál, hogy a szürke falmaradványokat kiemelje, összefüggésüket áttekinthetőbbé tegye, az alaprajz nyomait jobban kidomborítsa. Fehérvárott romkert létesült, Esztergomban az árpádházi királyi palota és királyi kápolna csaknem teljes képét varázsolhattuk elő. A Műemlékek Orsz. Bizottsága e két nagyszabású feltárásából azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a műemlékvédelmi munka — akár ásatás, biztosítás vagy helyreállítás — módszerének mindenkor a lelet természetéhez kell alkalmazkodnia.

A székesfehérvári romkertet, kőtárt és mauzóleumot, két évi munka után, Szent István jubileumi évében, a Kormányzó Úr Öfömméltósága jelenlétében adtuk át a közszemléletnek. Minden munkát elvégeztünk, ami módunkban állott. Minden lehetőséget azonban, rajtunk kívül álló okokból, nem meríthettünk ki. A munkálatok módját adták a szentistváni bazilikához fűződő legtöbb régészeti és művészeti kérdés tisztázásához, bár maradtak tisztázatlan és még tisztázható pontok is. Megoldatlan maradt a bazilika nyugati homlokzatának és az esetleges nyugati tornyoknak kérdése. A nyugati, főbejáratí rész romjaira valószínűleg a kőmaradványok felhasználásával épült ugyanis a XVIII. század végén a püspöki palota, s a mondott kérdéseknek csak ennek lebontásával lehetne a végére járni. A régészetnek mindenesetre megérné. Sikerrel kecsegtetne a romok-

tól délre eső úttest további bolygatása is, amiről városrendészeti és közlekedési okokból kellett lemondani. Henszlmann a bazilikától északra is talált középkori falmaradványokat, amelyeket szintén beföldelt. Kibontásuk s további nyomozásuk is akadályba ütközött, amennyiben a püspöki kertnek, ásatási célokra egyelőre át nem engedett részén fekszenek. A püspökség a kert jórészét rendelkezésre bocsátotta, s már csak egy keskenyebb sáv maradt birtokában, épp amelyen a Henszlmanntól kiásott említett maradványok előkerültek. Ezek minden valószínűség szerint világi építményekhez tartoztak, talán a Szent Istvántól alapított prépostsághoz, a melléje rendelt társas káptalanhoz, vagy épp a királyi palotához, amelynek létezését fel kell tételeznünk. Reméljük, hogy nyugodtabb időben még ezek tisztázására is sor fog kerülni s világosság derül Szent István fehérvári építkezéseinek egészére.

Amit az 1936—38-i ásatásokkal végeztünk, ha nem is minden, de sok volt, amiről ez a kötet is meggyőz. Jelentékeny és jól végzett munka volt, amiért elsősorban a Műemlékek Orsz. Bizottságának építészeti főtanácsosát, **LUX KÁLMÁN** dr.-t, az újabb hazai ásatások és helyreállítások páratlan tudású építési irányítóját, építész-munkatársait, dr. **LUX GÉZÁ**t, a kötár és a Szent István-mauzóleum kiváló tervezőjét, **KISS DEZSŐ**t, a munkálatok helyi vezetőjét, **GENTHON ISTVÁN**t, Bizottságunk előadóját, **SZENTIVÁNYI GYULA** dr. fötitkárt, a köemlékek szerencséskezű konzerválóját, a leltározást éppoly pontossággal, mint tudományos felkészültséggel végző dr. **DERCSÉNYI DEZSŐ**t, e kötet szerzőjét illeti a legteljesebb elismerés. Hálánkat kell kifejeznünk a magyar királyi kormány iránt, hogy a nagyszabású munkálatokhoz az anyagi eszközöket rendelkezésre bocsátotta és kivált az akkori kultuszminiszter, Székesfehérvár országgyűlési képviselője, **HÓMAN BALINT** iránt, aki úgy is, mint történettudós, Szent István korának legjobb ismerője, mozdította elő munkánk sikerét, valósággal munkatársunk volt. S hálásan gondolunk vissza **SHVOY LAJOS** megyéspüspök úr érdeklődésére és készségére, amellyel az ásatási terület egy jórészét rendelkezésre bocsátotta; valamint a város akkori polgármesterére, **CSITÁRY EMIL**re, aki meleg szeretettel karolta fel munkánkat. Végül legyen szabad hálás köszönetünket kifejezni **SZINYEI MERSE JENŐ** jelenlegi vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak, aki a műemlékek ügyét különös gondjaiban részesíti s aki ennek a szép kötetnek, s a vele meginduló sorozatnak megjelenését lehetővé tette.

GEREVICH TIBOR

RÖVIDÍTÉSEK

- Archaeologiai Értesítő.*
Archaeologiai Közlemények.
 CZOBOR BÉLA—SZALAY IMRE: *Magyarország történeti emlékei az ezredéves kiállításon.* I. k. Budapest, 1896.
 CZOBOR BÉLA: *A székesfehérvári ásatások (III. Béla magyar király emlékezete.* Szerkesztette Forster Gyula). Budapest, 1900. 18—27. l.
 CSEMEGI JÓZSEF: *Antik diszitő elemek továbbélése román építészeti ornamentikánkban.* Magyar Művészet, 1936. 373—379. l.
 DERCSÉNYI DEZSŐ: *Az Árpád-kori kőfaragó-művészet első emlékei.* Magyarságtudomány tanulmányai, V. Budapest, 1937.
 DERCSÉNYI DEZSŐ: *Szent István székesfehérvári bazilikája.* Tükör, 1937.
 DERCSÉNYI DEZSŐ: *Hungarian medieval art under the Árpád dynasty.* The Hungarian Quarterly Summer, 1937.
 DERCSÉNYI DEZSŐ: *A székesfehérvári bazilika kőfaragványai.* Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60. évfordulójára. Budapest, 1942. 25—42. l. XI—XXII. tábla.
 DERCSÉNYI DESIDERIO: *Contributi allo studio dei rapporti fra la plastica ungherese nell' eta romanica e quella dell'Italia settentrionale.* Róma, 1942.
 DIVALD KORNÉL: *Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története II.* Budapest, 1907. 519—590. l.
 DIVALD KORNÉL: *Magyarország művészeti emlékei.* Budapest, 1927.
 DIVALD KORNÉL: *A magyar művészet története.* Budapest, 1927.
 ÉBER LÁSZLÓ: *Hazai szobrászatunk emlékei.* A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902.
 ÉBER LÁSZLÓ: *Magyarország Árpád-kori művészete.* Műharát, II. 1922.
 FORSTER GYULA: *Székesfehérvár koronázó temploma, III. Béla magyar király emlékezete.* Budapest, 1900. 1—17. l.
 GÁL LÁSZLÓ: *L'architecture religieuse en Hongrie du XI. au XIII. siècle.* Paris, 1929.
 GERECZE PÉTER: *Építészeti emlékeink az ezeréves kiállításon.* Archaeologiai Értesítő, 1896.
 GERECZE PÉTER: *A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványai.* Archaeologiai Közlemények, XX. k. 1897. 72—130. l.
- Arch. Ért.*
Arch. Közl.
 CZOBOR—SZALAY
 CZOBOR
 CSEMEGI
 DERCSÉNYI: *Árpád-kori*
 DERCSÉNYI: *Tükör*
 DERCSÉNYI: *Hungarian*
 DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*
 DERCSÉNYI: *Contributi*
 DIVALD: *Középkori*
 DIVALD: *Magyarország*
 DIVALD: *Művészettörténet*
 ÉBER
 ÉBER: *Árpád-kori*
 FORSTER: *Székesfehérvár*
 GÁL
 GERECZE: *Kiállítás*
 GERECZE: *Pécs*

- GERECZE PÉTER: *Szobrászati emlékeink Magyarországon*. Budapest, 1898.
- GERECZE PÉTER: *Építőművészeti emlékeink Árpád-házi királyaink idején*. (Kézirat a Műemlékek Országos Bizottsága könyvtárában.)
- GEREVICH TIBOR: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938, Magyarország művészeti emlékei I.
- GEREVICH TIBOR: *Magyarországi művészet Szent István korában*. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. III. k. Budapest, 1938.
- HENSZLMANN IMRE *jelentése a székesfehérvári régiségekről*. Vasárnapi Ujság, 1862. 28—31. sz.
- HENSZLMANN IMRE: *A székesfehérvári ásatások eredménye*. Pesten, 1864.
- HENSZLMANN IMRE: *Magyarország őkeresztény, román és átmenet stílyú műemlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876.
- HENSZLMANN IMRE — REISSENBERGER LAJOS: *A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom*. Budapest, 1883.
- HORVÁTH HENRIK: *A magyar szobrászat kezdetei*. Budapest, 1936.
- HORVÁTH HENRIK: *Pannoniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban*. Pécs, 1935.
- HORVÁTH HENRIK: *Buda a középkorban*. Magyar Művészet, 1932. 89—128., 149—165., 288—311., 354—378. Különnyomatban is.
- HORVÁTH HENRIK: *Zum Weiterleben der pannonischen Antike in der spätromanischen Bauplastik Ungarns*. Ungarischen Jahrbücher. Bd XVI. Különnyomatban is.
- IPOLYI ARNOLD: *A középkori szobrászat emlékei Magyarországon*. I. A. művészettörténeti tanulmányai. Budapest, 1889.
- KAMPIS ANTAL: *Régi magyar művészet*. Magyar Művelődéstörténet. I. k. Budapest, é. n. 473—549. l.
- MAROSI ARNOLD: *Székesfehérvár művészeti emlékei*. Magyar Művészet, VI. 1930. 393—431. l.
- MAROSI ARNOLD: *Adatok Székesfehérvár köemlékeihez*. Székesfehérvári Szemle, II. 7—9. sz.
- PAUER JÁNOS: *Historia dioecesis Alba-Regalien-sis*. Alba Regiae, 1877.
- PETRIK ALBERT: *Magyarország románkori építőművészetéből. A székesfehérvári királyi templom*. Budapesti építőmesterek . . . ipartestülete VII. évkönyve. Budapest, 1911.
- POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári bazilika múltjából*. Székesfehérvár, 1937.
- SZABÓ LÁSZLÓ: *Az Árpád-kori magyar építőművészet*. Budapest, 1913.
- TARCAI GYÖRGY (DIVALD KORNÉL): *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest, 1930.
- 1896-ÍKI EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS. *A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa*. Budapest, 1896.
- GERECZE: *Szobrászat*
- GERECZE
- GEREVICH
- GEREVICH: *Szent István Emlékkönyv*
- HENSZLMANN: *Jelentés*
- HENSZLMANN: *Székesfehérvár*
- HENSZLMANN: *Őkeresztény*
- HENSZLMANN—REISSENBERGER
- HORVÁTH: *Szobrászat*
- HORVÁTH: *Pannoniai*
- HORVÁTH: *Buda*
- HORVÁTH: *Weiterleben*
- IPOLYI: *Szobrászat*
- KAMPIS: *Művelődéstörténet*
- MAROSI
- MAROSI: *Adatok*
- PAUER
- PETRIK
- POLGÁR IVÁN
- SZABÓ
- TARCAI
- KATALÓGUS

I. AZ ÁSATÁSOK TÖRTÉNETE

Mily gyors a pusztulás műve, mily gyorsan tűnnek el egy műemlék maradványai a föld színéről. Alig egy emberöltő elegendő Székesfehérváron, hogy még a magasan álló falak, ép kápolnák teljesen megsemmisüljenek. Ami Szent István bazilikájából közel nyolc évszázadon át fennmaradt, azt alig pár évtized alatt pusztítják el. A falakat lerontják, kőanyagát széthordják, egészen az alapokig kibányásszák. Jankovich Miklós 1793—95-ben még ájtatoskodik a székesfehérvári bazilika egyik oldalkápolnájában¹ látja a bazilika falainak elég magas romjait, de mindebből a mult század első évtizedében már alig emelkedik valami is a föld színe fölé. A harmincas évek végén pedig annyira elhalványul az egykori koronázó bazilika emléke, hogy a város vízellátásához szükséges kút ásásánál még csak a gondolata sem merül fel annak, mily megszentelt helyen dolgoznak. Bár, mint Simonyi Pál kanonok 1817-ben a canonica visitatio jegyzőkönyvében írja, a bazilika régi telkén gyakran kiásták a falakat,² ez inkább a kőanyag kibányászását célozta. Érthető tehát, hogy az első jelentékeny leletre nem a tudományos kutatás, hanem a véletlen vezetett.

A mocsártól körülvett Székesfehérvár vízellátására eleinte az ú. n. Király-kút szolgált, melynek vizét a felsővárosból, fenyőfából készült csöveken vezették a vár közepére, átvágva a Bazilika déli tornyait és Nagy Lajos sírkápolnájában két sírt. A püspöki palota megépítése után az udvar északnyugati sarkán is jó, bővizű kutat találtak, s 1839-ben ennek a vizét vezették ki a Bazilika-térre, hol medence épült a lakosság vízellátására. A víz levezetése céljából épített ENy—DK irányú alagút átszelte a bazilika északi oldalhajóját és az apszistól számított 6. és 7. pillér, illetve a déli hajó 5. és 6. pillére között metszette a főhajót. A vízlevezető alagút építéskor a közép-

¹ J** (JANKOVICH MIKLÓS) Budai Várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyezettett Katalin királyné, Podicbrad' leánya' teteméről. Tudományos Gyűjtemény 1827. II. kötet, 46 l. (Továbbiakban: JANKOVICH MIKLÓS, Tudományos Gyűjtemény 1827.)

² 1815-ben a püspöki telek mellett ástak ki falakat. V. ö. SIMONYI PÁL: Visitatio canonica cathedralis ecclesiae Albaregalensis, Albaregia, 1817.

hajó északi részén, közel a 6. pillérhez középkori sírokra akadtak. Az átvágott három sír közül kettő boltozott volt. A leletek egyrésze elpusztult, másrésze magántulajdonból részben átalakítva került a Nemzeti Múzeumba. Henszlmann szerint¹ a Buzlay-család temetkezési helyét fosztották ki ez alkalommal. A családnak Mátyás király adott engedélyt a bazilikába való temetkezésre. A leletek ezt a feltevést nem igazolták.

Az alagút építésekor a déli hajóban az 5. és 6. pillérköznek irányában nagyobb sírboltot tártak fel. A köalapokon nyugvó, kitéglázott, boltozott sírt erős vasrudak választották ketté. Az itt talált almási vörösmárványból készült művészi díszítésű koporsókat apró darabokra törték. A leletek egyrészét báró Barkóczy László székesfehérvári püspök Bécsbe küldte, míg a Nemzeti Múzeumnak egy szétrepedt kövű gyűrűn kívül filigrán díszítésű arany ékszerek jutottak.²

Kétségtelen tehát, hogy ennek a vízlevezető alagútnak építésekor még érintetlen, minden bizonnyal királyi tetemetek magabazáró sírokat dúltak fel, melyeknek leletei is csak töredékesen jutottak korunkra.

Alig egy évtized múlva újra ivóvíz keresése közben — mivel a püspökkert kútja elapadt — 1848. decemberében ismét királyi sírokra bukkantak. December 5-én az artézi kutat fúró munkások vörösmárványlapokba ütköztek. Egy sírt felbontottak, de a városi tanács a munkát beszüntette, értesítette a magyar kormányt, mely Erdy Jánost a Nemzeti Múzeum régiségörét küldte le rendszeres ásatás folytatására. Erdy 1848. dec. 8-tól 16-ig ásatott, munkáját azonban Jellachich hadainak közeledtére félbeszakította. Ásatása az első tudományos célú kutatás a székesfehérvári bazilika területén, első, mely méltó erre a névre, de tárgyi leletek szempontjából az utolsó is, mely még érintetlen királysírokra bukkant.³

A déli mellékhajó 3. pillérének tövében öt koporsót tárt fel. A sírok közül kettőben gazdag mellékleteket, míg háromban csak csontvázat találtak. Erdy, majd más úton Pauer János⁴ az első két sírról meg-

¹ HENSZLMANN Imre: *A Székes-fehérvári ásatások eredménye* Pesten, 1864. 224—225. l. (Továbbiakban: HENSZLMANN: *Székesfehérvár.*) KOLLER JÁNOS (*Nefelejts. Székesfehérvár.* 1868. 38—39. l.) részletesen ír a sírletekekről. Négy koporsót említ, melyeket már korábban kiraboltak, így csak csontvázakat tartalmaztak. Távolabb bukkantak az ötödikre. A csontvázon aranyszálakkal átszőtt ruha foszlányait, arany gomboeskát, láncoskát és a mutatóujján gyűrűt találtak. A leletek egyrésze Bécsbe került, majd József nádor útján a Nemzeti Múzeumba, más részét a munkások eladták, köztük egy medaillont és egy filigrán lemezekből álló díszet, melyből tulajdonosa karpereccet csináltatott és ebben az állapotban került a Nemzeti Múzeumba V. ö. POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári bazilika múltja.* Székesfehérvár, 1936. 55—60. l.

² V. ö. HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 223—224. l.

³ ÉRDY JÁNOS jelentését a KUBINYI—VACHOT: *Magyarország és Erdély képekben* 1853. c. munka 42—48. l. közli. V. ö. még HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 205—216. l.

⁴ PAUER JÁNOS: *A Székesfehérvárott felfedezett királyi sírboltrol.* Székesfehérvár, 1849. 20. skk. l.

állapították, hogy III. Béla magyar király és neje Antiochiai Anna sírja. Megállapításaikat az Akadémia archeológiai bizottsága is ma-

1. kép. Henszlmann 1862. évi ásatása.

gáévá tette és mindmáig még ellenvélemény sem merült fel az azonosítással kapcsolatban. A sírlelet sorsáról később részletesen szólunk, itt csak azt említjük meg, hogy az eredeti sírládák vörösmárvány

lapjai 1938-ban visszakerültek Székesfehérvárra s a székesegyház altemplomába helyeztettek el.

Érdy János az ásatás félbeszakítása után a gödröket visszatemeti s csak 1862-ben Henszlmann Imre kezdi meg újra a bazilikának feltárását. Ismét a véletlen irányította a figyelmet a bazilikára. A püspöki kert déli kőfalával szemben lévő magánház építése során az alapok készítésekor falmaradványokra bukkantak, melyből bőven mozaikszemek és három szép faragvány (Kőtár 40 és 44 sz. valamint a bazilikuszt ábrázoló oszlopfő) került elő. Az újabb leletek, melyeket Henszlmann is megvizsgált¹ újra időszerűvé tették az ásatást az egykori koronázó bazilika területén. Az Akadémia a nemzet áldozatkészségéhez fordult és rövidesen össze is gyűlt a szükséges összeg, mellyel Henszlmann Imre 1862. szeptember 15-én hozzákezdhetett a feltáráshoz, mégpedig azon a helyen, ahol Érdy János 1848-ban már eredményesen kutatott. (1. kép.)

A közel két hónapig tartó ásatás a város közterületére korlátozódott, vagyis a Fazekas-utcára és a Bazilika-térre, miután Farkas Imre akkori székesfehérvári püspök sem kertje védőfalának lebontását, sem pedig a kertben való kutatást nem engedte meg. Ez alkalommal tehát az egykori bazilika déli oldalhajóját tárták fel, valamint az apszis egy részét. Az apszistól délkeletre fekvő falmaradványokból Henszlmann egy délkeleti toronyra következtetett. Megtalálta a főhajót és a déli mellékhajót elválasztó pillérsor két pillérét, mellettük a korábban feltárt sírokat. A 7. pillértől nyugatra feltárta a bazilika nyugati tornyának három falát, valamint attól tovább nyugatra egy négykaréjos pillért és egy oszlop alapját. Henszlmann ásatása tehát aránylag szűk területre korlátozódott és a bazilikának csak alig egyharmadát tárta fel. Erre az aránylag csekély feltárt területre építette egész elméletét a bazilika építéstörténetét illetőleg, sőt ezen túlmenően az egész középkori magyar építészetre vonatkozólag. Megállapításai szerint a Szent Istvántól épített bazilikát két oszlopsor osztotta három hajóra. A főhajó keleti részén nagyméretű apszissal zárult, melyet a mellékhajók tengelyében álló keleti toronypár fogott közre. Hasonló toronypár állott a nyugati homlokzaton. Mind a négy torony gyönge alapzatából ítélve alacsony lehetett.² A négy saroktornyos bazilikatípust, mivel a XI. században Európában még ismeretlen volt, a pannoniai római castrumból vezeti le, feltételezve, hogy a fehérvári bazilikát oly mester építette, aki a római nagy bazilikákat, valamint a magyarországi római castrumokat ismerte s így Szent István bazilikája magyar nemzeti építészeti iskolát képezett.³

¹ Jelentését az Akadémián olvasta fel. Teljes szövegét közli: Vasárnapi Ujság, 1862, 28—31. szám. Újra közölte HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 28—45. l.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 95. l.

³ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 131. l.

Szent István bazilikáját III. Béla átépítette. Nyugat felől megrövidítette, oszlopsorát pillérekkel cserélte fel, melyek a Szent István-kori padozaton állottak. Apszist szintén megnagyobbította. Kőanyaga nem oly válogatott, mint a Szent István-kori, de még mindig jobb, mint az utánakövetkező építkezésé.¹

I. Károly korában a pilléreket megerősítik a bazilikát beboltozzák, kétszeri leégése után ólommal fedik és padozatát felemelik.² Mátyás király építkezéseit történeti adatok, valamint a pillérek ismételt megerősítése miatt inkább csak a belső egyes részeinek átboltozásában látja Henszlmann. A Mátyás-féle építkezés a leggyengébb valamennyi között.³

A bazilika területén Henszlmann több sirt tárt fel. Így a délkeleti torony és az első pillér között egy négyszögalakú sírhelyet, ezt Szent István és családja temetkezési helyének tartotta, mivel egykorú a bazilika alapfalaival. Szerinte itt temették el Szent István márvány szarkofágját, melléje a király családjának tagjait. Szenttéavatáskor innen emelték fel testét, úgy hogy padozatban lévő fehérmárványlapot a padozat cementjével együtt emelték fel, amire a legenda is utal, mondván, hogy sokáig hiába próbálták a Szent István sírját elzáró követ eltávolítani. Szent István és családjának temetkezési helye fölött oltár, vagy síremlék alapjait találta Henszlmann.⁴

A délkeleti toronyban két aránylag szűk koporsóra bukkant, melyet Kálmán király és neje Buzilla sírjának tartott azon az alapon, hogy a templomon kívül voltak, márpedig Kálmán a templomban való temetkezés ellen szigorú törvényeket hozott.⁵

Újólag feltárta azokat a sírhelyeket, melyeket Érdy talált 1848-ban, melyeket ő is III. Béla és neje sírjának tart.⁶ Az ugyanitt talált három melléklet nélküli sirt III. István özvegyének, Ágnes királynőnek, III. Béla harmadik fiának tulajdonítja, míg az ötödikre ő sem tud magyarázattal szolgálni.⁷

A 6. pillértől délkeletre kettős sírboltra akadt Henszlmann, melyet erős vasrostély osztott két emeletre. A sírbolt vörösmárványtörmelékekkel és gótikus stílusú töredékekkel volt megtöltve, miért is a sirt XV. századnak, Albert király és családja temetkezési helyének tartotta. A sírboltot 1839-ben a vízlevezető alagút ásásakor dűlták fel. Ugyancsak megtalálta a másik három ez alkalommal feldűlt sirt is, melyeket a Buzlay-családnak tulajdonított.⁸ A többi, már bolygatott

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 136—151. l.

² id. m. 152—160. l.

³ id. m. 161—168. l.

⁴ id. m. 195—203. l.

⁵ id. m. 204—205. l.

⁶ id. m. 205—216. l.

⁷ id. m. 222. l.

⁸ id. m. 223—225. l.

sír, illetve csontváz közelebbi meghatározására nem tért ki Henszlmann, egyedül a Szent István sírjához közel fekvő, fejnélküli csontvázat tartja Varkoch Györgyének, Székesfehérvár hős védőjének.¹

Írott források alapján kísérelte meg Nagy Lajos, Mátyás sírkápolnájának lokalizálását és pedig Nagy Lajosét a templom északi, míg Mátyásét a bazilika délkeleti oldalára. Tekintve, hogy Henszlmann feltevéseit maga is revízió alá vette, leghelyesebb lesz kritikai megjegyzéseinket a további feltárások ismertetése utánra hagyni.

1862-ben Henszlmann nem ásatott a püspöki palota kertjében, csupán a kert és a palota mellett elterülő utcán és téren, pedig miként már említettük, a bazilika romjainak tekintélyes része a kert alatt feküdt. 1874-ben a székesfehérvári püspöki szék megüresedett és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a műemlékek ideiglenes bizottságának javaslatára elrendelte az ásatás folytatását, mely ugyancsak Henszlmann vezetése alatt augusztus 18-tól hét hétig tartott.²

Az ásatás ez alkalommal a püspöki kertben folyt és a bazilikának mintegy öltetedét tárta fel. Az eddig fel nem tárt középhajót és apszist, a kerítésfal alá eső részek kivételével, az északi mellékhajót s a hozzá csatlakozó négy helyiséget, az északkeleti tornyot, melyhez még egy erődtorony csatlakozott, végül elkülönítve a bazilikától annak apszisától keletre egy a nyolcszög három oldalával záruló gótikus kápolnát, melyben Henszlmann Mátyás sírkápolnájának alapjaira ismert.

Az apszis szépen faragott köveit végig megtalálta, vastagságából, valamint a kelet felé csatlakozó másik félköríves alapzatából, vakíves gallériára következtetett. Az apszis későbbi kibővítését az alapfalak nem igazolták. Megállapította viszont, hogy a főoltár nem az apszisban állott, hanem nyugatabbra, helyére a lépcsőfokokból következtetett, valamint arra is, hogy a szentély nyugati részén egy népoltár is helyet kapott. Mindkettőt a bazilika különleges céljával (királykoronázás, temetés stb.) indokolja. A délkeleti tornyot, mint az északi párját csekély falvastagsága miatt alacsonynak ítélte.

A pillérsor nyomait alig találta meg az északi mellékhajóban, annyira kibányászták már kőanyagát. Továbbra is fenntartotta azt a véleményét, hogy a szentistváni bazilika oszlopsoros volt, sőt az eredetileg sejtett 16 oszloppárt 23-ra emelte fel, ami három párral felülmúlja a római Szent Pál bazilika oszlopsorát is. Kitarzott a mellett a véleménye mellett is, hogy III. Béla idejében az oszlopsorokat pillérekkel helyettesítették és a bazilikát megkurtították 300 lábról 240-re.

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 225—226. l.

² Ennek az ásatásnak eredményeit HENSZLMANN a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak küldött négy jelentésén kívül a Magyar Tudományos Akadémia heti és a Kisfaludy Társaság nagygyűlésén olvasta fel. A *Pester Lloyd* 1875. évi 36—37., 76., 80. számaiban, valamint: *Magyarország őkeresztény román és átmeneti stílű műemlékeinek rövid ismertetése*. Bp., 1876. c. munkájában tette közzé.

A szentélynek III. Béla-kori kibővítését már nem említi, fenntartja azonban, hogy a bazilika e korban még boltozva nem volt.

Ez alkalommal talált román stílusú kőfaragványokat III. Béla átépítésével hozta kapcsolatba (Kötár: 57, 62/a, 66 sz.).

A templom északi falához csatlakozó helyiségekről azt tartotta, hogy I. Károly építette és sekrestye, kincstár, könyvtár és levéltár céljait szolgálták. Miután alapfalaiban nagyon sok mozaikszemelt talált, arra következtetett, hogy az apszis-mozaik az 1318. évi tűzvész alkalmával sérült meg. Itt került elő két sárgaréz könyvsarok és egy bizantinizáló elefántcsonttöredék is.

Az északkeleti torony mellett másik nagyméretű négyszögalakú torony alapjaira bukkant, melyet a templom mellett épült öregtorony-nak, donjonnak tartott, talán ez volt az a torony, melyet Domokos prépost oly eredményesen védett Miksa császár hadai ellen.¹ A tornyot szintén I. Károly építkezéseinek tartja. Ugyancsak neki tulajdonítja a bazilika új vörösmárvány padozatát, mely 13 hüvelykkel volt az eredeti, vörösmárvány padozat fölött.

Alapvetően megváltozik véleménye Mátyás sírkápolnájáról, melyet eddig a szentély kelet felé való meghosszabbításában sejtett. Az 1874. évi ásátás utáni már megállapította, hogy Mátyás a templomot nem hosszabbította meg, hanem attól elkülönítve emelte a sírkápolnáját. Megtalálta a kápolna nyolcszög háromoldalával záródó szentélyét, míg a benne húzódó falmaradványban Mátyás és a Hunyadi-család síremlékének alapjait látta.

Az 1874. évi ásátás alkalmával az északi mellékhajóban négy sírra bukkant, mintegy az oltár lábainál, közülük hármát sértetlenül. A legészakibb fekvésűben egy felnőtt férfi csontvázát, XII. századi bronzgyűrű melléklettel, mellette lévő koporsóban ugyancsak férfi-csontvázat minden melléklet nélkül, végül a negyedik sírban női csontvázat sárgaréz mellkereszttel. Ezekkel a sírokkal hozta kapcsolatba a tőlük nyugatfelé talált korpuszt azon az alapon, hogy szintén XII. századi. A sírokban II. Béla, II. Géza, II. László és IV. István csontjait sejtí Henszlmann csupán azért, mert a sírokat XII. századinak tartja. A kettős csontvázat tartalmazó koporsóban II. Bélát és atyját Álmos herceget helyezi, tekintve, hogy Álmos herceget II. Béla hozatta haza és temettette el.

A főoltár lábánál I. Károly és családjának első nyugvóhelyét látja, valamint az öt sír közül egyben Mátyás ideiglenes és II. Lajos állandó nyugvóhelyét. Az északi mellékhajóban egy kifosztott sírt, több díszes építészeti töredékekkel megtöltve talált, melyben Albert király tetemét helyezi. A déli mellékhajóban korábban a királynak juttatott sírhelyet most II. Ulászlónak tulajdonítja, míg a körülötte

¹ BONFINIUS: *Rerum Ungaricarum Decades*. Francofurti, 1851, 688. l.

fekvő sírokat hét udvaronc kapja. Végül három sírban Szapolyai János ideiglenes nyugalóhelyét ismerte fel.

A püspökkertben a bazilikától északra Henszlmann még négy próbagödört is ásott, minden eredmény nélkül.

Henszlmann 1882-ben újra ásott Székesfehérváron a bazilika déli mellékhajóját takaró úttestet ugyanis a Bazilika-tér 3. sz. ház erősen leszűkítette. A forgalmat akadályozó házat 1882-ben a város megvásárolta és lebontatta. A Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából Henszlmann harmadszor is ásást folytatott.

Ez alkalommal ismét a déli mellékhajóban és annak nyugati folytatásában kutatott. Elsősorban a bazilika délnyugati tornyát kereste s azt a püspöki palota délnyugati sarka előtt meg is találta. Feltűnt viszont a torony hosszúsága, tehát a keleti tornyoktól eltérő alakja és anyaga, valamint a hozzácsatlakozó, vele egykorú falrészlet. Ez utóbbit Henszlmann a prépostsághoz tartozónak vélte. (E szerint a szentistváni bazilika, legalább is előcsarnoka a prépostsággal összeépült.) Újra feltárta az 1862-ben megtalált négykaréjos pillér és a tőle északra lévő gránitoszlop maradványait, illetve annak primitív attikai lábazatát. Feltárta a toronynak délkeleti sarkát is, s a torony építését a bazilika III. Béla korabeli megrövidítésével hozta kapcsolatba. A lebontott ház helyén részben a prépostság falmaradványait, egy török eredetű téglafalat talált, ezüstözött török ibrikékkel. Ugyanitt egy gótikus aranyozott homokkő levélsokrot (záróvirág), sőt egykor vörösre festett Anjou-liliomot is talált.¹

Ez alkalommal Nagy Lajos sírkápolnájáról alkotott véleményét is revízió alá vette. Inkább az írott források alapján Nagy Lajos sírkápolnáját a templom déli mellékhajójába helyezte. A sírkápolna a hajót a szentélytől elválasztó négykaréjos pillértől keletre, közvetlenül III. Béla sírhelyére támaszkodva húzódott kétpillérnyi távolságra. Padozata vörösmárvány volt. Keletről a 2. pillérhez a síremlék talapzata támaszkodott. Henszlmann megkísérelte erre az alapra rekonstruálni Nagy Lajos síremlékét. A talapzatról keletre nagyobb sírgödört talált, melyet I. Károly és Nagy Lajos, valamint családjuk sírhelynek tartott. Az 1882. évi ásás alkalmával a lebontott ház helyén ásott kutatógödör Nagy Lajos sírkápolnájának déli falát tárta fel. Idetartozónak vélte a püspökkerti várfalban beépített vörösmárvány fiálétöredékeket. (Kötár 91, 92 sz.)²

Henszlmann 1882. évi feltárásával sem fejezte be teljesen munkáját, könyvének zárószava szerint is a bazilika negyedik északnyugati tornyának, mely a püspöki palota előtt az úttest alatt fekszik, illetve a

¹ HENSZLMANN IMRE—REISSENBERGER LAJOS: *A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom.* Bpest., 1883, 68—69. l. l. Továbbiakban: HENSZLMANN—REISSENBERGER.

² V. Ö. HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 91—92. l. és HENSZLMANN—REISSENBERGER: 70—85. l.

püspökkertben lévő III. Béla-kori torony alapfalát is fel akarta tární. Sajnos erre sem Henszlmann életében, sem azóta nem került sor.

Mielőtt az 1836—38. évi ásátások eredményeit ismertetnők, röviden összefoglaljuk Henszlmann 3 ásátásának eredményeit, illetve a bazilika keletkezéséről és átépítéséről alkotott elméletét, s azokat az inkább elméleti alapon nyugvó kritikákat, mellyel Henszlmann feltevéseit a későbbi kutatás fogadta. (V. ö. az 1. mellékleten Henszlmann egyesített ásátási térképét.)

Henszlmann három ásátása alkalmával a bazilika jó háromnegyed részét feltárta. Feltevése szerint az első bazilika 23 oszloppáron nyugodott, a nyugati és keleti homlokzaton a két mellékhajó tengelyében négy torony diszitette. Ezt a bazilikát III. Béla korában megrövidítették, Szent István-kori oszlopait pillérekkel cserélték fel s így 7 pillérpár tagolta a belső teret. Ekkor boltozva még nem volt, lapos famennyezet fedte. I. Károly korában heboltozzák a bazilikát, pilléreit megerősítik, padozatát felemelik. Nagy Lajos a bazilika szentélyének déli oldalához családi sírkápolnát épít, ugyanekkor épülnek az északi hajóhoz csatlakozó épületek, és az északkeleti lakótorony. Mátyás a szentélyt átépítette és ettől keletre a várfal áttörésével emelte családi sírkápolnáját.

A bazilika területén talált, többnyire már bolygatott sírok közül III. Béla és felesége sírjának azonosítása fogadható el. A többi sírral Henszlmann meglehetősen önkényesen bánik. Meghatározásait két elméleti szempont irányítja. Véleménye szerint temetkezés szempontjából a déli mellékhajó volt a legelőkelőbb, ide temették a templom alapítóját, valamint későbbi átépítőit: III. Bélát, I. Károlyt. A XIV. század előtt hazánkban nem szokásos a diszes sírmelléklettel való temetkezés, így az Árpád-kori sírok csak fekvésük — a legkeletibbek a legkorábbiak — valamint mélységük és a csontok kora alapján datálhatók.

Hasonlóképen a priori elvek és meghatározások vezették az építészeti anyag vizsgálatánál is. Miként már említettem az ásátások vezetésénél, az előkerült építészeti maradványok meghatározásánál döntő fontossága volt Henszlmann jóelőre megállapított, elméleti úton kigondolt és a székesfehérvári bazilika egykori alakjáról írásban is közzétett hipotézisének.¹ Henszlmann Érdy János kisterületre korlátozott ásátása és az egykori írott kütfők, külföldi analógiák alapján jóelőre már megszerkesztette a bazilika alaprajzát, megállapította méreteit, belső beosztását, építési rendszerét. A külföldi analógiák alapján, mikor még egyetlen ásonyomnyi földet sem emelt ki a bazilika területéről, már kész elmélettel szolgált a Tudományos Aka-

¹ V. ö. HENSZLMANN idézett jelentését a székesfehérvári régiségekről. Felolvasott a M. Tudományos Akadémia július 7-i ülésében. Vasárnapi Újság 1862, 28—31. szám.

démiának. Mintául a római Szent Pál bazilikát vette, azon meggondolás alapján, hogy Szent István bizonyára a legszebb római bazilikát kívánta utánozni. Így született meg a Szent István-kori oszloprendes bazilika hipotézise. Érthető tehát, hogy ásatásai során inkább saját elméletének bizonyítékát kereste, nem pedig a leletek alapján próbálta rekonstruálni a bazilikát. Ez a gondolkodásmód mint vörös fonál húzódik végig mindhárom ásatási beszámolóján. Álláspontját egyedül a tornyok kérdésében adta fel, illetve helyesbbítette más elmélettel, s ez utóbbit talán még többen vitatták, támadták vagy védtek, mint a bazilikáról alkotott egész elképzelését.

Eredetileg ugyanis a római bazilikák mintájára különálló harangtoronyra (campanile) gondolt, de már az első ásatás alkalmával rábukkant mindkét déli torony alapfalaira. Bár észrevette, hogy a tornyok alapjai nem egyformán vastagok s így a délkeleti legfeljebb alacsony lépcsőtorony lehetett,¹ mégis a mellett tör lándzsát, hogy a bazilika már Szent István korában négytornyú volt.² Nem tudni, elképzelését mennyire determinálták a meglevő románkori emlékek (pécsi székesegyház) vagy a Képes Krónikának négytornyú templomot ábrázoló képei. Bár ez utóbbi hitelét Henszlmann sem tartotta sokra, megjegyezve, hogy a székesfehérvári bazilika soha sem volt olyan alakú, támpilléres, gótikus templom, mint azt a Képes Krónika iniciáléja ábrázolja.³ A Szent István-kori bazilika négy tornyát kénytelen a pannóniai római castrumokból levezetni, tekintve, hogy a XI. század elején hasonló külföldi minta nem állhatott a szent király rendelkezésére.

Az elméleti úton elért eredményét kiterjeszti az egész Árpád-kori építészetre, megállapítva, hogy „a székesfehérvári bazilikában az erőd a templommal lett összekötve, építője olyan mester, ki a római nagy bazilikákat s hazánk római várait még ismerte s Szent István bazilikája így a magyar építészet nemzeti iskoláját alapította meg, ennek példáját követték később Magyarországon a nagyváradi, esztergomi, pécsi székesegyházak át- vagy újjáépítésekor”.⁴ Henszlmann elméletének tárgyalására később még visszatérünk e helyen csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy hipotézisét általában magáévá tette a kutatás, s bár a későbbi feltárások, ásatások nem igazolták elméletét, az Árpád-kori templomok négytornyúsága annyira átment a tudományos köztudatba, hogy mint a magyar építészet sajátosságát tárgyalják gyakran még ma is.

¹ HENSZLMANN—REISENBERGER: 57. 4.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 95. 1.

³ Képes Krónika 71. r. 1., HENSZLMANN: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa*, Leipzig, 1873, 52. 1.

⁴ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 131. 1. Később a székesfehérvári négytornyos bazilika mintájára épített templomok sorába Kalocsát is felvette HENSZLMANN: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa*, Leipzig, 1873, 66. 1.

Henszlmann feltárási módszereiről szólva, meg kell emlékezni a sírok felkutatása és az előkerült csontvázak elhelyezésével követett valóban kritikára érdemes eljárását. Első ásatása alkalmával a sírból előkerült csontvázakat a székesfehérvári orvosokból álló bizottságnak mutatta be a szakvélemény kérése céljából. Az orvosi vizsgálat a tetem nemére, korára, esetleges testi hibájára, végül annak megállapítására terjedt ki, hogy a csontváz megközelítőleg hány száz éves lehet. A későbbi ásatásai során nem tudni követte-e ezt a módszert, annyi bizonyos, hogy az orvosi véleményeket nem közli, de nem is hivatkozik rájuk, mint első munkájában.

Egészen a legutóbbi ásatásokig kétséges volt, mi lett a feltárt sírokból előkerült csontvázak sorsa. 1936-ban a Henszlmanntól Albert király sírjának tartott üregben találtak rá a közös sírba összehányt és szinte a felismerhetetlenségig összekevert 28 csontvázra.¹

Henszlmann ásatásainak eredményeit, főként a Szent István-kori bazilika alakjáról, később átépítéséről alkotott véleményét korán erős kritika alá vette Czobor Béla, aki jelen volt az 1874. évi ásatásnál.

Czobor Béla mint az ásatás szemtanúja, különösen a bazilika III. Béla-kori átépítését tagadta. Állástfoglalt a bazilika állítólagos megrövidítéséről szóló elmélet ellen, bár elfogadja, hogy a bazilika eredetileg oszloprendes volt. Véleménye szerint a nyugati homlokzathoz közel talált négykaréjos pillér átriumnak, előcsarnoknak maradványa, nem pedig a bazilika megrövidítésének bizonyítéka. Történeti adatok sem igazolják a III. Béla-kori átépítést. A bazilika hosszát 200 lábra teszi (nem vette azonban figyelembe, hogy e méretbe a nyugati torony egyrésze már nem fér el) s véleménye szerint eredeti állapotában maradt fenn a gótikus stílusban való átépítésig a XIV. század elejéig. Czobor Béla azonkívül rámutat arra is, hogy Henszlmann a talált sírok meghatározásában önkényesen, előre kiszámított elmélet alapján járt el, Szent István sírját a főhajóban kell keresni, s III. Bélát azért temették a déli mellékhajóba, mert a bazilikának sem második alapítója, de még átépítője sem volt.²

Czobor nyomán a kutatók állásfoglalása megoszlott, bár a vita teljesen elméleti jellegű volt, hiszen csakis Henszlmann ásatási eredményeire támaszkodhatott. Említésre méltó Divald Kornél feltevése, mely szerint a bazilika nyugati homlokzatához csatlakozó falrészek

¹ BARTUCZ LAJOS: *A székesfehérvár-püspökkerti ásatások embertani szempontból.* Fejérmegyei Napló 1937. III. 28. sz. BEVILAQUA BORSODY BÉLA: *Irányelvek a székesfehérvári királysírleletek agnoscálhatásához.* Bpest, 1938.

² CZOBOR BÉLA: *A székesfehérvári ásatások, III. Béla magyar király emlékezete,* szerkesztette FORSTER GYULA, Bp., 1900, 18–27. l (Továbbiakban CZOBOR.) Érdemes megemlíteni, hogy FORSTER GYULA, aki abban az időben a MOB elnöke is volt, ugyanebben a munkában ellenkező véleményt hangoztatva, HENSZLMANN véleménye, illetve a III. Béla-féle átépítés mellett foglalt állást. V. ö. *A székesfehérvári koronázó-templom c. tanulmányát. III. Béla magyar király emlékezete.* Bp., 1900. 1–17. l.

lakótorony-maradványai, mely Szent István és családja lakásául szolgált.¹

Fordulatot az 1912. a vízvezetékfektetési munkálatok során tett megfigyelések sem hoztak.²

Később, különösen a világháború után mindgyakrabban szükségesnek látszott Henszlmann eredményeit és feltevéseit revízió alá venni. Mindenekelőtt a bazilika négytornyúságát, illetve az Árpád-kori székesegyházak négytornyúságának elméletét vették revízió alá, annál is inkább, mert az újabb kalocsai, pécsi ásatások Henszlmann feltevését nem igazolták, kimutatták, hogy első formájában egyik sem volt négy saroktoronnyal diszítve. Végül Foerk Ernő rámutatott arra is, hogy Szent István bazilikája nem lehetett oszloprendes, hiszen a feltárások erre nézve bizonyítékkal nem szolgáltak. Valószínűbb, hogy az istriai templomok mintájára hét pillérpár tagolta, közülük az apszistól számított harmadik, a szentélyt és a hajót elválasztó pillér a diadalív hordozója, diszesebb, négykarélyos volt.³

A kutatás tehát Henszlmann eredményeit nem fogadta el s mindgyakrabban hangzott fel a kívánság, hogy korszerű módszerrel újra fel kell tární Szent István bazilikáját, megállapítani építési rendszerét és eldönteni a rég vitatott problémákat. Legjobb alkalomnak Szent István halálának közeledő 900-ik évfordulója kínálkozott. Hóman Bálint mint kultuszminiszter, nemcsak belátta a tudományos élet kívánságának helyességét, hanem a legnagyobb mértékben támogatta is a bazilika romjainak feltárását és konzerválását. A munkálatok elvégzését az újjáalakított Műemlékek Országos Bizottságára bízta. Az ásatási terület kijelölése és a tulajdonjogi kérdések tisztázása után Hóman Bálint ünnepélyes kapavágásával 1936. április 16-án megindult a feltáró munka. A terület módszeres feltárása 1936. április 29-én vette kezdetét, mégpedig a Henszlmanntól is feltárt apszis és az ú. n. Mátyás-kápolna irányában, azzal a céllal, hogy mindenekelőtt a Szent István-kori padozat szintjét elérjék, melyhez viszonyítva a később előkerült leletek mélységét, illetve magasságát mérni, vagy becsülni lehet. Az első alapfalrészletek kétméteres mélységben május 4-én tűntek elő. A feltárási munka hamarosan kiszélesedett a püspökkert kerítésfala mellé is, így három helyen mintegy 12—14 méter hosszú, 4 méter széles szalagokban folyt az ásatás. A második munkahéten feltárták az apszis középső részét, valamint az ú. n. Mátyás-kápolna ÉNy. szélső falának 1,5 méteres szakaszát. Ekkor kezdték meg a kert két szintjét elválasztó támfal bontását, melyből több gótikus faragott kő került elő. A VI.

¹ TARCZAY GYÖRGY (Divald Kornél): *Az Árpád-ház szentjei*. Bp., 1930.

² FOERK ERNŐ jelentése a Műemlékek Orsz. Bizottságának irattárában, 426. és 821/1912. sz.

³ FOERK ERNŐ: *Árpád-kori templomaink típusa*, M. Mérnök- és Építész-Egylet közlönyének havi füzetei, 1926. 116. l.

héten a kutató ásást az eddigi munkahelyek inellett a püspöki palota felső udvarára is átvitték, de itt csupán egy pincyszerű téglaboltozású helyiséget tártak fel, mely pince vagy emésztőgödör lehetett. A VII. héten az északi mellékhajó feltárására is sor került, valamint befejeződött az ú. n. Mátyás-kápolna falmaradványainak feltárása. A feltárt sírok többnyire hollyagottak és mellékletek nélküliek voltak. 1936. július 7-én a 29. sz. sírban, az apszis mögött, a csontváz mellett 33 mm-es átmérőjű kerek, zománcos boglárt találtak. A XII. munkahéten előkerült Henszlmann által is feltárt négykarélyos pillérláb.

A XV. munkahéten a püspöki palota DNy-i fala előtt faragott kőből rakott, de nem profilozott falrészecskék kerültek elő.

A XVII. munkahéten (1936. augusztus 17–22) már az egész apszist feltárták, valamint azt a kissé ívesen jelentkező falvonulatot, melyet Henszlmann III. Béla-kori szentélybővítés nyomának tartott. E fal északi irányban azonban nem folytatódott. Ugyanekkor a bazilika déli oldala mellett huzódó úttestet felbontva, alatta a bazilika apsziséval közel egy magasságban, faragott kövekből épített félköríves falrészecskét találtak. Később alatta a Szent István-kori bazilika apszis alapmélységével egyező falra bukkantak, melynek anyaga azonban rendszertelenebb, mint az apszisé. Valószínűnek látszott, hogy a kápolna eleinte négyszögalakú volt, csak később kapott félköríves apszist. A négyszögalakú alapfalak közepén falazott sírra bukkantak, melynek egyik részén arannyal átszőtt szövetdarabkás csontváz került elő. A kápolna talaja egyébként sok, több rétegben elhelyezett csontvázat tartalmazott.

A bazilika apszisénak északi végződésétől nyugatra 5,05 m távolságban és 2,40 m mélységben drágaköves aranypecsétgyűrű került elő, minden kísérőlelet nélkül. A pecsétgyűrű feliratából Joachim József állapította meg, hogy Drugeth Fülöp nádoré volt. Említésre méltó még, hogy az apszistól számított második pillért a déli hajóban, melynek körtealakú kiugrása helyén nagyobb, hárombordával tagozott gerinclábazat van, az ásatásokat irányító dr. Lux Kálmán szétbontatta. Véleménye szerint esetleg siremlék alapépítménye lehetett, talán Mátyás sírját takarta. A habarccsal és vaskapcsokkal összeerősített, két rétegben elhelyezett faragványos köveket eltávolítva, kemény, cementszerű alapzatra bukkantak. Bár sírhelyre nem találtak, a szétbontás már csak azért is tanulságos volt, mert a pillér eredeti alapját megismerték és a megerősítésére szolgáló román és gótikus faragványok korhatározó jelentőségűek.

A feltárás november 6-ig tartott. Már az utolsó munkaheteken jobbra a feltárt részek konzerválásával, védőfalak és tetők emelésével foglalkoztak, nehogy az őszi esős idő, majd a hó és fagy a feltárt részleteket megrongálja.

Időközben a Műemlékek Országos Bizottsága elnökének előterjesztésére a bazilika feltárt alapfalait a vallás- és közoktatásügyi miniszter fenntartandó műemléknek nyilvánította.¹

1937-ben május 10-én indult meg a munka, mégpedig a téli védőfalak eltávolításával. A II. munkahéten a püspöki kertben a bazilika északi hosszfa mellett területén kezdték a feltárást, mely a IV., V. munkahéten a bazilika északi hosszfalához két helyen csatlakozó falcsonkokat hozott napvilágra. A munkálatokat a VI. munkahéten (június 6—13) befejezve, többet, mint e két faltömböt, nem találtak. Hóman Bálint vezetésével a helyszínen tartott megbeszélésen elhatározták a feltárt terep rendezését és kiképzését. A most előkerült, valamint a korábbi ásásokból már a múzeumokban lévő faragott kőanyagoknak az elhelyezésére a terület keleti és északkeleti részét lezáró kőtár építését. E célból az itt húzódó és rendkívül gyenge állékonyságú várfal egy kis részét el kellett bontani, valamint az úgynevezett Eisenbart-féle házat. A VIII. munkahéten a püspöki gazdasági udvarban mintegy négy négyzetméternyi területet vizsgáltak át 1·80 m mélységig. Itt kisebb falvonulat, majd nagyobb mennyiségű mozaikszem jelentkezett. Kiemelték a várfalba beépített hat profilos vagy faragvánnyal díszített követ és próbaásást végeztek a várfal egyik sarkán az alapozás megvizsgálása céljából. Kiss Dezső vezető mérnök megállapítása szerint a talajtól mintegy 1·50 m mélységben már talajvíz áll. Felette 0·40—0·50 magasan a várfal tölgyfagerendázatára találtak, mely hosszirányban helyezkedett el a fal irányában. A gerendák korhadtt állapotba a fal egyenetlen leszállásának és repedésének oka.

A IX. munkahéten folytatták a püspöki gazdasági udvarban a kutatást, de a feltárt fal lényegtelen, újabb időkből származónak bizonyult. A X. munkahéten megkezdtek a feltárási terület és a püspökkert közötti kerítésfal felállítását. Az alapárok ásásakor a bazilika apsisával egy vonalban, a Szent István-kori padlószinttel egyező mélységben habarcspadlózatra akadtak, ugyanazon vöröses sárgás esztrichszerű burkolattal, ami több helyen a székesegyházban is előfordult. A XI. munkahéten sor került a püspöki palota déli oldalszárnya melletti terület feltáráására, melyen korábban üzlethelyiségek állottak. Itt a következő munkahéten megtalálták a kül és a csatornázás téglaboltozatait épségben, de a bazilikához tartozó falmaradványt, egy ledőlt fal kivételével, nem találtak. (2. kép.)

Az év hátralévő részében már a kerítés, a kőtár és a Szent István-mauzoleum alapozási és falazási munkálatai folytak. Az alapozás alkalmával több helyen is találtak régi, rendszerint a várfalhoz tartozó falmaradványt.

¹ Vallás- és közoktatásügyi miniszter, 15.104/1936. III. szám.

Az építő és tereprendező munka az 1937. év végén, a téli hónapokban is folyt, hogy a romkert és a Szent István-mauzoleum az 1938. évi ünnepségekre elkészüljön. E munkálatok lényegileg már nem tartoztak a bazilika területének feltárásához. A kőtár és a Szent István-mauzoleum építésére pedig megfelelő helyen még visszatérünk. Szempontunkból csak annyi jelentőséggel bírnak, amennyiben az alapok kiásása során is találtak falmaradványokra — többnyire a várfalhoz tartozókra —, illetve elszórt, vagy másodlagosan elhelyezett faragott kötőredékekre. Így az ásatási terület és a püspök-

2. kép. Légi felvétel a bazilika alapfalairól.

kert közötti kerítésfal, illetve az itt húzódó várfal megerősítési munkálatai során a várfalba illesztett vörösmárványtöredékeket kiemelték és a bazilika kőtárába szállították. Ezeket a faragványokat részben Nagy Lajos sírkápolnájának szétrombolásakor falaztatta be „nagyobb dísz okából” Milassin püspök, más részüket pedig Pauer János hozatta vissza a Városmajorból.¹

Az ásatások során előkerült csontvázleleteket e célra készített és preparált ládácskákban a Szent István-mauzoleum előtt épített közös sírboltba helyezték el.

Az építési munkálatok végén még egy jelentékeny leletre bukkantak. A bazilika főhajójában, közel a mai kerítésfalhoz, megköze-

¹ FARÁDI VÖRÖS MIHÁLY jelentése, közli VARJU ELEMÉR: *Szent István koporsója*. Magyar Művészet, 1930, 375. l. Továbbá: Székesfehérvári Szemle, 1931, 1. skk. l.

lítőleg az ötödik pillérrel egyvonalban, új meszesgödrtöt ástak. Ez alkalommal habarcstörmelék között piskóta- és félkör alakú szürkés-fehér mészkő (márvány?)-darabokból készült kömozaikpadlóra akadtak. Feltűnő, hogy ezek a kőlapocskák a Szent István-kori padló szintje alatt 30–40 cm-re, különböző mélységben jelentkeztek. A kövek összezúzott állapota, valamint különböző szinten való fekvése arra mutat, hogy a bazilika pusztulásakor rájuk zuhanó nagy súly nyomása alatt préselődtek a talajba. Több helyen a kőlapokba préselődött ácsszőgek, melyet égési nyomok is kísérték, arról tanúskodtak, hogy a padozat a fémennyezet leégésekor pusztult el. Sajnos, ezt az értékes leletet nem lehetett a felszínen megőrizni, mert egyetlen ép, összefüggő, egyszinten levő részletét sem tudtuk megtalálni.

Az ásatások befejezése után kitűnt, hogy a pusztítás Henszlmann feltárásai után sem szűnt meg. Tovább bányászták a bazilika alapfalait, hiszen több, Henszlmann által jelzett falvonulatot nem találtak meg. Ami megmaradt, vajmi kevés támpontot nyújt, inkább a problémák számát szaporítja. A feltárt falmaradványok közül egyetlen biztos kiindulópont kínálkozik, a bazilika félköríves apszisának maradványa.

Az apszis öntött falát jól megmunkált szürkésfehér kváderkövek keretelik. A falmag vastagsága 100 cm, melyhez azonban a templom belseje felé 31, külseje felé pedig 25 cm-es kőpadka járul. E padkák a külső és belső falburkolatokat hordozták. Az apszis alapfalában még ma is láthatunk másodlagosan felhasznált provinciális, római eredetű kőanyagot, ami bizonyítja, hogy Szent István korában a bazilika építése alkalmával nagymértékben vették igénybe a római eredetű romokat, mint kőbányákat.

Az apszis, bár rajta sem építészeti tagozat, vagy disztó jellegű faragványt nem találunk, kétségtelenül Szent István-kori. Legfőképp erre az időre utal a félkörív rendkívül nagy sugara, mely inkább az ókeresztény, preromán építkezés sajátja, mintsem a román stílusé, sőt az apszis mérete valószínűleg döntően befolyásolta a bazilika későbbi átépítéseit.

Az apszishoz keletről és nyugatról csatlakozó falmaradványok már sokkal kevésbé alkalmasak eredeti rendeltetésük megállapítására. Alakjuk szabálytalan, bár a kőanyag kibányászása itt oly mértékű volt, hogy gyakran csak a belső falmag maradt csak meg. Említettük, hogy Henszlmann ezekben a falmaradványokban a keleti toronypár alapjait vélte felismerni. Ma már csak az északi oldalon lévő falmaradvány mutat némiképpen szabályos formát, eredetileg négyszögalakú helység alapfala lehetett. A délkeleti falmaradványokból még ennyit sem lehet megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy ezek az alapfalak nem tornyok hordására készültek. Alapozásuk sokkal gyengébb, mint az apszisé, ami a székesfehérvári mocsaras talajt figyelembe véve, perdöntő bizonyíték. Alapozásuk, de a fal gyenge

minősége is arra mutat, hogy nem hordhattak magasabb felépítményt, mint maga az apszis volt. Amennyiben az első építési periódusból származnak, inkább az ókeresztény bazilikáknál ismert „prothesis” és „diakonikon” céljaira szolgálhattak, mint akárcsak díszítő-jellegű tornyok alapjaként.¹

Hasonló a helyzet az északkeleti négyszögletes alapfalhoz csatlakozó és kelet felé húzódó falmaradványoknál. Ezeknek legkeletibb, a bazilika tengelyébe eső részét Henszlmann Mátyás sírkápolnájának tartotta. A sírkápolna kérdésével később a bazilika történetének tárgyalásakor még foglalkozunk, itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy a falmaradványt mindenütt megfosztották kőburkolatától és az így ráncmaradt alaktalan alapfalakból inkább csak sejteni lehet egy sokszögalakú szentély végződését, valamint két támpillér alapjait.

Az apszistól nyugatra eső falmaradványok részben a déli oldalhajóhoz tartozhattak, részben ismeretlen rendeltetésűek. A déli mellékhajó egyenes záródása mellett került elő az ásatás legjelentékenyebb lelete, egy kisméretű, félköríves apszis falmaradványa. (3. kép.) A kisebbméretű kváderkövek megdolgozása hasonló a szentistvánkori apsziséhez. A falmag itt is öntött, de a megmaradt külső falburkolaton vékony falszalagok, lizénák indulnak ki, belsejében pedig színezés nyoma volt látható. Az apszisfalhoz csatlakozó falmaradványok újabbkorinak látszanak.

Visszatérve a bazilika déli oldalhajójához, itt a legutóbbi ásatás négy pillérlábat talált (az alaprajzon I., II., III., IV-gyel jelezve) és pedig az apszistól számítva, 1., 2., 3. és a 7. pillér lábázatát. Tekintve, hogy a bazilika építéstörténeti szempontjából e pillértöredékeknek nagy a jelentősége, részletesen meg kell vizsgálnunk.

Valamennyi pillér későbbi bővítés, hozzáépítés nyomát viseli magán, azonban mindegyiknél jól elkülöníthető az a belső mag, melyet a későbbi építési periódusban körülépítettek, megerősítettek. Az apszistól nyugatra fekvő 1. pillértöredék (lásd a 3. számú mellékleten az I. pillér részletrajzait) magja négyzetalakú, melynek azonban csak három oldalát lehet pontosan megállapítani, a pillér nyugati végződése bizonytalan. Átmérője észak-déli irányban 125 cm, kelet-nyugati irányban is megközelítőleg ugyanannyi lehetett. A pillér eredeti formájában eléggé kezdetleges profilú, attikai lábázatú volt és fehér mészkőpadlószinten áll. Az eredeti pillérmagot a XIV. században megerősítették. Az első alkalommal keleti, északi és nyugati oldalához mészhabarccsal és vaskapcsokkal összeerősített falazatot illesztettek. az északi oldalon körtealakú harántbordát alátámasztó tagozat látható. Feltűnő, hogy a megerősített pillérből kiinduló borda

¹ SZÖNYI OTTÓ: *A pécsi székesegyház és Magyarország műemlékei Szent Mór korában. Szent Mór emlékkönyv.* (Szerk. VARGHA DAMJÁN.) Pécs, 1936, 350. l., SZÖNYI OTTÓ: *A székesfehérvári Szent István bazilika néhány problémája.* Katolikus Szemle, 1936. 370. l.

3. kép. A bazilika és a Szent István kápolna apszis-fala feltárás közben.

nem esik a pillérmag tengelyébe. Az így megerősített pillér 41 cm-rel magasabb vörösmárvány padlószintre támaszkodik. Később tárgyalandó okból a pillér további erősítésére is szükség volt. Azonban csak az északi oldalához csatoltak 146×114 cm-es támpilérjellegű erősítő részt. Ez utóbbi is a vörösmárvány padlószinten áll.

A keletről számított 2. pilléren (az alaprajzon II.-vel jelölve), bár rongáltabb, nagyjában ugyanezt figyelhetjük meg. A mag itt is négyszögletes, de eredeti alakja alig mérhető, annyira rongált (megközelítőleg 100×131 cm). Itt is megtaláljuk a keleti, északi és nyugati oldalon az első megerősítés nyomait, míg déli oldalához a nagyobb méretű falazat támaszkodik. A megerősített pillér északi oldalán — ismét nem a pillérmag tengelyében — három bordával tagozott gerincláb nyomát találjuk. A pillérmag itt is a fehérmészkö-, a két megerősítés pedig vörösmárványpadozaton áll (lásd a 3. számú mellékleten II. számú pillér részletrajzait).

Lényegesen eltérő a keletről számított 3. pillér formája. (Az alaprajzon III. jelezve.) Négyszögletes magjához mind a négy oldalon félköríves tag járul, melyet saroklevél köt össze a négyszögalakú lábazattal. A négy féloszlop lábazata közül három elég épen fennmaradt, a negyedik helyén már Henszlmann is később odaillesztett követ talált.¹ A legutóbbi ásatásnál a negyedik, déli féloszloplábazat helyén idegen, ide nem illő, félkörívesen faragott követ találtak. A négykaréjos pillért is megerősítették a XIV. század folyamán az előzőtől eltérő módon keletről és nyugatról, majd másodízben északról. Az eredeti négykaréjos pillérlábazat attikai profilú s lényeges elemei megegyeznek az első pillér profiljával. Hasonlóképpen a mag itt is a fehérmészkö-, a bővítések a vörösmárványpadozatra támaszkodnak (lásd a 3. számú mellékleten a III. pillér részletrajzát).

Az eddig ismertetett három pillérláb egymástól való távolsága a pillérmag központjából mérve, 5,20 m. Ezt a pillértávolságot alapulvéve, három pillérnek a helyét tudjuk meghatározni. A 4., 5., 6. pillért már Henszlmann is eredménytelenül kereste. Fennmaradt azonban a keletről számított 7. pillér (az alaprajzon IV. jelezve), mely nagyjában megegyezik az első két pillérrel. A belső mag (94×94 cm) itt is négyzetes, a megerősítés jelentékeny része azonban a nyugati oldalra esik. A pillért másodízben az előbbiekhez hasonlóan északról is megerősítették. Hasonlók az eddig észlelt szintkülönbségek is. A mag a fehérmészkö-, a megerősítések a magasabb vörösmárványpadozaton állanak (lásd 3. számú mellékleten a IV. számú pillér részletrajzait).

A főhajót a mellékhajótól elválasztó pillérsornak tovább nem maradt nyoma. A 7. pillértől nyugatra két faltöredék, majd tovább nyugatra köralakú oszlopláb jött elő, az oszlopláb azonban nem áll

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 145. l.

a pillérek tengelyében. Az oszlopláb közelében kelet-nyugati irányú gyengébb minőségű fal nyúlik be a püspöki palota alá.

Az északi oldalon a délinek megfelelő pillérsornak nyomát sem találjuk. Ezt már Henszlmann is hiába kereste. Sajnos, legutóbb már azokat az alapfalakat sem találjuk meg, melyek Henszlmann szerint az északi mellékhajóhoz csatlakoztak. Egyedül a feltételezett 5. pillér magasságában jött elő egy kelet-nyugati irányú falvonulat. Ezt is megfosztották külső és belső burkolatától, nagyon valószínű, hogy az északi mellékhajó egyetlen fennmaradt töredéke, melyet Henszlmann sem ismert, miután az 1874. évi ásatás ideje nem terjed ki. A fennmaradvány az apszistól északra húzódó négyszög alakú fal északi részének irányába esik.

Az ásatások során feltárt sírok legtöbbje bolygatott volt. Az előkerült csontvázak embertani vizsgálata meghaladná e könyv célját és kereteit és azt nálunk illetékesebbek fogják közzétenni. Néhány sírnál egyszerűbb sírmellékleteket találtak. Ezeket, valamint a szórványleleteket a Műemlékek Országos Bizottságának letétjeként a székesfehérvári múzeum őrzi.¹

¹ A múzeumban elhelyezett leletek: 1. Zöldpatinás földdel takart aranykarika, hozzátartozó bronz-sodronykarika, 13 koporsószeg. (2. sz. sír. Leltári száma: 10.358.) 2. Bronzpáros csüngő, felsőrésze kör alakú rovátkákkal díszített, csüngője szívalakú, szélén rovátkolás, közepén indás dísszel, honfoglaláskori típus. (18. sz. sír. Ltsz. 10.359.) 3. A fenti csüngő körül talált vastárgyak hengeres pánt, 6 fejes szeg. (Ltsz. 10.360.) 4. Ü. o. talált csontlemez, két végén lyukkal. (Ltsz. 10.361.) 5. 12 drb ametiszt gyöngy, 1 narancssárga borostyán gyöngy, 8 aranyozott üveggyöngy, poncolt patinás fémszalag. (25. sír. Ltsz. 10.362.) 6. Boglár madáralakokkal és piros-zománcos (?) szívalakokkal, a 29. sz. sír csontvázának első hátsigolyája táján találtak. (Ltsz. 10.363.) 7. Két S-alakban végződő halántékgyűrű. (47. sír. Ltsz. 10.364.) 8. Ugyanaz az 57. sírből. (Ltsz. 10.365.) 9. Aranyozott bronzlemez töredéke. (67. sír. Ltsz. 10.366.) 10. Rubintkő (?), aranygomb töredékei, tengericsiga töredéke, aranyruhaszövet maradványai, állkapocsrészek aranyruhafoszlányokkal, övhöz tartozó fadarabokhoz tapadt ruhafoszlányok, fémsodronyok, 7 vasszeg. (72. sír. Ltsz. 10.367.) Szórvány-leletek: 2 drb csonttü (Ltsz. 10.367—68). 4 drb gyűrű (Ltsz. 10.369—72). Bronztüfej (Ltsz. 10.373). Fonott bronztüfej (Ltsz. 10.374). 28 darab gyöngyszem különböző lelőhelyről (Ltsz. 10.375). Üvedénytöredékek, 7 darab (Ltsz. 10.376—78). 2 drb olvasztótégely, grafitos, fenékbélyeggel (Ltsz. 10.380—81). Talpas csésze földmázzal (török). (Ltsz. 10.382). 15 drb festett vakolatdarab (Ltsz. 10.383—90). 8 drb ágyúgolyó (Ltsz. 10.391). 2 drb puska golyó (Ltsz. 10.392). Fejsze (Ltsz. 10.393). Bárd (Ltsz. 10.394). Keskeny kapa (Ltsz. 10.395). Patkók (Ltsz. 10.396—97). Lovagsarkantyú (Ltsz. 10.398). Kör alakú mozaiktégla (Ltsz. 10.401). Padló téglák (Ltsz. 10.402—03). Grafitos téglatöredékek (Ltsz. 10.404—5). Mozaikszemek (Ltsz. 10.406). Aranygyűrű fekete kövel, a kövön vésett ágon ülő madár, körülötte † S. PH. PALATINI körirat, a gyűrű pántján: CASPAR. BALTAZAR. MELCHIOR felirat. Drugeth Fülöp nádor (1323—1328) pecsétgyűrűje (Ltsz. 10.407). Velencei aranyforint D. Contarini doge idejéből (1659—75) (Ltsz. 10.408). Török arany, valószínűleg II. Szulejmán idejéből (1520—64) (Ltsz. 10.409). Aranygyűrű kígyófejes karikával, köve hiányzik (Ltsz. 10.410). Aranylemez, szélén lyukakkal (Ltsz. 10.411). Szívalakú csüngő, szélén lyukakkal (Ltsz. 10.412). Kelta kettős kés, vasból (Ltsz. 10.414). Aranypánt töredéke a bazilika apszisának környékéről (Ltsz. 10.415).

II. A BAZILIKA TÖRTÉNETE

Szent István székesfehérvári bazilikájára vonatkozó írott kút-főink száma, az általuk megőrzött adatok mennyisége is csekély. A bazilika pusztulása, alapfalainak úgyszólván teljes kibányászása megakadályozza azt is, hogy a többrendbeli feltárás eredményeként maguk az emlékek, a maradványok beszéljenek az írott kútfők helyett. A bazilika történetének összefoglalásakor tehát könnyen a feltevések ingoványos talajára tévedhetünk. A következőkben megkíséreljük a bazilika építéstörténetét a rendelkezésre álló adatok alapján összeállítani, megjegyezve, hogy ha néhol szükségszerűségeből el kellett hagynunk az írott vagy emlékszerű kútfők nyújtotta biztos alapot, csak a megrajzolandó kép viszonylagos teljességeért tesszük, kiemelve és elkülönítve a feltevések nyújtotta lehetőségeket. Valószínű, hogy az így megrajzolt kép inkább történeti, mint művészettörténeti jellegű s szegényesebb lesz, de talán közelebb áll a történeti valósághoz.

A székesfehérvári bazilika alapítását krónikáink Szent István Keán elleni hadjáratával hozzák kapcsolatba,¹ illetve elmondják, hogy a király az Ajtonyt támogató Sámuel bolgár kánt legyőzve, kincseivel a Boldogságos Szűz fejevári templomát gazdagította.² A had-

¹ „... post haec cum Kean Bulgarorum Duce et Sclavonorum praeliatus est. Quo devicto de ipsius thesauro Beatae Virginis ecclesiam de Alba dicare (sic) non omisit, quam fundasse perhibetur. SIMONIS DE KEZA, *Gesta Hungarorum*, Ed. SZENTPÉTERY, *Scriptores Rerum Hungaricarum* Vol. I. Budapestini 1937, 172. p. (A következőkben SSRH. Ed SZENTPÉTERY.)

² A Képes Krónika szerint is Szent István, Keán a bolgárok és szlávok fejedelmét legyőzve, kincseivel a székesfehérvári bazilikát gazdagította. Más helyen a krónika már Gyula kincseiről beszél. „... Post haec autem movit exercitum super Kean ducem Bulgarorum et Sclavorum... Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit et inestimabilem copiam thesaurorum et precieque in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit. ... Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus plurimum locupletatus Albensem Basilicam, quam ipse fundaverat, aureis altaribus, crucibus quoque et calicibus, indumentis etiam pontificalibus contextis auro purissimo et lapidibus pretiosissimis copiavit ac ditavit. Vasa quoque ministratoria et cetera utensilia eidem basilice necessaria, necnon et aliis ecclesiis. Dei regali donavit largitate. ... Et quia pecunia illis Gyule fuit male adquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium.“ (Cronici Hungarici compositio saeculi XIV. SSRH. Ed. SZENTPÉTERY)

járat idejét, ezzel a bazilika alapítását is, az ezredik év első tizedére, közelebből 1003—1004-re teszi a szakirodalom.¹ Az alapítás és az építés körülményeiről, valamint a Szent István-kori bazilika külső képéről aránylag keveset tudnak írott forrásaink: Szent István legendái. Ezek közül is főként a „Legenda maior“ és a Hartvik-féle legenda jöhet számításba, miután a kisebb legenda alig pár szóval emlékezik meg a székesfehérvári bazilikáról.

A bazilika története szempontjából különösen Szent István nagyobb legendája jelentős, mert a templom első leírását tartalmazza.² Tőle tudjuk, hogy Szent István csodálatos művű híres és hatalmas bazilikát emelt a Szent Szűz tiszteletére, kórusának falát mozaikokkal, padozatát pedig márványlapokkal ékesítette.

Külön is kiemeli a bazilika színaranyból készült és a legfinomabb drágakövekkel díszített oltártábláit, főoltára fölött emelkedő csodálatos művű cibóriumát és mindenfajta kristály-, ónixkő-, arany- és ezüstedényekkel teljes kincstárát.

Hartvik szóról-szóra átírta a legendát és azt a székesfehérvári bazilika kiváltságainak részletes leírásával bővítette. Feljegyzi, „hogy a díszes egyházat a király saját kápolnájává tette s azt akarta, hogy mindenkitől teljesen független legyen, abban semmiféle püspök joghatósággal ne bírjon. Papjai egyedül az érseki zsinaton tartoznak megjelenni. A gyóntatás és az olajszentelés napjaiban az a püspök végezte a király jelenlétében a bűnösök feloldozását és az olajszentelést, akit ő erre az alkalomra meghívott, vagy távollétében odaküldött. Ünnepeles szentmisét is a király jelenlétében csak az a püspök mondhatott, akinek ezt a király a préposttal és a kanonokokkal

Vol. I. 315—316 pp.) Ez azonban csak látszólagos ellentmondás, mert a magyar krónikák keán-ja valószínűleg azonos Sámuel bolgár kánnal, míg Gyula Ajtonnyal, illetve Ajtony volt az utolsó erdélyi gyula. Ajtony pedig szövetségben állott Sámuel bolgár kánnal. (V. ö. (HÓMAN BALINT—SZÉKFI GYULA: *Magyar történet*. I.¹ Budapest, é. n., 183. l.)

¹ HÓMAN BALINT—SZÉKFI GYULA: *Magyar történet*. I.¹ Budapest, é. n. 183—184 l.

² *Legenda maior S. Stephani regis* ... „Et, ut maiorem ipsius defensionis misericordiam consequi valerem, in ipsa regalis sedis civitate, que dicitur Alba, sub laude et titulo virginis eiusdem perpetue, famosam et grandem basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato construere cepit. Quam qui vidit, testimonium veritatis verborum nostrorum perhibet innumerabilia palliorum, paramentorum et aliorum ornamentorum ibi esse genera, circa altaria tabulas plures auro purissimo fabricatas, lapidum series preciosissimorum in se continentes, cyborium arte mirabili supra Christi mensam erectum, cameram omni genere vasorum cristallinorum, onichinorum, aureorum, argenteorum pleniter refertam.“ *SSRH. Ed. SZENTPÉTERY Vol. II. 385—386 pp.* Szövegét érdemes összevetni Hartvik legendájával (*SSRH. Ed. SZENTPÉTERY 417—418 pp.*), mert kitűnik hogy a nagyobb legendának a fent idézett részét Hartvik szóról-szóra átvette, csupán a bazilika kiváltságainak részletes felsorolásával toldotta meg. Hartvik legendaíró módszeréről, személyéről — valószínűleg azonos Hartvik herschfeldi apáttal, akit IV. Henrik császár magdeburgi érsekké tett meg, s aki hamarosan kegyvesztett lett — lásd: TÓTH ZOLTÁN: *A Hartvik-legenda kritikájáról*. Brest, 1942

egyetértőleg meghagyta; a király távollétében pedig a prépost és a kanonokok engedélye nélkül semmiféle püspök olt misét nem mondhatott, főpapi ténykedést nem gyakorolhatott. Azonkívül ennek az egyháznak a népét akkora szabadsággal és függetlenséggel ruházta föl, hogy egyetlenegy püspöknek sem voltak kötelesek tizedet fizetni, hanem a király akarata szerint egyedül csak a prépostnak és a kanonokoknak tartoztak szolgálni¹. A király tehát Székesfehérvárott nem alapított püspökséget, hanem társas káptalant, a bazilikát pedig különleges helyzetének megfelelően különleges kiváltságokkal ajándékozta meg. Valóban „házi kápolnájának“, a magyar királyok koronázó és temetkező templomának szánta s azzá is lett egészen a mohácsi katasztrófaig.

Lényegesebb ennél Hartviknak az az értesülése, hogy a bazilika Szent István halálakor még nem volt felszentelve és ezért a püspökök tanácsa úgy határozott, hogy előbb a bazilikát szentelik fel és utána helyezik el a király testét a földbe.²

A bazilika alapítását feljegyző krónikás adata, valamint Hartviknak fenti tudósítása lehetővé teszi, hogy a templom építését 1004—1038 közé tegyük. Az így adódó több mint 34 esztendő bizonynyal elegendő volt a nagyobb legenda által magasztalt templom felépítéséhez, legalább is a lényeges részeket illetően. Írott forrásaink alapján feltehető, hogy a bazilika egyes részeit (szentély, oldalhajók) már elkészültük után használatba vették, ami általában szokásos volt. Szent Gellért-legenda említi, hogy Gellért Magyarországra érkezése után Szent István előtt Nagyboldogasszony napján a székesfehérvári bazilikában szentbeszédet mondott. A koronázási palást, melyet eredetileg mint miseruhát ajándékozott a király és a királyné a bazilikának 1031-ben, arra mutat, hogy egyházi funkciókat már korábban is végeztek a bazilikában.

Írott kútfoink mellett az emlékanyag: az ásatások során feltárt alapfalak nem sokban segítenek a bazilika Szent István-kori alakjának elméleti rekonstrukciójában.

A feltárt alapfalak közül csak a bazilika és azzal összefüggésben álló kápolna apszisát tarthatjuk kétségtelenül az első építési korszakhoz tartozónak. A ránkmaradt négy pillér magja minden bizonynyal már XII. századi. A ma is látható pillérmagok korbeli elhatárol-

¹ ÉRDI JÁNOS fordítása után: *Szent István első magyar király életirata Hartvick regensburgi püspök szerint*, Pest, 1854. A bazilika kiváltságaira nézve: SEBESTYÉN JÓZSEF: *A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai*, Századok, 1925—26, 376. skk. I.

² „Ad exequias funeris eius ex omnibus Pannonie plagis concurratur, corpus ad sedem regalem, Albam videlicet deducitur, et quoniam ecclesia ab ipso constructa in honore beatissime virginis nondum erat dedicata, inito consilio statuunt pontifices prius basilicam sanctificare deinde corpus terre commendare.“ *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico conscripta*, SSRH. Ed. SZENTPÉTERY vol. II. 432 p.

lása a bazilika építéstörténete szempontjából alapvető jelentőségű, miért is kissé részletesebben foglalkozunk vele.

Mindenekelőtt a padozatot kell szemügyre venni, melyen a pillérek állanak. Említettük, hogy a pillérek magja a fehérmészköpadozaton áll, melyet általában Szent István-korinak tartanak.¹ Ez a feltevés azonban nehezen állja meg a helyét, amióta a főhajó nyugati részében az egykori 5. pillér helyével egyvonalban, a fehérmészköpadlószint alatt márványmozaikra bukkantunk. A piskótaalakú márványlapokból kirakott mozaikpadló ugyanis mélyebben fekszik, mint az eddigi Szent István-korinak tartott fehérmészköpadozat. Arról sem lehet szó, hogy a márványmozaikpadozat az általaj csekély teherbíró képessége miatt süppedt volna le, miután a fehérmészkölapok egy része éppen a márványmozaikpadozat mellett került elő, attól 30–40 cm-nyivel magasabban fekvő rétegben. A két padozat tehát aligha lehet egykorú, illetve a márványmozaikos, mélyebben fekvő padlószint a Szent István-kori.

A pillérmagok lábazati része fejlettebb, attikai profilú, mely nehezen illik Szent István korába. Különösen áll ez a szentélytől számított harmadik, a négykaréjos pillérre, melynek fejlett formája, sarokleveles disze nem lehet korábbi a XII. századnál. Nem gondolhatunk arra sem, hogy csupán ez a 3. pillér származik a XII. századból, mert valamennyi ráánkmaradt pillérmagon, hol jobban, hol kevésbé rongált, de nagyjában azonos, tehát egykorú profil látható. (V. ö. a 3. számú mellékleten a IV. pillér részletrajzeit.)

Döntő megfigyelést tehetünk a pécsi székesegyház eredeti pilléreinek, illetve pillérláb profiljainak és a székesfehérváriaknak összehasonlításánál. Különösen a hosszhajóban lévő pillérek profilozása azonos a székesfehérvárral. (4. kép.) Pécsen Henszlmann szerint, aki még a Schmidt-féle restaurálás előtt látta és rajzolta le a pilléreket, a legnyugatibb pillérlábon már a saroklevél is mutatkozik.² Ugyanott megtaláljuk a szentélyt s a hajót elválasztó négykaréjos pillér kissé gazdagabban tagozott változatát is (5. kép), csakúgy, mint Székesfehérváron. Mindkét pillér fejlett alaprajza és profilja XII. századi sajátosságokat mutat. Székesfehérváron, Pécsen egyaránt a pillérek lábazati profilja XII. századi átépítésre utal, közeli rokonságuk pedig azt mutatja, hogy azonos építőműhely dolgozott mindkét helyen, illetve hogy a két építkezés időben összeesik, vagy kevéssel egymásután folyt le. Hasonló megfigyelést tehetünk majd a faragott kőanyag vizsgálatánál is.

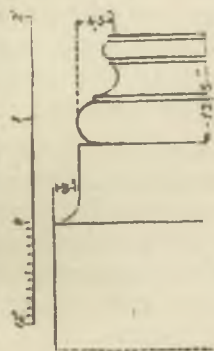
A feltűnő csupán az, hogy Pécsen a pilléreken egészen a Schmidt-féle restaurálásig a XI. századi pillérfők állottak. Legalább is

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 92. l., POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári bazilika multja*, Székesfehérvár, 1936, 14. l.

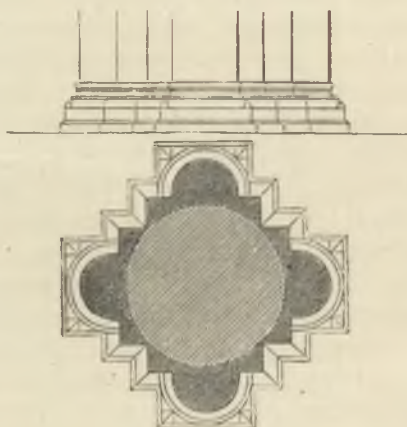
² HENSZLMANN IMRE: *Pécsnek középkori régiségei, I. A pécsi székesegyháznak építészete*, Pest, 1869, 16. l.

Henszlmann még a négykaréjos pilléren állónak jelzi az akanthuszleveles és az Ádámot, sast és baltás kentaurt ábrázoló pillérfőket (Szőnyi 28, 29, 31. szám). melyeket pedig egybehangzóan XI. századnak tart a kutatás. Azonos megfigyelést tehetünk Székesfehérváron.

Legutóbb a székesfehérvári kallómalom falából kiváltott pillérfő kétségtelenül a Szent István-kori bazilikából származik. (36. kép). Két oldala faragott csupán, míg másik két oldala kidolgozatlan, ami arra mutat, hogy az eredeti pillérfőt négy, nagyjából azonos méretű darab-

4. kép. A pécsi székesegyház pillérének lábazati profilja.

5. kép. A pécsi székesegyház kötegpillérének alaprajza és lábazati nézete.

(Henszlmann után.)

ból állították össze. Az a körülmény pedig, hogy a kőtárban lévő párdarabján hasonló, de nem azonos levéldísz látnak, igazolja, hogy a bazilikában legalább két hasonló levéldíszel ékesített pillérfő állott. A pillérfőtöredék alapja 63×57 cm méretű megfelelő szorzata 126×114 centiméteres méretet ad, ami megközelítően ráillik az I. számú pillér magjára, mellyel kőanyaga is azonos. Valószínű tehát, hogy mind a két helyen Pécsen, de Székesfehérváron is a pillérek kiváltásakor meghagyták az eredeti fejezeteket.

Ezen az alapon tudjuk csak megállapítani a Szent István bazilika építési rendszerét, miután a ráncmaradt pillérmagok nem XI. századiak. A két pillérfőtöredék, valamint a fenti meggondolások alapján azonban feltehetjük, hogy a bazilika eredetileg is pilléres rendszerű volt. Henszlmann a nyugati homlokzat táján talált oszlopláb alapján feltételezi, hogy a bazilikát eredetileg két oszlopsor osztotta három hajóra, ezt a hipotézist azonban az egyetlen előkerült oszlopláb nem

támogatja kellőképpen. További cáfolata ennek a feltevésnek az a körülmény is, hogy a pillérek szétbontásakor egyiknél sem találták meg a korábbi oszloplábat.

Henszlmann elméletéhez való ragaszkodásában kétségtelenül az is befolyásolta, hogy Székesfehérváron és környékén több mauthauseni gránitból készült oszlop töredéke maradt fenn. (Közülük a két legépebbet a romkert rendezése során a Szent István mauzoleum előtt állították fel.) Kritikusai azonban jogosan mutatnak rá, hogy a 46 oszlop, melynek egykori létezését Henszlmann feltételezi, aligha sorvadhatott le, ily kisszámú töredékre, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy nehezen faragható anyaguk miatt másodlagos felhasználásuk sem valószínű.¹ Hasonló anyagu és méretű oszloptöredékek maradtak fenn Szombathelyen és Jákon is, az utóbbi helyre nyilván Szombathelyről hurcolták. Papp Ferenc megállapítása szerint mindhárom helyen lévő oszlop anyaga azonos gránit, melyet a rómaiak használtak pannóniai építkezéseiknél.² A székesfehérvári oszlopok valószínűleg a táci római telepről kerültek Székesfehérvárra.

Lehetséges, hogy az oszlopokat már Szent István korában vitték Székesfehérvárra, ezek azonban nem a templomot, hanem a későbbi átriumot díszítették. Az ásatások során ugyanis az oszloplábal egyirányban attól délre négykaréjos pillérlábat talált Henszlmann, melyet legutóbb sajnos, nem lehetett feltárni. Lehetséges, hogy az átrium sarokpillére volt, de az is meglehet, hogy kellő számú oszlop hiányában pillér és oszlop váltakozott az átriumban.

A Szent István-kori bazilika tehát valószínűleg pilléres rendszerű volt és nyolc pillérpár osztotta három hajóra. A mellékhajók egyenes, a főhajó félköríves apszissal zárult. A bazilika előtt pedig átrium állott.

Az első bazilika építési rendszerére nézve többet az 1936. évi feltárás leletei alapján nem lehet megállapítani. Kísérletet tehetünk viszont a bazilika méreteinek megállapítására. Említettük, hogy Henszlmann a bazilika hosszát 260 láb, azaz 81.16 méterre tette. Czobor ezt a méretet 200 lábra (63.20 méter) szállította le. A bazilika hosszát ma már csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg mintegy 61 méterben, feltételezve, hogy eredetileg nyolcpilléres volt és a nyolca-

¹ POLGÁR IVÁN összeállítása szerint összesen kilenc oszloptöredékről van tudomásunk. Egy részük ma is megvan, pár töredéket azonban csak a szakirodalom említ. Az oszlopok közül kettő a romkert területén, a Szent István-mauzoleum előtt áll (átmérője 78 cm, az épebb 268 cm, a csonk 155 cm magas). Két átfaragott oszlop a püspökkertben, egy az Erzsébet-ligetben (a 48-as vértanúk emléke), egy pedig Bori Jenő műgyógyászati szobrásztanár nyaralójában. V. ö. POLGÁR IVÁN: id. m. 21–23. lap, valamint CZOBOR BÉLA: *A székesfehérvári ásatások, III. Béla magyar király emlékezete* (szerk. FORSTER GYULA), Budapest, 1900, 18–27. l.

² PAPP FERENC: *Szent István-korabeli építőkövek a Dunántúlról*, Technika, 1938, 10. szám.

dik pillér egykori helyétől délnyugatra ma is látható fal a bazilika nyugati homlokzatához, illetve esetleg a nyugati toronyhoz tartozott.¹

Biztosabb adatokat nyerünk, ha az apszis és a pillérsor ma is megállapítható tengelyét mérjük. Ez a távolság 7 méter 75 cm-nek felel meg, ennek kétszerese adja a főhajó szélességét. Nehezebb a mellékhajók szélességét megállapítani. Általában a főhajó szélességének fele a mellékhajóké, ez a szabály azonban Székesfehérváron nem vezet eredményre, valószínűbb, hogy az északi oldalon a feltételezett északi pillérsortól 8 méter 50 cm-nyire fennmaradt faltöredék a bazilika északi oldalfalához tartozott, ez esetben a bazilika szélességét kerekén 32·50 méterre tehetjük, amiből 15·50 méter esik a főhajóra, 8·50—8·50 m a két mellékhajóra. Henszlmann a bazilika szélességét 120 lábra, tehát közel 38 méternek számította.

A legutóbbi ásatás csak részben hozott megnyugtató eredményt a toronyok kérdésében. Említettük, hogy Henszlmann az 1862. évi ásatás során az apszis délkeleti falához támaszkodó falmaradványokból délkeleti torony létezésére gondolt. Majd arra is, hogy hasonló torony díszítette északkeleti oldalán a bazilikát. Megtalálni vélte a délnyugati torony alapfalát is és ebből következtetett a bazilika négytornyúságára, valamint arra, hogy a négytornyos forma a római castrumok mintájára alakult ki és az Árpád-kori építészetben a székesfehérvári bazilika mintájára általánossá vált és védelmi jellegű volt.²

Természetesen Henszlmann későbbi ásatásai során elsősorban feltevéseinek igazolását kereste. Még 1862-ben a feltárt délnyugati torony alapfalából arra következtetett, hogy azt a bazilika III. Béla kori átépítése után az eredeti négytornyú forma megőrzésére emelték. 1874-ben az apszistól északra fekvő torony alapfalait találta fel, 1882-ben pedig egyes alapfalakat a Szent István-kori délnyugati toronyával próbálta azonosítani. A legutóbbi ásatás során azon a helyen, ahol Henszlmann a délkeleti tornyot sejtette, alaktalan faltömegek kerültek elő, melyből csak nagy fantáziával lehetett torony alapjaira következtetni. Az apszistól északra előkerült egy megközelítőleg négyszögalakú falmaradvány. Mindkét alapfalnak azonos jellegzetessége, hogy egyformán gyengén vannak alapozva és vékonyak torony hordására. Amennyiben ezek egykor tornyokat hordoztak, úgy azok aligha emelkedhettek túl a mellékhajók magasságánál. Alap-

¹ A bazilika eredeti hosszát, a pilléreinek számát ma már alig lehet meghatározni. HENSZLMANN hét pillérre osztotta fel a bazilikát, de általa a hetedik pillér után észlelt falat ma már nem találni, illetve a hetedik pillértől nyugatra eső falvonulatig az átlagos pillértávolság alapján még egy pillér elfér. Lehetséges, hogy a falakat időközben kibányászták, de valószínűbb, hogy Henszlmann utolsó ásatási térképe nem pontos. Annyi bizonyos, hogy a XI. századi bazilikáknál a szélesség és hosszúság arányának jobban megfelel az általunk feltételezett nyolcpilléres méret.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 131. l.

falaik még ezt is nehezen bírták el a mocsaras székesfehérvári talajon.¹

A nyugati toronypárt illetően, az északnyugatinak alapfalait egyetlen ásatás alkalmával sem sikerült feltalálni, miután ez a püspöki palota alá esik. Létezése — bár valószínű — szintén csak feltevés. A délnyugati torony alapfalaira, melyeket Henszlmann III. Béla-kori átépítéshez tartozónak vélt, az 1936. évi ásatás részben rátalált. Erre az egyetlen biztos adatra építve, a székesfehérvári bazilika négytornyúságának kérdésében kielégítő magyarázattal szolgálni rendkívül nehéz. Annyi bizonyos, hogy Henszlmann által más Árpád-kori templomoknál megfigyelt vagy feltételezett négy saroktorony abban a formában nem állt fenn. Így a kalocsai első székesegyháznak négytornyúságát a Foerk-féle ásatás nem igazolta.² A pécsi székesegyház négy tornya közül az első építési idővel csak a két nyugati torony egykorú, míg a két keleti toronypár későbbi, valószínűleg XII. századi.³

A Szent István-kori építészetnek nem volt sajátos, jellegzetes járuléka a négy saroktornyos forma. Ettől függetlenül lehetséges, hogy a székesfehérvári bazilikát valamely későbbi formájában már négy torony díszítette, melyek közül a két keleti torony alacsonyabb, inkább díszítő, mint védelmi jellegű volt.

Bár e feltevést megcáfolják a XVI—XVIII. századi Székesfehérvárt ábrázoló metszetek, melyeken a bazilikát következetesen nyugati toronypárral ábrázolják.

A bazilika egyes részleteit vizsgálva, több következtetésre nyílik alkalom. Henszlmann szerint a Szent István-kori templom padozata halványabb színű és kisebb vörösmárványlapokból készült, melyek közé fehérmárvány is keveredett.

A Szent István-kori padlószint azonban a legutóbbi ásatás alapján mélyebben keresendő. Említettük, hogy a középhajóban az ötödik pillér magasságában márványmozaikszerű padozatra bukkanunk. Bár a padló mozaikmintája sehol sem került elő teljes egészében, mégis nagyon valószínű Gerevich Tibor feltevése,⁴ hogy azzal a padozattal van dolgunk, melyet Villard de Honnecourt, a XIII. században hazánkban járt építész vázlatkönyvében lerajzolt (6. kép.) Az

¹ Feltűnő, hogy HENSZLMANN ezt a körülményt észlelte is, sőt feljegyezte, hogy a keleti torony alapjai rendkívül gyöngék és megközelítően a ma található alapok kétszerese kellett magasabb torony alapozásának. E tornyokat tehát csak díszítő-jellegűeknek tartotta, mégis ragaszkodott a négytornyos bazilika elméletéhez. HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 91—92. l. és HENSZLMANN—REISENBERGER: 70—85. l.

² FOERK ERNŐ: *A kalocsai székesegyház. Magyarország műemlékei*, IV. k. Budapest, 1915, 43—70. l.

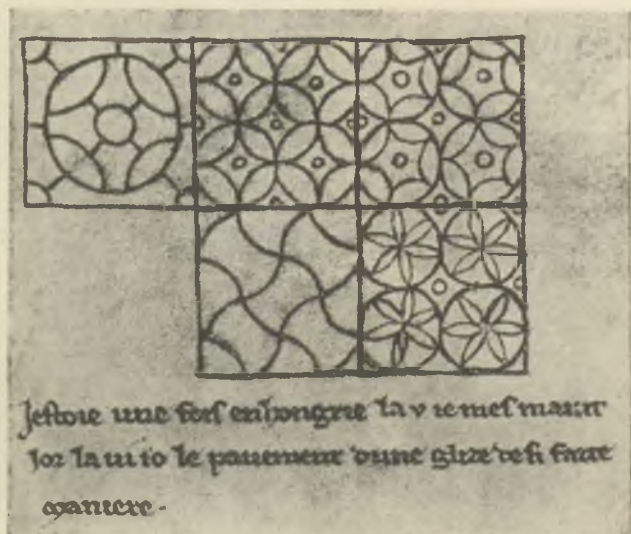
³ SZÖNYI OTTÓ: *Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben*, O. M. Régészeti Társulat évkönyve, II. 1927, 172—195. l. és GOSZTONVI GYULA: *A pécsi Szent Péter székesegyház eredete*, Pécs, 1939, 191—209. l.

⁴ GEREVICH TIBOR: *Magyarország román kori emlékei*, Budapest, 1938, 49. l.

ott felvázolt mozaik mintáit, geometrikus mustráit a talált márványlapocskákból össze lehet állítani, valószínű tehát, hogy Villard de Honnecourt vázlatkönyvében Magyarországon lerajzolt padlómozaikot a székesfehérvári királyi bazilikában láthatta.¹

A legutóbbi ásatás leletei alapján feltehető tehát, hogy a márványlapok XII. századiak és azokkal nemcsak a szentély és hajók

6. kép. A bazilika márvány padlómozaikjának rajza Villard de Honnecourt vázlatkönyvében.

egy része volt burkolva. Hiszen ugyanazon a szinten a bazilika apszisával egyvonalban hasonló vörössárga esztrichszerű burkolatot találtak a mai kerítésfal alapárkának kiásása közben. Henszlmann ezt a területet 1874-ben feltárta és az északi mellékhajó mellett húzódó összefüggő falrészeket talált, melyeket a bazilika mellékhelységeinek (kincstár, sekrestye, levéltár) tartott, mivel a falakban nagymennyiségű mozaikszemre bukkant, a helységek építését I. Károly korára

¹ Villard de Honnecourt 1235 körüli magyarországi útját eddig a legkülönbözőbb magyar emlékekkel hozzák kapcsolatba. A hipotézisek előbb-utóbb tarthatatlannak bizonyultak már csak azért is, mert az archaelógiai leletek és adatok nem egycztethetők össze az írott forrással, Villard de Honnecourt vázlatkönyvével. (A vázlatkönyv mintaszerű kiadása: HAHNLOSER, HANS: *Villard de Honnecourt*, Wien, 1935. A padlómozaik, 73. l.) Legutóbb megkísérelték Villard munkásságát az esztergomi várkápolnával kapcsolatba hozni éppen a padlómozaik alapján (HONVÁTH HENRIK: *Villard de Honnecourt et la Hongrie, Nouvelle Revue de Hongrie*, 1936), melyhez hasonló rajzú téglákat őriz az esztergomi Keresztény Múzeum. E feltevés két okból is tarthatatlan: 1. mert a kápolna „in situ” maradt padozatát legalább részben megtalálták, 2. az analógiaként felhozott darabok Schnütgen kánonok kölni gyűjteményéből kerültek Esztergomba.

leszi.¹ Tekintve, hogy az építmények padozata megegyezik a XII. századi padozattal, valószínű, hogy az itt talált helyiségek már a XII. században megépültek, falaikba a mozaikszemek a későbbi átépítés során kerülhettek. Ezeket a falakat, melyeket Henszlmann leírásában is említ és térképén is jelez, a legutóbbi ásatás során nem sikerült feltárni. Ügylátszik 1874 után kőanyagát kibányászták.

Ha a helyszínen nem is találjuk több emlékét a Szent István-kori templomnak, a régészeti leletek és az írott források összevetéséből kibővíthetjük ismereteinket. Így a Szent István-legendák állítását a szentély mozaikdíszeről, úgyszólván valamennyi ásatás alkalmával előkerült mozaikszemek, apró töredékek igazolják. Már 1862-ben a Fazekas-utcai ház építésekor a várfalakba mozaikszemekre bukkantak. Ekkor lelték a legépebb töredéket, mely egy női arc részlete lehetett. E töredéket Pauer János a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. (49. kép). Az apróbb töredékekből egy pacifikále intarziás díszét készítették. Henszlmann 1874-ben sok mozaikszemet talált a bazilika északi falához csatlakozó építmény alapfalában, s mivel magát az épületet I. Károly-korabelinek tartotta, a mozaikdíz pusztulását is a bazilika XIV. századi leégésével hozta kapcsolatba. A legutóbbi ásatás során a püspöki kert gazdasági udvarában, tehát a fentebb említett helytől még északabbra találtak nagyszámú mozaikszemet, de összefüggő lelet ekkor sem jött elő. Az egyetlen épebb töredék a már említett arcrészlet sajnos, kevés ahhoz, hogy stiláris alapon a mozaik mestert, stílusát meghatározhassuk. A mozaik minden bizonnyal az apszis félkúpját díszítette, talán torcelloi bazilika mintájára, esetleg a szentély falait is, amire a legendák idézett helye utal.²

A mozaikkockák többnyire 1 cm nagyságúak vagy még ennél is kisebbek, vastagságuk 50 milliméter. Anyaguk festett, egyedül az arany színűeket készítették átlátszó üvegszemcse alapjára ragasztott aranylapocskákkal. A mozaikszemeket erős cementalapba rakták. Az egykori ábrázolásról még leírás sem maradt ránk és egyedül az istriai analógiák alapján sejthetjük, hogy a szokásos ábrázolások egyike talán a Maiestas Domini díszíthette az apszist. A mozaik mesterei a bazilika építőinek és díszítőinek olasz kapcsolatai révén a Velence környéki bizantinizáló körből kerülhettek ki. Az apszis mozaik pusztulását a török időkre kell tennünk, nemcsak azért, mert későbbi írott források is megemlékeznek arról,³ vagy mert a török az emberi

¹ HENSZLMANN—REISSENBERGER: 58. 1.

² „... celaturis in chori pariete distinctis... Legenda maior S, Stephani regis, SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. II. 385 p.

³ ... supra mensam Christi acuminata testudo insana Capillorum et auri sumptu elaborata. BONFINIUS: *Rerum Ungaricarum Decades*... Francofurti, 1581, 179 p.

alak ábrázolását különösképen pusztította, hanem azért is, mert a töredékek legnagyobb része várfalban maradt ránk. Már pedig a bazilikából származó kőanyagot Mátyás haláláig nem használták a várfalak megerősítésére. Később viszont főként Mohács után erre számtalan példa van.

Feltűnően sok római emléket használtak fel a bazilika építéséhez. Már Henszlmann is sok jóminőségű mészkőből faragott síremléktöredéket talál. De a legutóbbi ásatás alkalmával is több helyen találtak másodlagos felhasználásban római sírköveket, ami azt bizonyítja, hogy Szent István korában még nagyszámban a felszínen lévő jóminőségű római eredetű kőanyagot szívesen használták fel a bazilika építésénél. Az előkerült nagyszámú római emlék alapján korábban a provincia vallási és közigazgatási központját keresték Székesfehérvárott, de az újabb kutatások ezt a feltevést megdöntötték. Ma már tudjuk, hogy a római kőanyagot Aquincumból, Tácról, Nagytétényből vitték Székesfehérvárra.¹

A jóminőségű római eredetű anyag másodlagos felhasználása egyáltalán nem ritka a Szent István-kori építkezésekben. Hasonló másodlagosan felhasznált római emléket találunk Esztergomban,² Pécsen,³ e két helyen nagyszámban, míg másutt szóróványosan, ami a felszínen lévő provinciális sírkőanyagnak gyakori alkalmazását igazolja. A római emlékanyagnak az a nagymértékű felhasználása azonban mégsem jelentéktelen körülmény. Nemcsak azt bizonyítja, hogy a magyar művészet első századaiban még nagyon sok római emlék áll a föld színén, mely még Kézai krónikás fantáziáját is megragadta a hún történet pannóniai lokalizálására,⁴ hanem a román-kori kőfaragásunkat témaválasztás, stílus szempontjából is befolyásolták.⁵

¹ Korábban úgy vélték, hogy Székesfehérvár helyén jelentős római telep állt s tőle néhány kilométerre. Sármentelén volt a provincia császárkultuszának centruma. KUZSINSZKY BALINT: *Pannónia és Dácia* (SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar nemzet története*, I., Bpest 1895); MAROSI ARNOLD (Volt-e Székesfehérvárott római telep? Századok, 1935, 266—269. l.) véleménye szerint a feltűnően sok római emlék a Tác-fővénypusztai római telepről került Székesfehérvárra. Újabban ALFÖLDI ANDRÁS kimutatta, hogy a bazilikából származó kövek egyrésze, valamint a városba és környékre már szertehordott, másod-, illetve harmadlagosan felhasznált római emlékek javarésze Aquincumból származik. ALFÖLDI ANDRÁS: *Epigraphica*, III Arch. Ért. 1941.

² GEREVICH TIBOR, id. m. 77. l., DERCSÉNYI DEZSŐ: *XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán, Budapest Régiségei*, XIII. kötet.

³ GOSZTONYI GYULA: id. m. 209—215. l.

⁴ ECKHARDT SÁNDOR: *A pannóniai hún történet keletkezése*, Századok, XLII., 1928, 607—609. l. és u. ö: *Sicambria*, Minerva, VI., 1927, 185. l.

⁵ HORVÁTH HENRIK: *Pannóniai antik elemek továbbélése Árpád-kori épületplasztikánkban*, Pécs, 1935. Székesfehérváron ennek a továbbélő antik hatás legjellegzetesebb bizonyítékának tartja a Szent Imrét és Szent Gellértet ábrázoló domborművet. (Kötár, 74. szám.)

Végül a Szent István-kori bazilika egykori gazdag kiképzéséről tudósítanak a ráánkmaradt faragványok is. Bár az összegyűjtött kőanyag jelentékeny része nem hozható kapcsolatba a bazilika első építési periódusával, de azok az emlékek, melyeket stílusuk alapján a XI. század első felére lokalizálhatunk, legalább halvány képét adják a templom első díszítésének.

A ráánkmaradt kisszámú XI. századi emlékanyagban három csoportot különböztethetünk meg. Mindhárom szervesen kapcsolódik a Szent István-kori magyar kőfaragáson leolvasható három nagy áramlathoz. Legjelentékenyebbnek az akantusz levéllel díszített faragványokat tartjuk, melyek nagyrésze az első építési periódusba sorolható. Gondolunk elsősorban a kötár 10, 13, 28-as számú oszlop, illetve pillérfőire, melyek kétségtelenül egy, a XI. század első felében dolgozó királyi kőfaragóműhely alkotásai. E műhely legszebb darabjai Esztergomban és Budán maradtak fenn. Jellegzetes díszük az élesen faragott akantuszlevél. Az antik eredetű és a késő császárkor építményeinek kedvelt díszét alkotó akantuszleveles oszlopfőt valószínűleg a Karoling-renaissance hívta új életre, de magyarországi elterjedése nem német, hanem inkább lombard, közelebbről Pavia és Milánó környéki kőfaragóknak tudható be. Szent István az ország megszervezésében, törvényeiben, fiához intézett intelmeiben a Karoling-renaissance és a római eszme hatása alatt áll,¹ művészeti téren is Rómát tekinti mintaképének. A szellemi életben mutatkozó és a *Renovatio imperii Romanorum* gondolatával párhuzamosan Szent István-kori, főként királyalapítású templomokban fellép az antikeredetű akantuszleveles oszlopfő. A szellemi élet két síkján jelentkező párhuzam szempontjából jelentéktelen, hogy ezt a motívumot és formát hozzánk is, mint Németországba, vagy akár Svédországba a lombard kőfaragók juttatják el, hiszen ez időben Pávia nagyságra, egyházi kiváltságokra nézve Rómával is versenyzett.

A szent István-kori székesfehérvári bazilika faragott kódíszítésében tehát jelentős szerepet kapott az antikeredetű akantuszlevél. Az említett három töredéken kívül azonos motívumokat találunk a 7. és 8. számú pillérfőtöredékeken, melyek, mint fentebb említettük, a szentistváni bazilika pilléreit díszítették. (35. és 36. képek.) Ugyancsak idetartozik a kötár 44. sz. pillérfeje is, nemcsak az abacuson díszlő akantuszlevelek, de az állatalakok azonos mintázása miatt is. E csoporthoz tartozik a 12. számú oszlopfő is, melynek csavart szárból kinövő élesen metszett akantuszlevéldíszje elsősorban a budai emlékekkel rokon.²

¹ BALOGH JÓZSEF: *Szent István és a Róma-eszme*, Budapesti Szemle, 1927.

² DERCSÉNYI DEZSŐ: *XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán*, Budapest Régiségei, XIII. kötet és DERCSÉNYI, DESIDERIO: *Contributi allo studio dei rapporti fra la plastica Ungherese nell'età romanica e quelle dell'Italia settentrionale*, Roma, 1942.

Hasonlóképpen olasz eredetű a Szent István-kori bazilika kőfaragványainak egy másik nagyobb csoportja, melyen a szeszélyesen kanyargó kettős és hármas fonat látható. Első templomainknak e kedvelt díszét szintén a magistri commacinik hozták Magyarországra. Feldebrőn, Zalaváron találjuk e motívum legkorábbi és legszebb darabjait. Míg Székesfehérváron a Szent István-koporsó legfontosabb díszé. A bazilikából fennmaradt töredékek közül a kötár 1., 2., 5., 6. számú darabjain találjuk ezt a jellegzetes díszítményt, ismételt bizonyítékaul annak, hogy a székesfehérvári bazilika építésében mily jelentős szerepet vállaltak az olasz kőfaragók.¹

A két olasz eredetű motívum mellett az első bazilika díszítésében helyetkapott a honfoglaláskori fémművesség formáit követő palmettalevél is, melynek töredékes képviselője a 3. számú kis töredék, valamint egy erősen lefaragott kölap, eredetileg talán vállkő, melynek palmettás keretdíszéből két levél fennmaradt.²

A kőanyag tanúsága szerint a székesfehérvári bazilika díszítményei között megtaláljuk az antik eredetű akantuszlevelet, a felsőolasz-lombard eredetű szalagfonatot és a honfoglaláskori formakincsből fennmaradt palmettát. E három motívum a gyérszámú emléktanyag mellett is bizonyítja, hogy a bazilika első építői Felső-Olaszországból behívott kőfaragók és magyar tanítványaik lehettek, akik nemcsak a lombard kőfaragás sajátos díszítményeit, hanem az antik formakincsnek talán legjellegzetesebb motívumát is magukkal hozták. Magyar kőfaragók tevékenységét nemcsak a ránkmaradt anyagban mutatkozó nagy kvalitáskülönbségek, de a honfoglaláskori palmettadísznek a bazilika faragványai közt való megjelenése is bizonyítja.

Összefoglalva a mondottakat, a Szent István-kori templom keletelt, háromhajós bazilikális rendszerű volt. Középhajója félköríves apszissal zárult, melynek félkúpját mozaik díszítette, mellékhajói pedig egyenes karzárásúak voltak. Nyugati homlokzatát feltehetően két torony díszítette, míg keleten az ókeresztény bazilikák mintájára az apszis mellett protezis és diokonikon foglalt helyet. A bazilikát lapos lamennyezet fedte, valószínűleg nyitott fedélszékkal, ami ekkor általános.

E teimplomtípus mintáját Itáliában fogalmzták meg. A ravennai S. Apollinare in Classe elvben hasonló elrendezést mutat, csupán a székesfehérvári pillérek helyett a déli kultúrkörben gyakoribb oszlopok állanak. A ravennai prototípus a VIII.—IX. században új életre kel és a X. század folyamán Istria, Velence környéke és Dalmácia templomai, de több német templom is e minta szerint épül. Szent István,

¹ DERCSÉNYI DEZSŐ: *A székesfehérvári bazilika kőfaragványai*. Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik évfordulójára. Budapest, 1942, 27—42. l. Továbbiakban: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*.

² DERCSÉNYI DEZSŐ: *Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei*. Magyar-ságtudomány tanulmányai, V., 1937. Továbbiakban DERCSÉNYI: *Árpád-kori*.

amikor a székesfehérvári bazilika építését elhatározta, északról és délről egyaránt azonos típusú templomépítésre kaphatott biztatást. Hasonló rendszer szerint épült a regensburgi román kori székesegyház, melynek felszentelésén magyar főpapok is résztvettek.¹ Azonos alapformája lehetett már 1000 előtt a firenzei S. Miniato al Montanak, melyet 1018-ban a székesfehérvári bazilikával megközelítőleg egyidőben építenek át.² A S. Miniato alaprajzi elrendezése rendkívül közel áll a székesfehérvári bazilikához. Három hajója közül a főhajó szélesívvű apszisban végződik, mellék hajói pedig egyenes záródásúak. Itt is megtaláljuk a szentélyt elválasztó négykaréjos pillért, bár a mellék hajókat oszlopok választják el a főhajótól. A S. Miniato alaprajza alapján feltételezhetjük, hogy Székesfehérváron sem egyedül a szentélyt választó pillér volt négykaréjos, hanem két négyszögű pillér után ismét négykaréjos pillér következett. Az olasz példa egyben felvilágosít a négykaréjos pillér rendeltetéséről: a négyszögű pillér minden oldalához egy-egy féloszlop járult, melyek közül a keleti és a nyugati a mellék hajókat elválasztó árkádsort hordozta, északi féloszlopa pedig a diadalívet, vagy pedig a belsőt tagoló hatalmas boltövet.

A kőanyag bizonyossága szerint Szent István halálával nem szűnik meg az építkezés Székesfehérváron. Miként már említettük, a király temetésekor, a templom még nem volt felszentelve, s ha felszentelését, hogy a királyi tetem eltemethető legyen, a jelenlevő püspökök el is végzik, az építkezés, különösen a belső díszítés, a század második felében is tarthatott. Erre mutat a ránkmaradt kőanyag egy része, melynek motivuma és stílusa elüt a Szent István-kori emlékektől, de nem is sorozható a XII. századi átépítés anyaga közé. Gondolunk mindenekelőtt a 20., 24. számú párkánytöredékekre, melyeknek élesen metszett levéldíszé, még a XI. századra vall. Hasonlóképpen a század második, illetve a XII. század első éveire datálható a 15. és 16. számú oszlopfő s különösen a 9. számú mellvédtöredék nemcsak az oldalán látható nyolcasalakú szalagfonatos díszé alapján, hanem a medvét ábrázoló domborműves díszé miatt is. Az állatalak primitív formaadása, a rendelkezésre álló térnek kitöltése, de a domborműnek kapcsolata a dömösi állatalakos oszlopfőkkel a századfordulóra való kelteztést indokolja.³

Lehetséges ugyan, hogy a XI. század végéről származó töredékek nem a bazilika, hanem a mellette épült kis kápolna díszéi voltak. E kérdésben ma már aligha lehet döntení, tekintve, hogy a Székesfehérváron talált emlékananyag topográfiailag szétválaszthatatlan. A kis

¹ ZAHN KARL: *Die Ausgrabung des romanischen Domes in Regensburg*. München, 1931.

² SALMI, MARIO: *L'architettura romanica in Toscana*, Milano, s. a. 37—38. l.

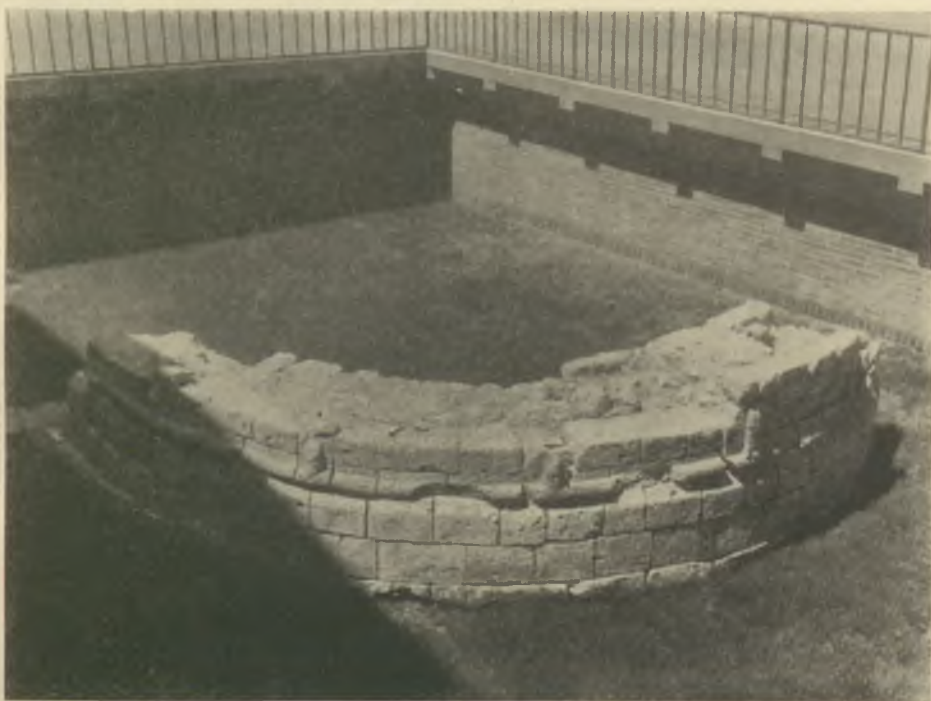
³ DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28—29. l.

kápolna úgy látszik a bazilikával összefüggött, ami arra mutatna, hogy a század második felében sem szüneteltek az építkezések.

A bazilika apsziséval megközelítően egy magasságban, attól délre a legutóbbi ásatás kis félköríves falmaradványt tárt fel. (7. kép.)

Mészköből faragott kvaderkövei csakúgy, mint a bazilika apszisánál öntött falat takarnak. Az azonos technikai kivitel ugyanazon műhely munkájára enged következtetni, ezt bizonyítja a kvader-

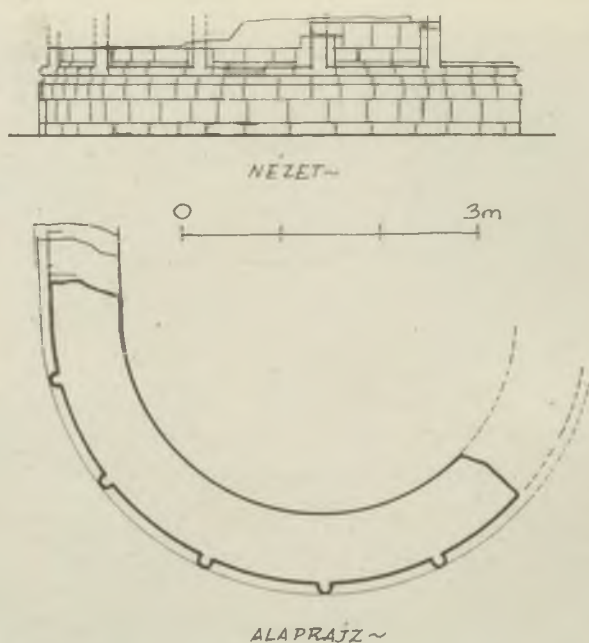

7. kép. A Szent István kápolna (XI. század) apszisének maradványa.

kövek alapos és finom megdolgozása. A félköríves fal alján, kívül keskeny lábazat fut körül. Ebből függőlegesen kiinduló hengeres fal-szalagok (áloszlopok, lisénák) tagolják az apszis külsejét. (8. kép.) Kétségtelenül itáliai, közelebbről felsőolasz forma ez, mint már Gerevich Tibor megállapította. Ugyancsak neki köszönhetjük a kis építmény eredeti rendeltetésének meghatározását is. Véleménye szerint a koronázás mellett elsősorban a királyi temetkezés céljaira szolgáló székesfehérvári bazilikának nem volt kriptája, Szent Istvánt is először a főoltár elé temették ideiglenesen. A bazilika befejezésekor az első pillér és a délkeleti torony közé helyezték át, miglen Szent László díszes aediculába vitette át a koporsót. Ennek apszisát talál-

ták meg legutóbb, ez lehetett Szent István mauzoleuma, melyet szenttéavatásakor 1083-ban tetemének Szent László emeltetett.¹

Gerevich feltevését az írott források, de maga a lelet is támogatja. Hartvik Szent István temetésével kapcsolatban feljegyzi, hogy a fehérvári bazilika ünnepélyes felszentelése után, annak közepén tették le a testet fehér márvány koporsóba.² 45 évig nyugodott a

8. kép. A Szent István-kápolna apszis maradványának (XI. század vége) nézete és alaprajza.

szent test, amikor 1083-ban Szent László uralkodásának idején a koporsó tetejét felemelték,³ s a magyar kereszténység apostolának szent tetemét díszes emlékkápolnába helyezték el.⁴

Szent István sírkápolnáját a későbbi írott források nem említik. Csak Jankovich Miklós feljegyzéséből tudjuk, hogy a XVIII. század

¹ GEREVICH: id. m. 50. l.

² „...Perfecta dedicationis solemnitate corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris imponitur...” *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. II. 432. p.*

³ „... Mane facto die post assumptionem sanctissime dei genitricis Marie quinto, convenientibus in ecclesiam cum rege principibus, cum clero pontificibus, primum missa pro defunctis est celebrata deinde sublata tabula marmorea, que pavimento preminebat... *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. II. 436. p.*

⁴ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 189. l.

végén még állott és a XIX. század elején bontották le, használták fel anyagát kerítés építésére.¹

Jankovich leírásából az is kiderül, hogy a kis kápolna köralaprajzú volt, kupoláját (?) középütt gránitoszlop tartotta, talán egy a ma meglevő gránitoszlopok közül. Fontos Jankovich leírása a bazilika topográfiája szempontjából. Pontosán meghatározza, hogy Nagy Lajos kápolnája a déli oldalon állott és a XVIII. században már benyúlt a prépostság udvarába. Miután Jankovich ugyanoda helyezi a „keresztény catacumbát“ is, ezzel erősen alátámasztja Henszlmannnak azt a feltevését, hogy Nagy Lajos sírkápolnája — melyről még szólnunk — valóban a déli mellékhajóban a szentély és a négykarélys pillér között feküdt.

A XI. század végétől kezdve a székesfehérvári bazilika mindjobban betölti azt a szerepet, melyre Szent István szánta. Itt koronázzák meg legtöbb Árpád-házi királyunkat, Kálmántól kezdve pedig leggyakrabban ide temetkeznek. A bazilika jelentőségének megnövekedése bizonyára együttjárt kisebb-nagyobb építkezésekkel, melyet feltételezhetünk, de enlékszerű bizonyítékaival alig rendelkezünk. Egyedül a ránkmaradt faragott kőanyag egy kis része (mind a 17. és 31. számú falibetétdíszek) mutat a XII. század első felére. Ezek azonban csak kisebb jelentőségű belső építkezésekhez, díszítő munkákhoz tartoztak. Nagyobbmértű átalakítást kell feltételeznünk a pillérek és a ránkmaradt faragott kőanyag alapján a XII. század közepén.

A székesfehérvári bazilikának XII. századi átépítéséről sok vita folyt a szakirodalomban. Henszlmann, mivel a bazilika oszlopainak nyomát nem találta, de fellelte a pilléreket, elméletét odamódosította, hogy III. Béla korában a templomot megrövidítették, oszlopait pillé-

¹ „Láttam dicsőült szt. István apostoli buzgósága világszerte híres maradványát a magyarok nagy asszonya gazdag templomának *északi oldalát* ahoz ragasztott bálványkövekből ékesen faragott, sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszései-vel ékesített boltozatoknak karjait. — Láttam *annak tulsó oldalán* még harmadrészben fedél alatt, *első Lajos királytól* 15 öl hosszúra kőből fonyott boltozatú, hármás padolat osztályra felségesen épített és régisége miatt tegészen setét éj-*elben* borult a prépostság udvarába helyezettett *kápolnát*, melynek magasságát kívülről közel 14 öltre tartottam, és a melyben 1793—5 esztendőkhben többszöri izben ájtatoskodtam, de tavali esztendőkhben elpusztított helyén már üres udvarhelyet találtam. *Láttam ugyanott* a prépostság épülete alatt, tudós Jakosich József által nekem mutatott hajdani *keresztény catacumbát*, mely a középteren álló egy gömbölyű gránitoszlopra ékes faragott kövekből nem szegletes góthus, hanem római lapos kör-hajlatra szinte mikép a gömbölyűre kerített épület kívánta kerekdeden befedezve vala: mely építési év korát Ő Krisztus urunk születése után a negyedik vagy ötödik században helyeztetvén, hazánkban található minden épület között legrégibbnek tartotta, mely maga nemében egyetlen egy nevezetes hajdani építésmaradványa hazánkknak, azonban, noha mind a római birodalom alatt, mind pediglen a vándorló vad népek és vandálok dulása között, nem különben a törököknek két száz esztendeig dülő ostromában épen fentartatott, nem előbb mint most, két esztendő előtt szemem láttára nagy erővel betörtetvén, egy kertecske kerítésének alsó párkányára fordíttatott.“ JANKOVICH MIKLÓS: *Tudományos Gyűjtemény*, 1827, 46. l.

rekkel cserélték fel.¹ Feltévesét a mult század végén általánosan elfogadták és csak Czobor Béla kritikája óta kételkedtek Henszlmann elméletének helyességében. Czobor a pilléreket is szentistvánkorinak tartotta, a faragott kőanyag tanúságát mellőzve, vagy félreismerve a másik végletbe esett: tagadta a III. Béla-kori átépítésnek lehetőségét.²

A pillérmagok és a feltárások során előkerült faragványok azonban kétségtelenné teszik, hogy a XII. században nagyméretű építőmunka folyt a székesfehérvári bazilikában. Az átépítés indokait nem ismerjük. Írott forrásaink nem említik, hogy a bazilika leégett volna, vagy más ok tette volna szükségessé átépítését. Lehetséges azonban, hogy a XII. század közepén történő építkezésnek nem is volt más célja, mint a bazilika állékonyságának megerősítése, belső kiképzésének díszesebbé tétele.

A XII. századi átépítést elsősorban a ránkmaradt pillérmagok bizonyítják, valamint a nagyszámú és változatos faragott kőanyag. Említettük, hogy mind a négy ránkmaradt pillér magjának attikai profilja a XII. századra utal, főként a négykaréjos pilléren mutatkozó saroklevél, melynek Szent István korában való előfordulását sem a hazai, sem a külföldi emléanyagban nem ismerjük. A pillérlábak meredek attikai profiljai gyakori a XII. században és a legközelebbi rokonságban áll a pécsi székesegyház restaurálás előtti pillérlábainak profilozásával. Egymagában ez nem volna elegendő annak bizonyítására, hogy mindkét helyen ugyanaz a kőfaragóműhely működött, de a később tárgyalandó faragványok szoros pécsi kapcsolata ugyanezt bizonyítja.

A XII. századi építkezés elsősorban a pillérek kiváltását jelentette, okát ma a leletanyagból nem lehet megállapítani. Nem valószínű, hogy a bazilika beboltozását célozta volna. Hiszen ekkora feszítávolság átboltozására a XII. század közepén aligha vállalkozhattak Magyarországon. Lehetséges, hogy mint Gerevich Tibor feltételezi, a mellékhajók boltozása már ekkor megtörténik,³ bár a ránkmaradt több száz bordatöredék között e korból származót nem sikerült találni.

Többet mond a XII. századi átépítésről a faragott kőanyag. A faragványok legnagyobb része szorosan csatlakozik a pécsi székesegyház átépítésénél működő műhely munkásságához, részben annak továbbfejlesztése. Így a kötár 32., 35., 37., 38., 45., 46., 47., 49., 50., 51., 61., 62. számú töredékeinek mintáit megtaláljuk Pécsen, főként az úgynevezett népoltár töredékei között. Ugyanekkor ezekhez hasonló, de Pécsen ismeretlen olasz eredetű motívumok is feltűnnek Székes-

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 136—151. l.

² CZOBOR: *id. m.* 18—27. l.

³ GEREVICH: *id. m.* 50. l.

fehérváron (Kötár 19., 40., 69. sz.), melyek esetleg közvetlen olasz tanultságú mesterek székesfehérvári munkásságára engednek következtetni. A dekoratív faragványok harmadik csoportja ismét Pécshez csatlakozik (Kötár 26., 29., 57., 62/a, 63., 65., 66., 70.) és inkább a második pécsi csoport motívumainak továbbfejlesztésének látszik.¹

Valószínűleg az építkezések során a kapukat is díszesebbé alakították. Erre mutat a 70. számú kapubélet töredéke, valamint a 71. számú ugyancsak kapubéletet díszítő relief is. Mindkettő nagyméretű, mélyen tagozott kapuzat építésére mutat. Lehetséges, hogy a bazilika nyugati főkapujához tartoztak, tekintve, hogy a prófétát ábrázoló domborműnek a románkori szimbolika, de az olasz minták szerint is a főkapun volt a helye.

Nehéz megállapítani azonban, hogy mikor folytak a székesfehérvári építkezések. Biztos történeti adatok híján már a kiinduló pontot, a pécsi székesegyház átépítését és gazdag faragványainak elhelyezését is rendkívül nehéz időben pontosan elhatárolni. A pécsi díszítő plasztika Páviából származik, terminus ante quem-nek a páviai építkezések befejezését a XII. század harmincas éveinek végét tekinthetjük.² A század negyedik évtizedében már megkezdődhetett a munka Pécsen. Valószínű, hogy a páviai tanultságú vagy származású mesterek Pécsen már egy működő műhelybe kapcsolódtak, mely az-

¹ A székesfehérvári és a pécsi dekoratív kőfaragványok összefüggésére már GERECE PÉTER rámutatott (A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványai, Arch. Közl. XX. k., 1897, 72—130 l.). Újabban GEREVICH TIBOR állapította meg a két műhely viszonyát (id. m. 162—163 l.). Az ő meghatározásán nyugszik részletekbe menő legutóbbi tanulmányunk eredménye is (DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 29—31 l.).

Sajnos, a pécsi kőanyagnak részletekre kiterjedő vizsgálata még mindig hiányzik. Bizonyos, hogy amint GEREVICH TIBOR a pécsi domborművek között két egymástól jól megkülönböztethető mestert állapított meg, ugyanígy a díszítő a faragványoknál is több, esetleg különböző időben dolgozó kéz állapítható meg. A pécsi anyagban található díszítő minták jelentékeny része a legszorosabban összefüggő Milánó és Pávia templomépítkezésénél működő lombard kőfaragók kedvelt motívumaival (szeszélyesen kanyargó hármas szalagfonatok, melyeknek vége palmettában virágzik ki). Az emlékek egy tekintélyes része azonban teljesen ismeretlen Páviában és Milánóban. (Főként a naturalisabb jellegű indára fűzött szétterülő levelek, melyeket szőlőfürtök, tobozok díszítenek) Ez utóbbi csoport legközelebbi rokonai a velencei környéki bizantinizáló kőfaragványok között és Toscanában található fel. Lehetséges, hogy ez utóbbi csoport korban idősebb, esetleg dalmát közvetítéssel került Pécsre. Székesfehérváron azonban e két különböző származású motívumkincs még nem keveredik össze, jól szétválasztható.

² Páviában a XII. század első harmadában rendkívül gazdag építkezési tevékenység folyt. 1120—1136 között épül át és nyeri mai formáját, kapja kódíszítményeit az S. Stephano, S. Giovanni in Borgo, S. Maria in Betlehem, S. Maria del Popolo, S. Pietro in Ciel d'Oro, S. Michele Maggiore. Alig másfél évtized alatt ily hatalmas munkát végző kőfaragóműhely a következő évtizedben Páviában munkát nem találva széteszlik egész Itáliában. Valószínűleg ekkor viszik szét jellegzetes motívumaikat Európába is. E kőfaragóműhely magyarországi fellépésének időpontjául a páviai építkezések befejezése után következő évtizedtől kínálkozik. A páviai templomok datálására nézve lásd: A. KINGSLEY PORTER: *Lombard Architectures*, London—New-Haven, 1927.

után a XII. század folyamán dolgozott. Ebből vált ki a székesfehérvári bazilikát díszítő csoport. A munka megkezdésének időpontját még akkor is nehéz lenne meghatározni, ha a pécsi darabokat pontosan datálni lehetne. A pécsi munkák zöme, valószínűleg összeesik az altemplom lejárati domborművekkel való díszítésével, amit korban általában 1140—1150. közé helyeznek.¹ Ezen az alapon a Fehérváron dolgozó kőfaragók kiválását a század második felére tehetjük.

A székesfehérvári munkálatok korbéli elhatárolásánál figyelembe kell venni az esztergomi királyi műhely munkásságát is, illetve azt a körülményt, hogy az esztergomi motívumok még nem kerültek el Fehérvárra és nem mutathatók ki a bazilika kőfaragványai között. Az esztergomi királyi kápolna átépítésének megkezdését 1186-ra tesszük tudjuk, hogy 1198-ban még nem volt befejezve.² Ezek alapján a fehérvári építkezésekre a XII. század második felében 1150—1186 között kerülhetett sor. A bazilika királyi templom volt, melynek díszítését más nem végeztethette mint a király. Számításba kell venni továbbá, hogy III. Béla közvetlen elődeinek háborútól, belviszályoktól terhes uralkodása aligha volt alkalmas a munkálatok elvégzésére. Valószínű, tehát, hogy a bazilika átépítése III. Béla uralkodásának első felére esett. A legkésőbbi időpontnak III. Béla első nejének Antiochiai Annának 1183-ban bekövetkezett halála látszik, tekintve, hogy őt a bazilikába temették el, melynek már méltónak kellett lennie Európa egyik leggazdagabb királyához. Az esztergomi királyi kápolnában jelentkező közvetlen délfancia hatást, melyet III. Béla második francia feleségével kötött házasságától szoktak számítani,³ éppen ezért már nem érintette a székesfehérvári kőfaragóműhelyt.⁴

A III. Béla-kori átépítéssel le is zárult a bazilika Árpád-kori története. A tatárok a mocsártól körülvett, megerősített várost nem merték megtámadni és így a bazilika is épen került ki a tatárjárás pusztító viharát.⁵ Mielőtt a székesfehérvári bazilika további történetével foglalkoznánk írott forrásaink és a leletanyag alapján vizsgáljuk meg belső berendezését, kincseit, az ásatások során előkerült leleteket.

A székesfehérvári bazilika Árpád-kori kincseiről sajnos nagyobb részt csak az írott források tájékoztatnak. Már Szent István nagyobb legendája felemlíti a bazilika drágaságait, tömérdek sok palástját,

¹ GEREVICH: id. m. 176. l.

² GEREVICH: id. m. 76. l.

³ GEREVICH: id. m. 75. l.

⁴ Talán felesleges is hangsúlyozni; a fenti elgondolások hipotetikus jellegét. Mindaddig azonban, amíg biztos adatok módot nem nyújtanak az Árpád-kori építéset kronológiájának megállapítására, a XII. századi székesfehérvári építkezéseket is nehezen lehet datálni.

⁵ „... Et, cum ad Albam Regiam civitatem accederent que est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis et glaci, nequiverunt eam occupare.” Rogerii Carmen Miserabile SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. II. 585 p.

egyházi ruháit, színaranyból készült ékkövekkel díszített oltártábláit és kincstárban őrzött kristály, ónixkő, arany és ezüst edényeket.¹ A Képes Krónika még többet is tud. A bazilika kincseinek felsorolása után részletesen kitér két főpapi öltönyre (rationale), melyeket Szent István a bazilikának adományozott. Mindegyikének szegélyét hetvennégy tiszta aranymárka értékű szövés és drágakövek díszítették. Ezeket VIII. Benedek pápa (1012–24) Szent István kérelmére azzal a kiváltsággal ruházta fel, hogy bárki misézés közben használja, annak joga lesz a királyt fölkenni, megkoronázni és karddal övezni.²

Szent István törvényeiből tudjuk, hogy tíz falu közösen tartozott templomot építeni. A templom számára papról és könyvről a püspök, ruhákról és terítőkről a király gondoskodott,³ Joggal hihetjük tehát, hogy a székesfehérvári bazilika, melynek felszereléséről egyedül a király gondoskodott, e tekintetben is méltó volt a királyi alapításhoz, Szent István bőkezűségéhez.

Egyetlen egy tárgyi emléken ellenőrizni tudjuk feltevéseink alaposágát, az úgynevezett koronázási paláston, mely a székesfehérvári bazilika számára készült miseruhának és ma egyetlen bizonyítéka a királyi templom gazdagságának. E szempontból nagyjelentőségű, hogy a miseruhán húzódó felirat szerint „1031-ben ezen miseruha István és Gizella királynő által a Fejérvár városában lévő Szűz Mária temploma számára készült és adományoztatott“, tehát több mint hét esztendővel a bazilika felszentelése előtt felszerelése már a király és királynő gondoskodásának tárgya volt. A harangalakú miseruha biborselyem szövetét négylevelű apró zöld rozetták díszítik. Himzett díszét finom arany- és sodrott selyemszállal hímezték. Közepén villa-

¹ *Legenda maior S. Stephani regis. SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. II. 386. p.* Az oltártáblák alatt valószínűleg a középkori leltárakban frontale névvel jelölt táblákat érthetjük. Ezeknek az oltártábláknak a használata Felső-Olaszországban gyakori (ú. n. pala d'oro-k) és a székesfehérváriak is valószínűleg a velencekörnyéki bizantinizáló ötvösség alkotásai voltak. V. ö. CZOBOR BÉLA: *Egyházi szerelvények Szent István korában. Századok, XXXV, 1901, 1022. l.*

² „Inter cetera vero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donari semperne memorie digna duo scilicet rationalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus pretiosis. que Beatus Benedictus sancte Romane ecclesie pontifex ad preces Sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insignivit ut quicumque in celebrando missam eius uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere.“ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SSRH. Ed. SZENTPÉTERY, vol. I. 316 p.* CZOBOR BÉLA szerint (*Az egyházi öltönyökről, Budapest, 1881, 10. l.* és *A középkori egyházi művészet kézikönyve, Budapest, 1875, 186. l.*) a rationale nyílással ellátott köralakú vállöltöny volt, melyről elől és hátul egy-egy négyszögletes szövetdarab csüngött alá. A drágakövekkel és himzésekkkel dúsan díszített egyházi öltöny felsőbb egyházi méltóság jelvénye volt.

³ BARTONIEK EMMA: *Szent István törvényeinek XII. századi kézírata. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai. Budapest, 1935, 36. l.*

alakú kereszt, melynek hosszanti szárát mandorla alakú keretben Krisztus álló, alatta pedig trónoló alakja szakítja meg. Tőle balra szintén mandorlában oráns alakjában Mária, jobbra pedig az áldó Krisztus foglal helyet. A kereszt szárain angyalok köralakban foglalt mellképei, alattuk 8—8 próféta álló alakja díszlik. Az alsó szélesebb körömben a mennyei Jeruzsálemet jelképező építészeti keretben apostolok trónolnak s az alattuk húzódó vékony sávban indás, madaras díszítés között szentek és a két ajándékozó mellképe foglal helyet. Szent Istvánt jobbjában lándzsával, baljában országalmával, fején háromszögű koronával ábrázolta a művész. Bár a hímzőtechnika nem alkalmas portrészzerű ábrázolásra, készítőjének mégis sikerült megragadni a szent király egyéniségét. Hasonlóképen ábrázolás szempontjából is jelentős Gizella királynénak templommodellt tartó és Imre királyfinak markáns, energikus arckifejezését tükröző képei. (105. kép.)

A székesfehérvári miseruha, Gerevich Tibor megállapítása szerint, bizantinizáló olasz befolyás alatt dolgozó elsőrendű művész alkotása, aki a technikai tudása mellett a nyugati ikonográfia, részben a bizánci ornamentikának is teljes ismeretében komponálta meg alkotását, szerkezetileg, technikailag jól átgondolt nagy művét.¹

Valószínű, hogy a magyarországi keresztény egyház megszervezésével a templomépítő program végrehajtásával kapcsolatban az újonnan épült templomok textiliákkal való felszerelésében nem támaszkodhatott a szent király teljesen külföldi importra. A textiliák jelentős része idehaza készült a veszprémi apácakolostorban. Tudjuk, hogy a görög apácák kolostorai Európa-szerte a bizantinizáló textilművészet műhelyei voltak.

A székesfehérvári miseruhát feltehetőleg a XII. században alakították át palásttá. Elöl felhasították és egy egész szeletet kivágtak belőle. Ekkor kapta gyöngyökkel díszített és az Árpád-kori magyar kőornamentikából jólismert motívumú gallérját.

Koronázási palásttá átalakított miseruha bizonyára nem egyetlen dísz volt a székesfehérvári bazilikának, mint azt a legenda maior feljegyzése is bizonyítja. A bazilika kincstárának többi drágaságából, kincseiből semmi sem maradt korunkra, sőt azokat írásos adatok alapján sem nagyon ismerjük. Tudjuk azonban, hogy már az Árpádok korában itt őrizték a koronázási jelvényeket, a szent koronát,²

¹ GEREVICH: id. m., 277—278. l. A rávonatkozó irodalmat l. a. 332. jegyzetnél.

² Gutfredus prépost 1198-ban III. Ince pápához írt beadványában a koronázási szervetről (custodia) mint meglévőről ír. V. ö. *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* I. k. 7. l.

a kardot¹ és a lándzsát, valamint Szent István kesztyűjét, saruját, keresztjét, övét, nyaklancát, drágaköves aranszövetű zászlóját.²

A bazilika kincstárába tartozott még Szent Kálmán fejereklyetartója, mely a XII. században készülhetett és 1517-ig őrizték Székesfehérváron, mikor is Miksa császár Melk-be vitette.³ Szent Kálmán skót királyfi volt, kinek ereiben: anyja révén állítólag az Árpádok vére folyt. A Szentföldre zarándokolva, 1072-ben Stockeraunál a magyar határon megölték. Tetemét előbb a melki kolostorba, majd Magyarországra szállították. Aranyozott rézből vert ereklyetartója a fiatal herceg fejének pompás szobrászi ideálképe. Vastag nyaka, duzzadó arckifejezése, rendkívüli plasztikai erőről tanúskodik. Hátul hosszan lelógó farkocsa font haja pedig jellemző magyar viselet. Hasonlóképen a magyar emléanyagban, a kőornamentikában találjuk meg mását, a fejereklyetartó fedőlap gazdag ornamentális motívumainak. A fedőlap díszait különösen az esztergomi királyi műhely kőfaragványaival érdemes összevetni, ami egyben a herma korát a XII. század végére datálja.⁴ (94. kép.)

Szent Kálmán fejereklyetartója nem állt egyedül a székesfehérvári bazilikában. Hasonló hermára gondolhatunk egy 1600-beli töredékes székesfehérvári leltárnak Szent László királyunk koponyáját említő feljegyzésben.⁵ Tudjuk továbbá, hogy díszes művi ereklyetartóban őrizték Keresztelő Szent János ujját, Szent András apostol fejereklyéjét, Szent Márton vértanú koponyáját. Ezek közül melyik készült az Árpádok korában, ma már nehéz megállapítani, de a székesfehérvári bazilikában őrzött hermák számát II. Ulászló aráját, Foyx Annát Magyarországra kísérő herold hatvanra teszi. Legalább hatvan király, szent püspök, apostol és mártír ezüst hermáját látta a

¹ Az ú. n. Attila kardját, mely jelenleg a német koronázási jelvények közé tartozik, 1063-ig Székesfehérváron őrizték, mikor is Salamon király anyja ajándékozta Nordheimi Ottó bajor hercegnek. A honfoglaláskori kard kétségtelenül az Árpád-házi királyok kincstárának egyik legrégibb darabja volt. Tóth Zoltán: „Attila's Schwert“. Budapest, 1930.

² Károly János: *Fejér vármegye története*, II. k. Székesfehérvár, 1898. 67—69. l.

³ A herma történetét tisztázta Ipolyi Arnold: *Magyar ereklyék*, Arch. Közl. u. f. 1863, 108—110. l.

⁴ Gerevich: id. m., 195. l. és CCXX—CCXXII. tábla. A herma fedőlapjának díszítő motívumainak legközelebbi rokonait Esztergomban találjuk meg. A széles, húsos indából visszahajló hármass levéldísz az esztergomi bazilika párkánytöredékének motívumaival rokon és végeredményben Arles-ből származott hazánkba, talán Modena közvetítésével. A farkába harapó sárkány motívum is megvan az esztergomi kőtár kőfaragványai között. Feltehető, hogy a herma mestere az esztergomi királyi műhely tagja volt V. ö. még: Braun, Joseph: *Die Reliquiare*. Freiburg i. B. 1940, 413. l.

⁵ Registrum seu Inventarium rerum et paramentorum in Ecclesia Maiore Albensi contentarum et repositum. Anno Domini 1600, 18. Maii. — Caput S. Ladislai Regis Ungarorum argentum cum reliquis eiusdemque Corona argentea, cum floribus quator deaurat. — Crux magna argentea deaurata. Pozsonyi képt. lev. 63. l. Magyar Sion, 1863, 711. l.

bazilika főoltárán az 1502. évi koronázás alkalmával.¹ Valószínű, hogy csak kisebb részük származott az Árpádok korából, hiszen az ereklyék gyűjtése s ezzel a diszes művű ereklyetartók készítése főként a XIV., XV. században, Nagy Lajos, majd Zsigmond korában terjedt el hazánkban.

A székesfehérvári bazilika egykori gazdag felszereléséből, mint látjuk, kevés maradt ránk s inkább az írott források tanúságtételére vagyunk utalva. Nem jobb e helyzet a bazilika feltárásakor talált sírleletek terén sem. Az egyetlen érintetlen királysírból, III. Béla sírjából következtethetünk, hogy a bazilikába temetkező uralkodókat, sőt talán még a magánosokat is diszes halotti ékszerekkel földelték el. Ez a szokás tulajdonképpen elsősorban volt okozója a királysírok pusztulásának, mert a török, majd később a „felszabadító” német-vallon katonaság a sírokat felrobbantja, hogy kincseit kifoszthassa. Lássuk tehát mi maradt ránk a bazilika királysírjainak gazdag kincseiből.

A bazilika déli hajóját szétromboló vízlevezetőcsatorna 1839. évi építésével korábban már részletesen foglalkoztunk. A munkálatok alkalmával több sírt átvágtak és kifosztottak. Ezek egyikét Henszlmann korábban Albert, majd Ulászló király sírjának tartotta, nem tekintve a mellékletek stílusát, korhatározó jelentőségét, míg egy másik sírt hasonló módszertani tévedéssel a Buzlay-családénak mondott, akinek Mátyás király adott engedélyt a bazilikába való temetkezésre. A vízlevezető csatorna ásása közben előkerült leletek kalandos vándorút után, részben a Nemzeti Múzeumba kerültek, egy részük azonban — mintegy 60 gr súlyú — az olvasztókemencébe jutott.

Báró Barkóczy László püspök 1839-ben nyolcszögű fejű aranygyűrűt, melyben hasadt almadinkő volt, négyszögalakú filigránnal díszített arany lapocskát, két arany szíjvéget, melyet filigránt utánzó rovátkák töltenek ki, egy granulációval díszített füles aranygombot, és 16 sima füles aranygombból, 6 sima aranygyöngyből álló füzért ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak.²

A lelethez tartozó s a XIX. században karkötővé átalakított darabok vétel útján jutottak a Nemzeti Múzeumba.³ A karkötő öt filigránnal díszített aranylemezkeből, egy kerek zománcos és gyöngyökkel díszített korongból áll. Csattja és a lemezeket összekötő aransodrony új.⁴

¹ DOROSY TIBOR: Pierre Choque, Anna magyar királyné francia kísérője, Budapest, é. n. 35. l.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 223—235. l. szerint Barkóczy püspök a leletek egy részét Bécsbe küldte, csak egy részét ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak.

A Barkóczytól ajándékozott ékszerek pontos méretét és súlyát CZOBOR BÉLA közli: *III. Béla és hitvese halotti ékszerei* című tanulmányában (*III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900, 220. l.). E szerint: az aranygyűrű átmérője 24 mm, súlya 11·5 g, a filigrános aranylemez 13·5×11 mm, súlya 2·8 g, vastagsága 2·5 mm. A két szíjvég közül a nagyobbik 18×11 mm, súlya 5·25 g. Erről egy 56 mm-es sodronyból készült aranylánc csüng le, a kisebbik 17×11 mm, súlya 5·25 g. Az aranygömböcske 18 mm hosszú, átmérője 13 mm, súlya 2·25 g. A füzér súlya 6 g.

³ 1885. július 16-án LAMBERGER MIKSA régiségkereskedőtől vették 380 frt-ért.

⁴ Az egész karkötő együttes hossza 17·7 cm, súlya 32 g.

A lemezeket az átalakításkor vágták szét, amit az is bizonyít, hogy csak a hosszoldalukon van meg a motívumot keretelő pontsordísz. A zománcos korong finom arany sodronnyal keretelt kerek aranylemezről készült és 35 igazgyöngy fogja körül. Magát a korongot (átmérője 27 mm) középen kékszománcos mezőben egyenlőszárú leveles keresztek díszítik, melyeknek ágait rózsaszínű, illetve fehér zománc tölt ki. A középső motívumot, két aranykör közé foglalt zománcos mezőben lévő fehér- és vörösszínű zománcal és négykarélyos mustrával díszített 15 kisebb köröcske kereteli.¹ (95. kép.)

Ugyanehhez a csoporthoz tartozik még egy hengeres, felül pártázatos filigránnal díszített tárgy is, mely a Jankovich-gyűjteményből került a Nemzeti Múzeumba. Idetartozását nemcsak a filigrán technikájának és motívumának a karkötő lemezeivel való megegyezése igazolja, hanem a Jankovich-gyűjtemény jegyzéke is, mely szerint a tárgyat a székesfehérvári vízvezető csatorna készítésekor találták és Jakosich József váltotta magához.² Feltehető, hogy ugyancsak székesfehérvári származású a Nemzeti Múzeum egyik kis arany tárgya, melynek leletkörülményeit nem ismerjük, de filigrános díszítése a a fenti leletek stílusába beleillik. (95. kép.)

Henszlmann a fenti darabokat Albert király, valamint a Buzlay-család, tehát legalább is két sir mellékletének tartotta. Mégis stílári összefüggéseik miatt valószínű, hogy egy sir, vagy legalább is egykorú sírok mellékletei lehettek. Miután pontos leletkörülmények hiányoznak, az egész csoport meghatározásánál a tárgyak stílusából kell kiindulni. Korhatározó jelentőségűnek látszik a zománcos aranykorong, melynek bizánci rekesz zománca, B. Oberschall Magda szerint, XI. századi bizánci készítmény, világos opak színei az esztergomi staurotheca-zománc díszével és a velencei Bibliotheca Marciana egyik könyvfedelén (cod. lat. I. 101) a korai apostol-fejes korongok között egy későbbi, a XI., XII. század fordulójáról származó hasonló növénydíszes korongjával rokon.³

További meghatározási lehetőséget nyújt a zománcos korong rendkívül jellegzetes motívuma, mely a románkori olasz kőfaragásban tűnik fel először, mégpedig a milánói Sant' Eustorgio díszítményei között,⁴ majd átkerül Magyarországra is, ahol a pécsi székesegyház egyik faldíszének motívuma.⁵ A díszítő motívumnak a milánói Sant Eustorgio és a pécsi székesegyházban való jelentkezése nemcsak azt

¹ CZOBOR leírása nyomán id. m. 219. l.

² CZOBOR: id. m., 220. l.

³ LÁSZLÓ GYULA: *Adatok a koronázási jogor régészeti megvilágításához.* Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján, III. k. Budapest, 1938, 549. l. és 4. jegyzet.

⁴ J. BALTRUSAITIS: *La stylistique ornamentale dans la sculpture romane.* Paris, 1931, 58. l., fig. 142.

⁵ SZÖNYI OTTÓ: id. m., 680. sz.

teszi lehetővé, hogy a korong mesterét felsőolasz — esetleg Velence-környéki — bizantinizáló körben keressük, de azt is, hogy készüléseinek idejét a XII. század első három évtizedére tegyük.¹

Hasonlóképen jellegzetes és az Árpád-kori kőornamentikából jól ismert a filigrános lapok, valamint a két szíjvég ornamentikája is.² mely szintén XII. századeleji datálást indokol. László Gyula rámutatott, hogy e filigrános lapokat, a koronázási eskükereszthez és a jogar nyeléhez hasonló technikájú filigrán díszíti. Hazai műhely készítményének tartja a székesfehérvári lelet ékszereit és feltételezi, hogy a filigrános ékszer darabjai királyi jogar tartozéka, illetve díszítménye volt. A zománcos korongnak a XI—XII. századnak fordulójára való helyezésével Kálmán király sírjának tartja az 1839-ben feldúlt sírt.³

Valószínű, hogy 1839-ben királysírt dúltak fel, valamint az is, hogy a leletek a XII. század első felére mutatnak. Kétséges azonban, hogy egy vagy több sírból kerültek-e elő, hogy a korhatározó zománcos korong ugyanabból a sírból származik-e, mint a filigrános lemezek. Továbbá tárgyi adat nem bizonyítja, hogy a filigrános lemezekék egykor jogar nyelét díszíthették. Ezekre a kérdésekre aligha lehet felelni, mert a leletkörülményeket nem ismerjük. A kérdés további megvitatása talán sohasem térhet le a feltevések síkjáról.⁴ Ugyancsak nem bizonyos, hogy a sír Kálmán királyé volt. A leletek stílusjegyei nem rögzíthetők pontosan a századfordulóra, sőt a kőfaragványokon észlelhető fejlődés alapján inkább a XII. század második negyede valószínű. Ezen az alapon egyaránt gondolhattunk II. Bélára, vagy II. Gézára, akiket szintén a bazilikában temettek.⁵

Ebből a korból maradt ránk a bazilika egyetlen hiteles királysírja, III. Béla és első feleségének Antiochiai Annának sírja, melyet 1848-ban tártak fel. A feltárás körülményeiről már korábban szoltunk, most a mellékleteket vegyük szemügyre.

Érdi János 1848-ban a harmadik pillér tövében öt sírt tárt fel. Három sír mellékletek nélkül volt, kettő azonban értékes leleteket őrzött meg. Mindkettőből vörösmárványból készült, vaskapcsokkal

¹ A milánói S. Eustorgio-t 1159-ben BARBAROSSA FRIGYES szétművelte. Kőornamentikája szorosan kapcsolódik a páviai San Michele és a milánói S. Ambrogio XII. század első negyedéből származó díszítményeihez. FRANKL, PAUL: *Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst*, Potsdam, 1926. 225. l.

² SZÖNYI OTTÓ: id. m.

³ LÁSZLÓ GYULA: id. m.

⁴ GEREVICH TIBOR: id. m., 271. l. 338. jegyzet, nem tartja meggyőzőnek László Gyula fejtegetéseit, azért sem, mert a feltételezett többszögű nyél nem román, hanem gótikus alak.

⁵ A leletek stílusából más kísérő lelet híján nem szabad évtizedekre pontosan következtetni egykori tulajdonosukra. Lehetséges az is, hogy korábban készült és a királyi kincstárban őrzött, vagy akár a király által használt ékszereket temették el az elhunytal.

összefűzött koporsót találtak. Az első koporsóban erős férfialak csontvázát és a következő mellékleteket találták:

Ezüst nyitott halotti korona, melyet négy egyenlőszárú, végein kiszélesedő kereszt díszít. (100. kép.) Ezüsből kovácsolt rövid, kétélű kard, mely a király baloldalán a hónaljtól a csipőig feküdt. (96. kép.) Jobboldalán kezeügyében egy nyélre illeszthető vörösréz fészület (103. kép). A király mellén zománcos encolpium, lánc maradványai-val feküdt (99. kép), lábainál ezüstsarkantyú, jobbkarján ezüstkarperec (96. kép), jobbkezének mutatóujján pedig ajour-foglalatban almadinköves aranygyűrű volt, melyet arab felirat díszít.¹ (97. kép.) Baljában pedig ezüst jogar (96. kép) volt.

¹ III. Béla és felesége Antiochiai Anna ékszereit elsőnek ÉRDI JÁNOS írta le (*Magyarország és Erdély képekben*, I. k. Pest, 1883, 45 l.). Röviden ismertette HENSZLMANN IMRE: *Székesfehérvár*, 205:209. l., valamint Az 1884 évi ötvösműkiállítás katalógusa. (*A magyar történeli ötvösműkiállítás lajstroma* III. terem 1—3. l.) 1896-ban a királyi tetemeket a budavári Mátyás-templomban díszes szarkofágba helyezték el az eredeti sírmellékletekkel együtt. A leletekről ugyan készítették másolatokat, ezek azonban, mint CZOBOR BÉLA cikkéből kiderül (*III. Béla és hitvese halotti ékszerei*, III. *Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900, 207 l.), a tárgyakat ép állapotukban örökítik meg. Amiből, sajnos, arra kell következtetnünk, hogy a kiegészített másolatokat csak a legnagyobb óvatossággal szabad használni és inkább CZOBOR cikkének reprodukcióira és mellékleteire támaszkodhatunk. Az alább következő rövid összefoglalásban is CZOBOR BÉLA adatait használjuk, miután ÉRDY és HENSZLMANN leírása sok tekintetben egymásnak, még többször CZOBOR közlésének ellentmondanak: CZOBOR BÉLA viszont az ékszereket visszatemetésük előtt leírta, felmérte és lefényképezte.

1. Halotti korona, aranyozatlan ezüst, 4·31—4·45 cm széles, 5—6 mm vastag-ságú kovácsolt lemezről, négy pontján két-két szögge! felerősített kereszt díszíti. Több darabba tört és a darabokat minden válogatás nélkül helyezték egymás mellé, illetve sellákkal vaspléhorongra erősítették fel. Átmérője 20·7—21·2 cm. A díszítő kereszttecskék ágai kifelé szélesednek, méretük: 72 mm magas, 49 mm széles. (100. kép.)

2. Rövid, egyenes kard, kétélű, kovácsolt, ezüstözött. Egy darabból készült, s külön darabból álló 42 mm átmérőjű, gömbalakú pomellummal bír. Hossza 51·1 centiméter. A penge 43—53 mm, a markolat 12—19 mm széles. A pengét sohasem élesítették, így a kard is halotti jelvény. 1896-ban már hiányzott a kard keresztvása, mely HENSZLMANN rajza szerint a markolat és a pomellum együttes hosszánál valamivel rövidebb és hengeres alakú volt. (96. kép.)

3. Vörösrézkereszt. Alul nyélre illeszthető tokos végét gömbalakú pomellum közvetíti a szárhoz. Fent titulus-táblácska felirat nélkül. A corpus lábánál egykor talán suppedaneum (lábtartó) állott. A corpust szintén rézből kovácsolták, tűz-aranyozás nyomai látszanak. A kereszt hossza 22·5 cm, a keresztkaroké 10·5 cm. A pomellum átmérője 5 cm, míg a nyélre illeszthető rész hossza 4·1 cm. A corpus 59 mm magas. CZOBOR szerint a kereszt használati tárgy volt és nem halotti ékszer, viszont nyele nélkül temették a királlyal. (103. kép.)

4. Négykaréjos ezüst mellédsz (encolpium). 6·7 cm hosszú 6·2 cm széles, 5 mm vastag. Középső részét és az ahhoz hasonló csatlakozó négy karját aranyozott gyöngysordísz választja el, melyek közé elől és hátul rekesz zománcos aranylapocskák voltak beillesztve. A köralakú középső rész mindkét oldalon üres, valószínűleg ezt is zománcos aranylemez díszítette. A négy karéj elülső lapjain kék zománc mezőben fehérzománcosú stílizált levélmotívum, melyet öt vöröszománcú bogró díszít. A jelenleg alulra beillesztett ugyancsak zománcos lemez motívuma más: itt középen kerék aranykeretű medaillonba foglalt négyágú fa díszítménye látható, míg a széleket a többihez hasonló indadísz ékesíti. CZOBOR szerint ez a lemez eredetileg a mellédsz hátsó felsőkaréját díszítette és hasonló lehetett a hátsó három karéj motívuma is. A karéjok közül egykor ékkövekkel vagy gyöngyökkel

A mellette lévő vörösmárvány koporsóban kis női csontváz feküdt a következő mellékletekkel:

Aranyozott ezüst halotti korona (101. kép), melyet III. Bélához hasonlóan négy kereszt díszített, továbbá ujján aranygyűrű (98. kép), azonkívül a királynő fátylának és aranycsipkének maradványai.¹

Az Árpád-korba sorolható kisebb sírleletek közül egy ereklyetartó mellkeresztet, egy korpuszt, egy gyűrűt és egy zománcos boglárt érdemes megemlíteni. A mellkeresztet Henszlmann 1874-ben az északi mellékhajó egyik sírjában találta.² Az öntött sárgaréz mellkereszt két részből áll, melyet felül csuklós csatt kapcsolt össze. Előlapján Krisztus és a négy evangelista kezdetleges, öntött alakja látható, a hátoldal síma, ábrázolás nélküli. (102. kép.) Az alakok primitív formadása, különösen Krisztus méltóságteljes álló alakja bizantinizáló mintaképekre és a XI. századra utal. Ugyancsak 1874-ben az előbbi sírtól nyugatra a földben minden kísérő lelet nélkül Henszlmann aranyozott sárgaréz korpuszt talált.⁴ A Krisztus-test lába

díszített ágacsok nyúltak ki. A felső csuklóhoz tartozó ezüstlánc 192 szemből áll és 15 darabba törve maradt ránk. (99. kép.)

VARJU ELEMÉR szerint (*Magyar művelődéstörténet*, I. k. Budapest, é. n. 623. l.) „III. Béla király koporsójának 1848-ban történt felbontása alkalmával a négykaréjú zománcos náfa középső kerek boglárja illetéktelen kezekbe került és jóval később vétel útján a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába ment át. A királyi tetemek másodszori eltemetése alkalmával, amikor a sírmellékleteket visszahelyezték a koporsóba, a boglár a Múzeumban maradt.“ Feltevésének, hogy „a karkötővé alakított ékszer zománcos korongja III. Béla sírjából került elő, ellentmond a többször ismertetett leletkörülményen kívül a tárgyak mérete is. A III. Béla-féle mellédísz középső részének átmérője 40 mm, míg a korábbi sírlethez származó zománcos korong átmérője 27 mm, gyöngykerettel együtt 32 mm. III. Béla mellédíszének a fenti feltevés szerint kiegészített képét lásd az id. m. 181. l.

5. Két ezüst, gombban végződő sarkantyú, melyeket aranyos lenfonál fűzött a lábhoz. Az egyik 13 cm hosszú, 10·3 cm széles, a másik 12·5 cm hosszú, 10·4 cm széles. (96. kép.)

6. Ezüst karperec, 35 mm széles, 25·8 cm kerületű erősen rongált vékony lemezből. Végeit négy-négy lyukba fűzött ezüstdrót tartotta össze. (96. kép.)

7. Ezüstjogar, nyele henger alakú cső, keskenyedő felső végét lapított pomel-lum, azon nyolcszirmú virág ékesíti. A virág szirmaiból négy felfele, ugyanannyi lefelé hajlik, 50·6 cm hosszú. (96. kép.)

8. Aranygyűrű, fejét à jour foglalt csiszolatlan almadinkő ékesíti rajta egy sor arab felirat. GOLDZIHNER IGNÁC olvasása szerint: Abdaláh ibn Muhammed (Abdaláh fia Muhammednek). Az ékköves rész csuklóra jár és nyitható, esetleg méreg, talizmán vagy ereklye tartására szolgált, átmérője 27–28 mm, súlya 25·53 g. (97. kép.)

¹ 1. Tűzben aranyozott ezüst, nyitott korona 3·15 cm széles lemezből. Négy pontján egy-egy egyenlőszárú kereszttel díszítve, melyeknek alakja elüt a III. Béla koronáján látható keresztektől. Átmérője 18·4–19·6 cm. (101. kép.)

2. Tömör aranyosdronyból készült gyűrű, melynek csonkakúp alakú tokját ovális gránátkő díszíti. A kőben gemmaszerűen lebegő lantoló szíren. Ez utóbbit görög mester munkájának tartja CZOBOR BELA. Átmérője 2 cm, súlya 4·41 g. (98. kép.)

3. A koporsóból előkerült még Anna királynő selyemfátyolának, valamint csipkeruhájának pár foszlánya is.

² HENSZLMANN—REISSENBARGER: 66. l.

³ GEREVICH: id. m., 200–201. l.

⁴ HENSZLMANN—REISSENBARGER: 66–67. l.

suppedaneumon nyugszik, vállán válkendő, alsótestét ruha fedi, szakállas feje enyhén jobbra dől. (103. kép.) A korpusz közeli rokonságban áll az esztergomi ásatásoknál előkerült töredékes Krisztus-testtel, mindkettő a XII. századra datálható.¹ Az előbb említett mellkereszthez közel fekvő sírból került elő egy szarvasalakkal díszített bronzgyűrű.

1936. évi ásatáskor az apszis mögötti 29. sz. sírban 33 mm átmérőjű bronzboglárt találtak. „A kör alakú lemez közepén kiemelkedik és ehhez 3 háromszög csatlakozik. A háromszögekben kék zománcal körülvett szívalakok láthatók. A közöttük levő teret madárlak tölti ki. A középső kiemelkedő részt kék és piros zománccal körülvett négylábú állat díszíti.”² Hasonló díszítésű boglárók, ha nem is nagyszámban ismertek, már magyarországi lelőhelyekről, valószínű azonban, hogy délnémet, bajor területről import útján került hozzánk. Korát a hasonló darabok kísérőleletei alapján X–XI. századra helyezhetjük.

* * *

A székesfehérvári bazilika igazi jelentőségre az Árpád-ház kihalta után tesz szert. Nem mintha az Árpád-ház királyaink nem gazdagították, építették volna tovább Szent István bazilikáját. Jelentőségét inkább az emelte, hogy az Árpádokkal többnyire csak oldalági rokonságban álló királyaink számára a legitimitás egyik jelentős bizonyítékának számított, hogy Székesfehérváron Szent István bazilikájában tették fejükre a szent koronát. A XIV. sz.-ban már kialakult a királykoronázás állandó formulája, mely szerint csak azt ismerték el törvényes királynak, akinek fejére az esztergomi érsek a Szentkoronát Szent István székesfehérvári bazilikájában helyezte. Jellemző e szempontból I. Károly három megkoronázása. Első alkalommal 1301-ben Esztergomban, másodízben a budai főszékesegyházban 1309-ben koronázzák meg. I. Károly azonban nem elégedett meg a kétszeri koronázással, pedig ez utóbbi már a pápa követének jelenlétében, legtöbb ellenfelének legyőzése után történt, hanem 1310. augusztus 20-án harmadszor is megkoronáztatja magát a birtokába került Szentkoronával Székesfehérváron.³

¹ Az esztergomi korpuszt közli GEREVICH: id. m., CXXX. tábla, 2. kép. V. ö. még: B. OBERSCHALLI MAGDA: *Magyarország területén felt románkori fészületek és körmeneti keresztiek tipológiai és kronológiai osztályozása*. (Az O. M. Régészeti és Művészettörténeti Társulathoz, 1943-ban tartott előadás.)

² MAROSI ARNOLD és JOACHIM JÓZSEF: *A székesfehérvári bazilika feltárása*, Székesfehérvári Szemle, 1937, 11. l.

³ BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története* (Budapest, é. n.), v. ö. még DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora*, Budapest, 1941, 38–39. l., ahol rámutattam arra is, hogy a Szentkorona e jelentőségével már a Képes Krónika miniatúra is tisztában van, ami arra mutat, hogy az már a XIV. század folyamán kialakult.

Valóban I. Károly nem is hanyagolja el a bazilikát. Ide temeti első feleségét, bár Temesváron halt el,¹ 1318-ban az ismételt tűzvésztől rongált templomot ólomtáblákkal fedette be, beboltoztatta a pilléreit megerősíti.² A kőboltozat és az ólomlapok ellenére a krónikák szerint rövid egy évtizeden belül újból leégett. Az ólomtáblák elolvadtak és mint olvadt viaszok folytak le. Csak egy torony — a sekrestye felőli harangtorony — maradt épen, melyben sok szent ereklyét tartottak.³ I. Károly azonban újra fedette a templomot, ahova 1342-ben temetkezett.⁴ I. Károly építkezéseinek nyomát ismét csak a pilléreken érzékelhetjük. Valamennyi Szent István-korabeli pillért kiszélesítve megerősítették. Az apszistól számított első pilléren körtetagozat mutatja a harántbordát alátámasztó faloszlop XIV. sz. alakját, míg a második pilléren gazdagabb hármas körtetagozattal találkozunk. A diadalívet hordozó négykaréjos pillért keleti nyugati részén erősítették meg, rajta bordát alátámasztó tagozat nyomát nem találjuk, a boltozás után is bizonyos mértékig megmaradt eredeti alakjában. Végül a hetedik pilléren a korabeli átalakítás nyoma csak a megerősítésen látszik. A pillérek 41 cm-mel magasabb új padozaton állnak, melyet a templom többszöri leégése után a törmelékek fölé raktak. Az új padozat rózsaszínű almás vörösmárvány-lapokból áll, egyes helyeken azonban vörösmárványlapok helyett hasonló színű téglakiegészítést is találunk.

Az első és második pilléren fennmaradt körtetagozatokból következtethetünk a bazilika boltozási rendszerére is. A hármas körtetagozatú pillér arra mutat, hogy a bazilikát hatsüveges rendszer szerint boltozták. Ez a boltozási rendszer meglehetősen ritka és fejlett mesterségbeli tudást feltételez. Legkorábban a későromán építészet egyik központjában, Caenben találjuk, hol két templomot is e szerint boltoztak (S. Trinité aux Dames és S. Etienne aux Hommes). Caenből a ciszterciták útján kerülhetett hazánkba, ahol a pannonthalmi főapátsági templom főhajóját és a zsámbéki templom kórusalját boltoz-

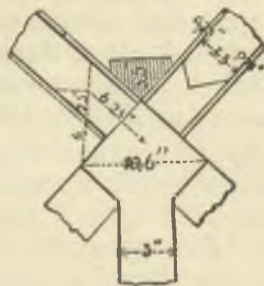
¹ „... Maria prima uxor Karoli moritur in Temeswar et in Alba sepellitur.“ *Cron. Monacense, SSRH. ED. SZENTPÉTERY*, vol. II. 86 p., ugyanígy a pozsonyi krónika u. o. 49 p.

² „Eodem anno (1318) rex textit ecclesiam Albensem plumbo, testitudine gloriosa decorandum.“ *Cron. Monacense SSRH. ED. SZENTPÉTERY*, vol. II. 86 p. TURÓCZI arról is tud, hogy I. Károly az oszlopokat megerősítette és a templomot beboltoztatta. „Eodem anno (1318) Ecclesiam Beata Virginis Albensem quae frequenter incendio vastabatur, inceptit Rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testudine, decorare insuper etiam columnis firmissimis stabilire.“ *ED. SCHWANDTNER*, Vol. I. Vindobonensis, 1766. 160 p.

³ „... Anno Domini M.o CCCXXVIII. feria quarta ante Dominicam Palmarum ecclesia Beata Virginis de Alba Regali, quamvis plumbo tecta fuisset, flebiliter est combusta, uno campanuli excepto, quod est supra sacristiam, ubi sanctorum reliquie conservantur, quod nemo dubitat eorum meritis remansisse.“ *Chron. Posoniense, SSRH. ED. SZENTPÉTERY*, vol. II. p. 50. A Képes Krónika szerint 1327. évben égett le a bazilika, v. ö. *SSRH. ED. SZENTPÉTERY*, vol. I. 491 p.

⁴ Képes Krónika, *SSRH. ED. SZENTPÉTERY*, vol. I. 503 p.

ták még hasonló eljárással. Fellehetőleg így volt boltozva a zirci cisztercita apátsági templom is.¹ A hatsüveges boltozást rendszerint különleges technikai adottságok, vagy követelmények indokolják. Székesfehérváron talán a nagy fesztávolság áthidalására éltek ezzel a boltozási eljárással, egyéb indokát ma már nem tudjuk megállapítani. A hatosztású boltozási rendszer szerint természetesen a nyolcpillérpáros bazilika csakis úgy volt boltozható, hogy a hét és a nyolcadik pillér már a szokásos három pillérre támaszkodó boltszakasznak csak a felét hordta. Ez a megoldás azonban nem ellenkezik a hatosztású boltozási rendszerrel. Néhány építészeti töredék is bizonyítja, hogy a bazilikát e rendszer szerint boltozták. Henszl-

9. kép. Hatbordás zárókő. XIV. század.
(Henszlmann után).

mann 1862-ben még talált egy hatosztású zárókőtöredéket,² mely ma már hiányzik a faragott kőanyagból. (9. kép.) Az általa közölt zárókő bordaprofilja XIV. századi formát mutat és közel áll a 10. rajzunk felső sorának első két bordaprofiljához.

Henszlmann a pillérek további (az északi oldalhoz csatlakozó) megerősítéséből azt következtette, hogy a bazilikát Mátyás korában újra boltozták. Nem vette azonban figyelembe, hogy a megerősítések lábazati profilja igen közel áll az első pillérmegerősítések profilozásához, illetve, ha észlelte is, de véleménye szerint Mátyás építész tudatosan utánozta az I. Károly korabeli formát.³ Az építészeti formák tanúsága szerint valószínűbb, hogy a pillérek másodszori megerősítése is a XIV. századból származik és lényegileg a pillérek támpillérszerű megerősítései. Ezt a feltevést történeti adatok is támogatják. Említetünk, hogy a bazilikát I. Károly 1318-ban beholtoztatja, de 1327-ben is-

¹ LUX GÉZA: *A zsámbéki templomrom*, Budapest, 1939, 26—27. l.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 157. l.

³ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 161—168. l. Megjegyzí: „Feltűnő a 7. pillérnél, hogy Mátyás építész parkányzatát nem profilozta korának szellemében, hanem e célra egyenesen átvette azon alakzásokat, melyet Robert 3. pillérének keleti oldalán látunk alkalmazva.“ U. o. 166. l.

mét leég. Nagyon valószínű, hogy merész boltozata ekkor beomlott és a gyakorlati tapasztalatokon okuló korabeli építészek csak a pillér újbóli megerősítése után boltozzák újra a templomot.

Ezt a feltevést támogatják a ráánkmaradt kőfaragójelek is, amelyek két nagy csoportba oszthatók. Az egyikbe aránylag kezdetleges gótikus betűket, vagy egyszerű geometriai alakokat utánzó kőfaragójelek tartoznak, míg a második csoportba osztható jelek fejlettebb, bonyolultabb geometriai alakzatból vezethetők le. Valószínű tehát, hogy a két kőfaragójel-típus között hosszabb idő, egy egész század van. A pillérmegerősítéseken csakis az első csoport-hoz sorolható jeleket találjuk, tehát azokat, melyeket a XIV. századi átépítéssel hozhatunk kapcsolatba. Viszont a XV. századi (Mátyás-kori) építészeti töredékeken fennmaradt fejlettebb kőfaragójelek nem fordulnak elő a támpillérszerű megerősítéseken. Ezek szerint a pillérlábak I. Károly korabeli kétszeri megerősítés nyomait viselik magukon és az 1318. és 1327. évi építkezéssel állnak kapcsolatban.

I. Károly építkezéseinek nyomát néhány pillér és bordatöredéken felismerhetjük a bazilika kötárában is, de figurális kőfaragvány, melyet erre az építészeti korszakra helyezhetünk, nem maradt ránk. A figurális kőfaragványnak teljes hiánya arra mutat, hogy a bazilikát a gótikus stílus korában nem díszítették domborművekkel és hogy gótikus kőszobrászatról abban az értelemben, mint Kassán, Földváron, vagy Pécsen e korban, Székesfehérváron nem is beszélhetünk. A század második felében azonban jelentősen meggazdagodik a bazilika belső díszítése, főként az Anjouk családi sírkápolnájának építése kapcsán.

A sírkápolnát Nagy Lajos emelte, valószínűleg azután, hogy János székesfehérvári érkanonok I. Károly sírját kiásta és a király fejéről arany halotti koronáját elrabolta. Bizonyosan ez adta a gondolatot 1349-ben Nagy Lajosnak, hogy maga és családja számára sírkápolnát emeljen a bazilika területén. A kápolnát Szent Katalinnak szentelve említi írott forrásaink, ami valószínűsíti, hogy Nagy Lajos elsőszülött leányát, Katalint már ide temette 1374-ben.¹

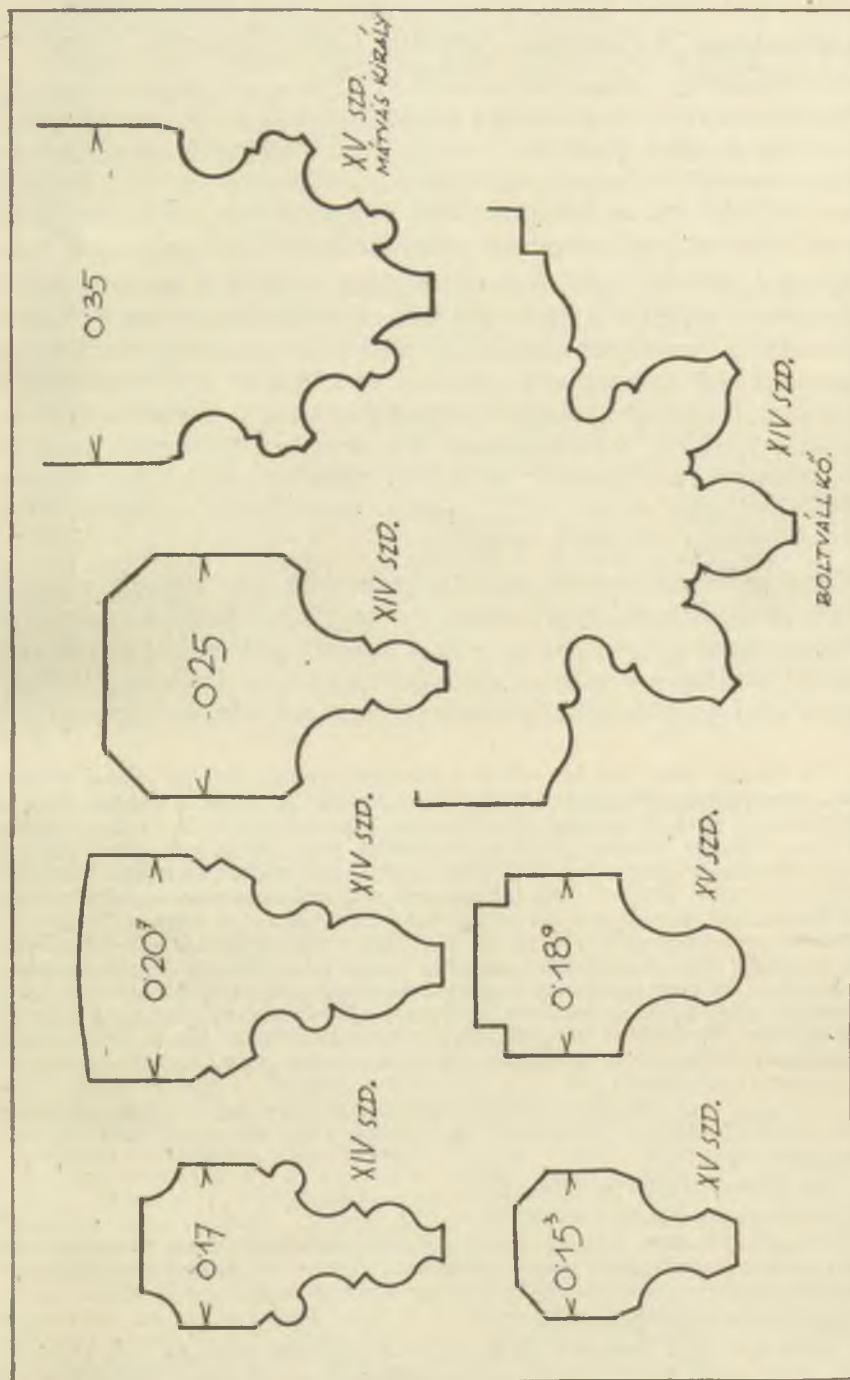
Nagy Lajos által épített sírkápolna helyét forrásaink elég szabatosan meghatározzák. Bonfini a templom jobboldalára helyezi,² Jankovich Miklós, aki mint szemtanú még látta a kápolnát a XVIII. sz. végén, a déli oldalra helyezi.³ Pár évvel később egy névtelen a Hazai Tudósítások-ban megjegyzi, hogy a szentélyhez csatlakozott a

¹ V. Ö. HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 9. l.

² Ludovici aediculam, quae ad dextram est... BONFINI id. kiadás 353 p.

³ „Láttam (a bazilika) túlsó (déli) oldalán még harmadrészen fedél alatt első Lajos királytól 15 öl hosszúra kőből fonyott boltozatú, hármasszögű padolat osztályra felségesen épített... a prépost udvarába helyezett kápolnát... melybe 1793–95. esztendőben több ízben ájtatoskodtam, de tavali esztendőben elpusztított helyén már üres udvarhelyt találtam.” JANKOVICH MIKLÓS: *Tudományos Gyűjtemény*, 1827, 46. l.

10. kép. Boltozati borda- és heveder-profilok a bazilikából, XIV—XV. század.

sírkápolna és azt Nagy Ignác püspök éléskamrának használta, Milassin pedig elbontotta.¹ A Canonica visitatio (1817) szerint a templom jobboldalon feküdt Nagy Lajos sírkápolnája.²

Henszlmann eleinte a bazilika északi hosszahajójában kereste Nagy Lajos sírkápolnáját,³ majd az írott források alaposabb vizsgálata és a leletek rávezették, hogy a szentélyhez csatlakozva a déli mellék-hajóban állott.⁴ Ezt a feltevést 1936. évi ásatás is alátámasztotta,⁵ ha újabb régészeti lelettel nem is sikerült bizonyítani.

Henszlmann feltevése szerint a sírkápolna a déli mellék-hajóban a négykaréjos pillértől keletre két pillérnyi távolságra nyúlt, vagyis a keleti falát a szentélytől csupán egy pillérköz választotta el. A kelet-ről számított első és harmadik pilléren az I. Károly-féle megerősítés-hez illesztett féloszlopok alapját megtalálta, melyek a mellék-hajóban feltételezett hasonló féloszlopokkal a sírkápolna boltozatát hordozták. A középső (az apszistól második) pillértől délre Henszlmann már 1862-ben erős alapot talált, melyet akkor oltár, később Nagy Lajos szarkófágja helyének tartott.⁶

A sírkápolnáról, annak belső kiképzéséről alig tudunk valamit. Méreteit Jankovich és társai túlnagyra becsülik.⁷ Belső kiképzéséről az előbbi még megjegyzi, hogy „merő faragott kövekből készült, boltozatainak hajlásain (talán a záróköveket érti e kifejezés alatt) a Magyarországhoz kapcsolt tartományoknak márványba faragott ci-

¹ „Az északi oldal, melybe voltak a királyi koporsók már Nesselrod prépost idejében, mindegyeszen elpusztult. Csak Lajos kápolnája, mely a Sanctuariumhoz volt kapcsolva, maradt fenn most élő Milassin (1790—1811) Püspök Ő Excellentiája idejéig. Ezen kápolna mintegy 10 ölnyi magasságú ékes épület vala, merő faragott kövekből készült, boltozatjainak hajlásain a Magyarországhoz kapcsolt Tartományoknak márványból faragott címerei függöttek régi szokás szerint hajó formára az eleje boltozatokkal fel volt emelve, és így két részre osztva. A magyar Régiségnek illy ditsőséges maradványát, és Fejérvár régi fényességének kised, de jeles képét már Nagy Ignác első püspök Úr nem Isten szolgálatára, hanem eleség tartására fordította, és a Fő Templomnak oszlopait, mellyekhez volt kapcsolva azon Kápolna boltozatain, a nagy köveket máshova akarván fordítani, ledöntötte. Így a Kápolna boltozatain olly repedéseket okozott, hogy a mostani Püspök Úr Ő Excellentiája tanácsosabbnak ítélte, hogy a Magyar régiségnek ezen szép kintsét egészen elrontsa.“ Hazai Tudósítások, 234. l.

² „Ad latus vero dextrum teste Bonifino pag. 284. exstitit sumptuoissimum sacellum Ludovici magni...“ SIMONYI PÁL: *Visitatio canonica cathedralis ecclesiae Albaregalensis*, 1817.

³ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 10. l.

⁴ HENSZLMANN—REISENBERGER: 74. l.

⁵ A bazilikától délre feltalált apszismaradvány minden bizonnyal azonos azzal a „keresztény catacumbával“, melyet JANKOVICH MIKLÓS a Nagy Lajos sírkápolna után említi a prépostság épülete alatt. Tudományos Gyűjtemény, 1827, 46. l.

⁶ HENSZLMANN—REISENBERGER: 78. l.

⁷ JANKOVICH 15 öl hosszúra (28.44 m) és külső magasságát 14 ölre (26.54 m) teszi. A Hazai Tudósítások névtelen írója (1806, 234. l.) 10 ölre (18.96 m) becsüli magasságát.

mere függött, régi szokás szerint hajóformára az eleje boltozatokkal fel volt emelve és így két részre volt osztva.¹

Valamivel többet tudunk Nagy Lajos síremlékéről. Turóczi ugyanis felemlíti, hogy Kis Károly koronázásakor „Erzsébet, az özvegy királyné és Mária leánya boldogult Lajos király sírkápolnájába mennek és midőn megpillantják a jámbor király szobrát, szívük megesik és sokáig a hideg köhöz ragaszkodva és a szomorú képet csókolgatván könnyeik záporával a pirosuló követ áztatták”.² Amiből következtethető, hogy Nagy Lajos síremlékét a király domborműves alakja díszítette, de az is valószínű, hogy a síremlék nem lehetett a padozatba, vagy a kápolna oldalfalaiba illesztett lap. Valószínűleg úgynevezett magas tumba volt, amellyel kapcsolatban a fent leírt jelenet a legkönnyebben elképzelhető.

A sírkápolna sorsa csupán annyiban különbözött a bazilikáétól, hogy Nagy Lajos és családjának a töröktől megkímélt síremlékét 1601-ben a várost visszafoglaló német-vallon katonaság felrobbantotta és kifosztotta.³ Végleg a XVIII. sz. végén pusztul el a korábban méltatlanul éléskamrának használt kápolna, amikor pilléreit és boltozatát új építkezés céljaira lerombolják.⁴ A sírkápolna, illetve a síremléktöredékek egyrészét Milassin püspök 1803-ban „nagyobb dísz okából” a várfalnak a püspökkertre eső falába falaztatta be.⁵ A várfalból kiemelt, valamint a legutóbbi ásatás alkalmából előkerült vörösmárvány töredékeket számításba véve Nagy Lajos sírkápolnájából, illetve családjának síremlékeiből ma a következő darabokat ismerjük:

¹ Hazai Tudósítások, 1806, 234. l.

² „Adsunt et Reginae, dura ad spectacula vocatae. Hac, sancta prius altaria circumunt, post haec sepulchrale Lodouici Regis capellam intrant. Dum marmorcam pii Regis conspiciunt figuram; corde scinduntur, gelidoque diu adhaerentes saxo tristem deosculantur imaginem, et rubentem, imbribus lachrymarum lapidem inundant.” Turóczi id. kiadás, 209. p.

³ „Anno 1602 ist zu Stuhlweissenburg bey St. Stefans Kirche in einen kleinen Capellgen, darinnen des Königs Ladislai Ehgemahl und Tochter Fräulein Maria, in einer Gruft, so mit einem schönen Grabstein bedeckt gewesen, begraben gelegen, und bisher von den Türken verschont geblieben, der Stein bei nächtlicher Weil von etlichen Soldaten mit einer Karthaunen Kugel zerschmettert, und die todten Körper ihrer Zierden und Geschmuck beraubet worden... ORTELIIUS, HIERONYMUS AUG. *Oriellus redivivus et continuatus oder der ungarischen Kriegs-Empörungen. historische Beschreibung*... Frankfurt, 1665. 314. s.

⁴ JANKOVICH MIKLÓS: id. m. és Hazai Tudósítások, 1806. 234. l.

⁵ FARÁDI VÖRÖS MIHÁLY, a püspökség fiscalis directorának 1814. évi jelentése a Nemzeti Múzeumhoz. (Közli VARJU ELEMER: *Szent István koporsója, Magyar Művészet*, 1930, 375. l.) A jelentésből kitűnik, hogy püspöki kerten lévő kövek mind a bazilikából származnak s azokat kb. 1806-ban MILASSIN MIKLÓS püspök illesztette be a várfalba. A jelentéshez csatolt és MAJER JÓZSEF által készített leírás felemlíti azt a síremléktöredéket is (Kötár, 85. sz.), melyet mi KATALIN, NAGY LAJOS leánya sírkövének tartunk. Az idézett jelentés különösen azért nagyjelentőségű, mert NAGY LAJOS sírkápolnáját MILASSIN idejében bontották el, s így legalább is nagyon valószínű, hogy ez a darab onnan származik. A többi, a leírásban nem szereplő, a várfalba falazott vörösmárványtöredéket a városmajorból hozatta vissza PAUER JÁNOS püspöki titkár korában és falaztatta be. V. ö. Székesfehérvári Szemle, 1931, 1. sz. 3—4. l.

Bizonyosan Nagy Lajos sírkápolnájához tartozott a király vörösmárványból faragott címere (kötár 86. sz.), (84. kép), mely Székesfehérvárról került a Nemzeti Múzeumba, majd 1938-ban a bazilika kőtárába. A téglalakú vörösmárvány-lapon Nagy Lajos címere van ki-faragva: leeresztett rostélyú sisak, melyre hullámnzó sisaktakaró borul. A sisak csücsán két strucc toll között patkórágó strucc állott. Sajnos, az erősen rongált kőfaragványon a címer egyes részleteire csak következtethetünk. A sírkápolnához tartozhatott egy finoman tagozott ablakkeret (kötár 88. sz.) valamint egy háromszögalakú márvány-mozaik (kötár 90. sz.) (85. kép). Az utóbbinak a Nagy Lajos sírkápolnához való tartozása annál valószínűbb, mert hasonló márvány-mozaik díszíti. Nagy Lajos trónját a Képes Krónika címlapján.¹ Végül idetartozónak véljük azt a két vörösmárványból készült mérműves töredéket, mely szintén a várfalba volt beépítve. (Kötár 91–92. sz.)

A székesfehérvári kötár anyagából két figurális vörösmárvány sírkőlapot is az Anjou-sírkápolna díszei közé sorolunk. Az elsőn oroszlánon álló női alak torzója látszik, a másodikon oroszlánbőrön, dűsfürtű diszes kardot és országalmát(?) tartó lovag nyugszik. Ez utóbbit stílusának magas kvalitása és ikonográfiai okok miatt tartjuk Nagy Lajos síremlékének, míg a stílusban hozzá közel álló nőalakkal díszített sírkőtöredéket leányának, Katalinnak tulajdonítjuk. Mindkét sírkő magas tumbán nyugodott, nem pedig a falba illesztve függőlegesen, vagy a padozatba süllyesztve. Világosan megmutatja ezt a Katalin-sírkő peremének erős és gazdag profilozása, ami kétségtelenül fekvő, mégpedig nem a padozatban, hanem tumbán fekvő elhelyezésre utal. (83., 86. és 87. kép.)

Nagy Lajos sírkápolnájának e töredékek alapján való rekonstrukciójára a maradványok csekély száma miatt nem vállalkozhatunk. Henszlmann megkísérelte ugyan, de rekonstrukciós rajza nem meggyőző, nélkülözi az archeológiai valószínűség legcsekélyebb mérvét is.²

A bazilika belső kiképzésének gazdagodását nagyban elősegítő vörösmárvány-síremlékek elhelyezése, illetve magánosoknak a bazilikába való temetkezése már a XIV. század második felében megindult. Bár erről írott adataink nincsenek, a ránkmaradt sírkőanyagból néhány határozottan erre az időre mutat. Így mindenekelőtt az 1373-as év számmal jelzett darab (Kötár 81. sz.), melynek stílusa a budai Domokos-műhelyhez kapcsolódik, felirat-töredékéből inkább világi személyre következtethetünk, továbbá egy címerdísz nélküli minuszkulás felirattal keretelt vörösmárványlap (Kötár 79. sz.), mely a század végére datálható s valószínűleg valamelyik fehérvári prépost sírköve volt.

¹ DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora*. Budapest, 1941, 20. l.

² HENSZLMANN—REISSENBERGER: 81—85. l.

A bazilikából származó kőanyag mellett az Anjouk korából származó régészeti emléket csak egyet ismerünk: Drugeth Fülöp nádor gyűrűjét, mely az apszis északi nyúlványa mellett kísérlő lelet nélkül került elő.

Az arany pecsétgyűrű kőralakú abroncsához ovális gyűrűfej csatlakozik. Az abroncsra CASPAR. BALTAZAR. MELCHIOR vésett felirat, a bibliai három király neve, az ovális pecsételő közepén fekete kőbe vésve a Drugethek címerének rigója. Körülötte, ismét arany alapon a következő vésett felirat: S[igillum] PH[ilippi] PALATINI. A gyűrű tulajdonosát már Joachim József Drugeth Fülöp nádor személyében határozta meg a címerdísz alapján, valamint, mert nádoraink közül egyedül ő viselte a Fülöp nevet.¹ A gyűrű felirata, betűinek metszése megfelel a Chele fia János és Giovanni Cornaro velenzei patricius gyűrűjének (Magyar Nemzeti Múzeum), de rokon az ékkőbe vésett skorpió naturalista ábrázolása is. E kapcsolatok alapján feltehető, hogy mindhárom gyűrű I. Károly udvari ötvösének és pecsétvésőjének, Pietro Gallicus sienai származású ötvösnek műhelyéből került ki.²

Magánszemélyeknek a bazilikába való temetkezése a XV. század folyamán tovább tart, sőt oly mértékben fejlődik, hogy az már a templom architektonikus részeinek megváltoztatását is maga után vonja. Csak írott adat tanúskodik arról, hogy Scolari Fülöp (Ozorai Pippo, Pippo Spano) a bazilika tornyát, mely már alapjaiban is romlásnak indult és a templom boltozatát veszélyeztette, 1426-ban kellő magasságban újjáépíttette, ólomlapokkal befedette, alsórészét pedig kápolnává képezttette ki. A kápolnát Fülöp és Jakab apostoloknak, továbbá Szent László királynak szentelte és maga, valamint felesége sírkápolnájának választotta.³

Scolari Fülöp, vagy amint Zsigmond kedves emberét az olaszok hívták, Pippo Spano temesi főispán egyik kortárs éltéráírója szerint⁴ száznyolcvan templomot építtet Magyarországon. Ha ez a túlzott adat nem is felel meg a valóságnak, annyi bizonyos, hogy a temesi főispán V. Márton pápához 13 ízben fordult általa építtet templommal kapcsolatban búcsúért.⁵ Székesfehérváron épült családi sírkápolnájáról többet, mit az idézett oklevél mond, ma sem tudunk.

¹ MAROSI ARNOLD, JOACHIM JÓZSEF: *A székesfehérvári bazilika feltárása. Az ásatás régészeti leletei*, Székesfehérvári Szemle, 1937, 10—11. l.

² HLATKY MÁRIA: *A magyar gyűrű*, Budapest, 1938., 53—55. l. P. ALCSUTI KATALIN: *Chele fia János pecsétgyűrűje*. Művelődéstörténeti Füzetek, 3. sz. Bpest, 1943, 13—17. l.

³ ZSIGMOND király 1425. évi oklevelét idézi HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 11—12. l.

⁴ Archivio Storico Italiano, IV. 1843, 161. l.

⁵ LUKCSICS PÁL: *XV. századi pápai oklevelek*, I. köt. Budapest, 1931.

Henszlmann szerint az okmányban említett torony a keleti homlokzaton állott.¹ Erre a meghatározásra azonban a fentidézett okmány nem nyújt kielégítő alapot. Valószínű, hogy a nyugati homlokzat valamelyik tornyáról van szó, melyet a dunántúli templomok (Lébény, Ják, Zsámbék) mintájára, esetleg bekapcsolódott a mellék-hajók terébe. Egy ilyen torony alsórészének kápolnává való kiképzése könnyen elképzelhető és valószínű, hogy a székesfehérvári bazilika nyugati toronypárja e szerint az Árpád-kori építészetben gyakori alaprajzi elrendezés szerint épült.

Ugyanez időből a bazilika több kápolnájáról találunk írott említést. 1521-ben Szent István oltárát említik.² 1341-ben Szent Lászlóé,³ valamint Szent János és Agatha kápolnáit.⁴ 1376-ban Péter apostol oltárát, melynek rektora Antonius, és Szent János evangélistáét, melynek pedig György presbiter volt a rektora.⁵ 1380-ban Erzsébet anyakirálynő Beed faluját ajándékozta Szent Imre herceg oltárának.⁶ 1430-ban V. Márton a fehérvári prépost törvénykezési jogát megerősítve említi a Szent Szűz templomának egyiptomi Szent Mária Magdolna és Szent Afra kápolnáját.⁷ Végül 1467-ben Mária Magdolna oldalkápolnájáról olvasunk s a kápolna rektora Rozgonyi János volt.⁸

Magánosoknak a bazilikába való temetkezéséről írott források mellett több tárgyi emlék is tanúskodik ebben az időben. Több. közelebbről meg nem határozható siremléktöredék, egy lovag és egy főpap (prépost) temetkezésének emlékét őrzi (Kötár 83. és 106. sz.). Marczali Miklós 1413-ból származó sírkőtöredéke (kötár 76. sz.) Zsigmond kedves zászlósurának, az erdélyi vajdának a bazilikában való temetkezését igazolja, bár ezt okmányszerűen eddig bizonyítani nem tudjuk. Valószínű, hogy Rozgonyi István temesi főispán siremlékéhez tartozott a kötár 98. számú vörösmárvány-töredékei. Rozgonyi Istvánnak Zsigmond 1427-ből engedélyt ad, hogy a bazilikába temetkezessen.⁹ A kötár anyagából az említett vörösmárvány-töredék erre az időre utal. Támogatja továbbá feltevésünket az is, hogy a síremléknek lovag törzsét ábrázoló töredéke szoros kapcsolatban áll Stibor vajda sírkövével, mely a XV. század harmincas éveiben készült (Budapest, Halászbástya, Köemléktár). A székesfehérvári töredék

¹ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 12. l.

² HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 13. l.

³ THEINER: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 1859, I. 635.

⁴ FEJÉR: *Cod. Dipl. X. 7. k. 269. l.*

⁵ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 14. l.

⁶ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 160. l.

⁷ FEJÉR: *Cod. Dipl. X. 7. k. 269. l.*

⁸ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 12. l.

⁹ BONFINI: id. kiadás, 400. l.

ugyanabból a műhelyből került ki és nagyon valószínű, hogy ugyanannak a kőfaragónak az alkotása.¹

A székesfehérvári bazilika további történetét inkább az írott forrásokban kísérhetjük nyomon, mint a leleteken. Áll ez mindenekelőtt Mátyás király építkezéseire. Bonfini említi, hogy Mátyás a bazilikát kibővíteni és jelesebbé tenni szándékozta, családi sírkápolnáját pedig a bazilikához kapcsolva építette fel.² Az építkezést, főként Mátyás sírkápolnáját kút főink később is állandóan emlegetik, ami érthető, mert a kápolna egyike volt a bazilika legtávolbb épségben megmaradt részének.

Henszlmann Bonfini kifejezését szószerint vette és a pilléreknek, a XIV. században történt másodszori megerősítését a bazilika Mátyás-kori átépítésével hozta kapcsolatba. Szerinte Mátyás építész a déli árkádsor pilléreinek északi oldalát (ehhez hasonlóan a ma már nem látható északi pillérsort is) támpillérszerűen megerősítette, ezzel nemcsak azok állékonyságát növelte, hanem a főhajó túlzott szélességét is csökkentette. Henszlmann tehát a támpillérszerű megerősítéseket a XV. századiaknak tartotta, bár észrevette, hogy profiljuk közelebb áll I. Károly, mint Mátyás építészeti stílusához.³ Mátyás sírkápolnájának nyomait korábban az északi hajóban, az 1874. évi ásatás után a szentély mögötti, kelet felé húzódó és sokszögalakú szentélyzáródásnak mutatkozó falmaradványokban sejtette.⁴

Fentebb kimutattuk, hogy a pillérek megerősítései profiljaik alapján I. Károly korába tehetők s így nem Mátyás építkezéseinek maradványai. Lehetséges, hogy Mátyás a bazilikát át akarta építeni, ami Bonfini közlései alapján valószínű, de ennek a pilléreken semmi nyoma. A ránkmaradt XV. századi bordatöredékek (lásd a 10. képet) aránylag nagy száma látszólag azt bizonyítja, hogy a bazilikát a XV. század folyamán átboltozták. Tekintetbe kell venni azonban azt a körülményt, hogy a Mátyás-sírkápolna egyike volt a bazilika legtávolbb épségben maradt részének, elbontására is csak 1800 körül került sor, így bordázatának töredékeiből is több maradt ránk.

¹ HORVÁTH HENRIK: *A Fővárosi Múzeum köemléktárának leíró lastroma*. Budapest, 1932, 21 l., 139. sz.

² „... Sed quia ea pro dignitate referre poterit, quae ad regalem Albam in divae gentricis basilica moliebatur, ubi sacrorum sunt monumenta regum, totam enim non modo instaurare, sed, multo prestantiorem efficere conabatur et praestitisset eximius ille princeps, ni mors immatura e medio sustulisset. Magnam impri-mis aram, longe pristina laxiorem, fundare adortus est, ut hic sibi patrique mausoleum constitueret. Huc etiam Elisabethae parentis pietissimae corpus non multo ante vita defunctae transtulit ut parenti hic et fratri sibi que sacellum dicaret, opus artificiosae testitudinis, ac eminentissimae, e quadrato lapide inchoatum, quod in convexa apside iam consurgere coeperat: totque circum fornicibus obstructum est, ut acerrimum quoque superet ingenium et quando in palude situm est altissima iacta habet fundamenta. BONFINI: id. kiadás, 632 l.

³ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 157. l., v. ö. az 51. lapon lévő 3. jegyzetel.

⁴ HENSZLMANN—REISSENBERGER: 62—64. l.

A ma rendelkezésre álló architektonikus eredetű kőanyag bizony-sága szerint Mátyás király lényegesebb átépítéseket nem végeztetett a bazilikán, egyedül sírkápolnáját építette meg.

A sírkápolnáról aránylag keveset tudunk. Valószínű, hogy a bazi-lika szentélyének keleti részéhez csatlakozott, ez esetben valóban alapfalait találta meg Henszlmann 1874-ben. Tudjuk, hogy a sok-szögalakú szentélye fölé merész boltozat borult és hogy a boltozat zárókövét Mátyás címere díszítette. Írott adat említi, hogy építéséhez Erdélyből hoztak mészkövet, valamint 1484-ben pápai engedély alapján egy romokban álló budai templom anyagát is felhasználta.¹ Tudjuk azt is, hogy a sírkápolna épülése Mátyás idejében még nem fejeződött be. Lehetséges, hogy igaza van Tubero-nak, aki sze-rint a király rossz előjelnek tartotta saját sírkápolnájának építését, de az is meglehet, hogy a nagyméretű, pompás mű nem készült el Mátyás haláláig.² Annyi bizonyos, hogy Mátyás a bazilikától keletre vonuló várfalat is részben lebontatta, hogy sírkápolnájához helyet nyerjen.

Henszlmann 1874-ben az apszistól keletre feltárt, meglehetősen alaktalan faltömeget tartotta Mátyás sírkápolnája alapfalainak. Fel-tevése szerint a kápolna szervesen nem függött össze a bazilikával. Ez azonban tévedés, ő nem ásatotta fel a püspökkertben húzódó támfalat és ezért nem találta meg a templom és a kápolna közötti falmaradványt, amit a legutóbbi ásatás feltárt. A Henszlmanntól fel-talált romok ma alig mutatnak építészeti formát, azonban tekintetbe kell venni, hogy a falak eredeti kőburkolása teljesen hiányzik. ami nagyban növeli áttekinthetetlenségüket. Súlyos érv az is, hogy az alapfalaknak az egykori püspökkertre eső része maradt csak meg, míg az egykori Fazekas-utcára, tehát közterületre eső részét az utolsó darabig kibányászták. Ilyen körülmények között nem csodálkozha-tunk, ha a viszonylag jobban megvédett, de kőburkolatától meg-fosztott falmaradványok ma már értelem nélküli, zavaros benyo-mást keltenek. Elfogadhatónak tartjuk Henszlmann feltevését, hogy a szentélytől keletre húzódó falak Mátyás sírkápolnájának alapjai. A ránkmaradt töredékek alapján a sírkápolnát teljesen gótikus stílu-súnak kell elképzelni. Erre mutat sokszögalakú szentélye, de arány-

¹ POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári bazilika múltja*. Székesfehérvár, 1936. 33. 1.

² "...nam ei (Matthias) regio condi sepulcro non obtigit monumento non-dum perfecto; quod quidem vivens ingentii sumptu et magnificentia struere agg-ressus, erat, marmore ex Transistrana Hungaria, quam olim Daciam vocarunt, pepito, ubi multa victoriarum monimenta a Romanis erecta imperatoribus reperiun-tur. Ferunt autem Matthiam sepucrum suum, perinde ac illud esset imminetis mortis praesagium, metu deterritum, haud absolvisse, opusque, magno inchoatum studio, interruptum reliquisse."

LUDOVICI TUBERONIS: *Commentariorum libri XI*. Ed. Schwandtneri, Vindobo-nensis, Tom. II. p. 117.

lag nagy és erős támpilléreinek alapja is. Alaprajza hosszúkás, téglalakú lehetett, mely keleten a nyolcszög három oldalával zárult.

Mátyás sírkápolnájának későbbi sorsa eléggé ismert. A nagy király halálakor még nem kész, így tetemét a csupasz földbe temetik. A munkálatok azonban eléggé előrehaladott állapotban lehetnek, mert Miksa császár pár hónappal a király halála után, Székesfehérvárra bevonulva meglátogatja nagy ellenfele sírját. Lehetséges ugyan, hogy a krónikás adatát csak a király síremlékére, szarkofágjára kell érteni. Tubero és Révay Péter ismerni vélik Mátyás sírfeliratát is, ennek azonban emlékszerű nyoma nem maradt ránk.¹ Bár a török aligha kímélte (fegyvertárnak használta), a kápolna elég jó állapotban került 1668-ban újra magyar kézre és évekig a németajkú székesfehérvári polgárság részére ílt tartják az istentiszteleteket, sőt jelentősebb, díszes egyházi szertartásokat is, mint az új káptalan beiktatását.² Nagy Ignác püspök 1777-ben Mária Teréziától kér segítséget a kápolna helyreállításához,³ utóda pedig a kápolna anyagát a püspöki palota építkezésénél használja fel. A kápolna záróköve, mely vasrúdon függött és a Hunyadi-címer gyűrűt tartó hollóját ábrázolta, a bontásból Radványi Endre csanádi kanonokhoz került, majd nyomaveszett.⁴

Mátyás építkezéseivel befejeződik a székesfehérvári bazilika építéstörténete, fejlődése és gazdagodása; a nagy király halála után megkezdődik pusztulása. A magyar trónra igényt tartó Miksa császár seregei 1490 novemberében körülférfik Székesfehérvárt és rövid ostrom után, valószínűleg Mátyás sírkápolnája építésekor a várfalon ütött résen át, elfoglalják az ősi koronázó várost. A zsákmányra éhes zsoldosok, bár vezérük csak a város kirablását engedte meg, megrohanják a bazilikát, védőit levágják, a királýsírokat meggyalázzák, míg a vitézül védekező Kálmáncsehy Domokos prépost a

¹ RÉVAY PÉTER: *De sacra coronae regni Hungariae...* Nagyszombat. 1732.

² PAUER: op. cit., 245. p.

³ PAUER: op. cit., 290. p. POLGÁR IVÁN szerint (*id. m.*, 36. l.) ehhez a jelentéshez tartozott egy alaprajz is (Országos Levéltár Acta Particularia 55. sz.), mely a székesfehérvári prépostság épületét és környékét ábrázolja. A préposti laktól délre nagyméretű templom alapfalait jelzi a rajz. A felirat szerint a régi nagy templom alapfalai. A templom északi kápolnáját mint meglévőt jelzi. Az a feltevés hogy az alaprajz a bazilikára vonatkozna, nem állja meg a helyét. Az alaprajzról leolvasható háromhajós templom szentélye a nyolcszög három oldalával, mellékhajói pedig egyenes karzárással zárulnak. A templomot három pillérpár osztja három hajóra. Amennyiben az alaprajz helyesen van felvéve, egy nagyméretű, későgótikus templomra vonatkozik, melynek sem beosztása, sem pedig méretei, pillérek formája nem egyezik a bazilikával. Döntő továbbá az a körülmény, hogy a XVIII. század hetvenes éveiben készült rajz nem jelzi Nagy Lajos sírkápolnáját, sem pedig attól délre újonnan feltárt apszist, pedig ezek a XVIII. század végén még állanak. Az alaprajz tehát más székesfehérvári bazilikára vonatkozik, valószínűleg a prépostság és a bazilika közelében fekvő egykori Szent Ferenc templomra.

⁴ SZVORÉNYI JÓZSEF: „Székes-Fejérvár“. Új Magyar Múzeum. 1851. 423. l.

bazilika kincseivel a templom egyik tornyába menekül. Miksa közbelépése megmenti a bazilikát a további pusztulástól, Kálmán-csehynek a templom kincseivel szabad elvonulást engedélyez, csupán egy keresztet tart vissza a császár, melyen ősei címerét véli felismerni.¹ Miksa meglátogatja a bazilikát, Szent István és Mátyás sírját is, melyből az alig kihűlt tetemet előző nap landsknechtjei még lándzsával akarták kihurcolni.²

Miksa hadai alig egy évig bírják a várost és ha az idegen uralom rongálásait hamarosan kijavítják is. krónikáink a bazilika további díszítéséről, vagy építéséről nem emlékeznek meg. I. Ferdinánd királlyá koronázásakor az ünnepi beszédet mondó Velius még dicséri a templom szépségét, felemlíti a királysírokat és a márvány-síremlékeket, de Mohács után a török veszedelem árnyéka már ráborul a bazilikára. A mohácsi csatavesztés után a nemzet kettészakadása és a belső harcok hamarosan éretté tették a helyzetet, hogy a török mind többet és többet foglaljon el az országból. 1543-ban II. Szulejmán Székesfehérvár ellen indul és a várost Varkoch György várkapitány hősi védekezése ellenére, hosszú ostrom után elfoglalja.

Az ostrom nyilván nem kímélte a bazilikát, bár súlyosabb megromlásáról nem szólnak a krónikák. Szulejmán pedig bevonulása után meglátogatja a királysírokat, amiről azok aránylag ép állapotára lehet következtetni. A szultán távoztával Achmed, a vár parancsnoka kifosztja a templomot, elrabolja szent edényeit. A szultán, miután értesült a templom kifosztásáról, Achmedet magához rendeli, megbünteti és a feljelentőt, Szulejmán budai questort küldi Székesfehérvárra. A szultán megbizottja alaposan átvizsgálta a bazilika kincstárát, feltörette a sírokat és Bethlen Farkas szerint mindent elvitt, aminek értéket lehetett tulajdonítani. Megfosztotta a királyi tetemeiket halotti ékszereiktől, arany koronáitól, elrabolta jogaraikat, szinaranyból készült országalmákat és nyakláncokat.³

A bazilikát mecsetté alakítják át, ami a művészi emlékek pusztulását is jelentette, tekintve, hogy az izlám nem tűrte az emberi alak ábrázolását, legkevésbé mecsetjében. Lehet, hogy Székesfehérváron eleinte többé-kevésbé tiszteletben tartották a királysírokat, illetve a síremlékeket, mert a későbbi adatok újabb és újabb pusztulásról tanúskodnak. 1568-ban a szultán rendelettel utasítja a budai beglerbéget, hogy a mecsetté átalakított székesfehérvári bazilikából

¹ Valószínűleg ekkor viszi el MIKSA császár SZENT KÁLMÁN hermáját is, melyet 1517-ben a melki kolostornak ajándékozott. Az ajándékozást feljegyző krónikás megjegyzi, hogy a hermához MIKSA a székesfehérvári templomban, háború útján jutott. V. ö. IPOLYI ARNOLD: *Magyar ereklyék*. Arch. Közl., 1863. 108—110. l.

² JUHÁSZ JÓZSEF: *Német világ Fehérvárott*. — *Városunk I. Miksa római király birtokában* (1490. nov. 17—1491. júl. 26). Székesfehérvári Szemle, 1936. 1—12. l.

³ BETHLEN FARKAS: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X*. Idézi: HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 22. l.

a még meglévő síremlékeket távolítsa el.¹ Valószínű, hogy ekkor pusztították el a figurális díszű síremlékek javát, anyagukat a várfal megerősítésére használták fel. Így lehetséges, hogy a ráánkmaradt figurális díszű síremléktöredékek apró darabokra törve sokszor a várfal alapjaiból kerültek elő.

1601-ben rövid időre a keresztény seregek visszafoglalják a várost és az ostrom, majd a győztes seregek tovább pusztítják a bazilikát. A törökök a bazilika előcsarnokát és a környező házakat löszerraktárnak használták, ezeket kivonulásuk előtt felrobbantották. A szétterjedő tűz átcsapott a bazilikára is, melyet a robbanás is megromgált. A bevonuló, főként német és vallon katonaság pedig a kincskeresők dühével esett a még épeknek látszó királysíroknak s ha hinni lehet írott forrásainknak, ekkor dűlják fel az Anjouk családi sírkápolnáját.² Következő évben a török ismét visszafoglalja a várost, mely csak a felszabadító hadjáratok során, 1668-ban kerül végleg magyar kézre.

A XVIII. század végén a királyi város, az egykori koronázó bazilika szomorú képet mutathatott. Tetőzetét a sokszori tűzvész, falait az ostromok, robbanások rongálták meg. Kétségtelen azonban hogy hatalmas falai nagyrészen még álltak, sőt egyes kápolnái épen megmaradtak. A bazilika romjait egy angol utazó 1715-ben még látja,³ felemlíti, hogy egykor szép székesegyház volt, de ez is, mint sok más jó épület, most romokba hever. Írott forrásokból tudjuk, hogy a Mátyás-kápolnát és Nagy Lajos sírkápolnáját a XVIII. század végéig istentiszteleti célokra használták, sőt fontosabb egyházi funkciót, mint a székesfehérvári káptalan beiktatását is ott végezték.

A bazilika végleges pusztulását a város újjáépítése, legvégül a XIX. század elején a püspöki palota építése fejezte be. Ekkor felhasználják a még álló falak értékes kőanyagát, lebontják az ép kápolnákat, sőt egyes helyeken még az alapfalakat is kibányásszák. Alig pár évtized alatt tűnnek el a bazilika falai, ebből épült Székes-

¹ „Rendelet a budai beglerbéghez:

Levelet küldöttél, hogy Székesfehérvárott a szent dsámiban, mely ezelőtt a királyok temploma volt, a hitetlenek síremlékeinek építkezéséből némi maradványok vannak még s meglehetősen visszatetszést keltenek, azért azt az előterjesztést tetted, hogy mivel azok anyagára úgyis szükség van és a szent dsámi terjedelme is nagyobb lesz, ezen okból azok leromboltassanak és eltávolíttassanak.

Parancsolom tehát, hogy e rendeletem megérkezésekor az említett dsámiban a hitetlenek síremlékeiből még meglévő maradványokat, melyeknek eltávolítása szükséges, eltávolíttasd és a szent dsámit az ilyenféle tárgyaktól megtisztítsd. Kelt a 976. évi Dsemáziül-ákhír hó 9-én.“ (1568 november 29.) KARÁCSONY IMRE közlése és fordítása: *Királyaink síremlékeinek elpusztulása*. Századok, 1911, 365—366. l.

² V. ö. az 55. lap 3. jegyzetét.

³ KROPF LAJOS: *Clements Simon utazása hazánkban*. Történeti Szemle, 1921. 124. l. (Ezt az adatot Genthon István szíves figyelemztetésének köszönhetem.)

fehértár régi házainak java, a közvetlen környékre, sőt a távolabbi vidékre (Ercsi, Szolgaegyháza) is jut a bazilika anyagából. A föld színével teszik egyenlővé Szent István bazilikáját. Egy század múlva amit megmenteni lehetett, újra összehordták a bazilika egykori területére. A feltárt alapfalak mindenki számára hirdetik a magyar művészet egykori nagyságát, a kőtár kövei, a bazilika szépségét. A pusztulás, reméljük, befejezte munkáját, már csak gyarapodhat a bazilikára vonatkozó emlékek száma, mert a művészi emléket megbecsülni tudó utókor minden kis töredéket meg fog menteni, ami az egykori nagyságra emlékeztet.

III. A SZENT ISTVÁN MAUZOLEUM ÉS A KŐTÁR

A székesfehérvári bazilika legutóbbi feltárásának megindulása-kor felmerült már az a kívánság, hogy még a meglévő romokat a felszínen konzerválják. Ezzel párhuzamosan az ásatások, valamint a város régi házainak lebontása alkalmával előkerült faragott kőanyag elhelyezésére szolgáló építmény emelését is tervbevették. Amikor a bazilika alapfalait már nagyrésztben feltárták és az ásatásra rendelkezésre álló terület átkutatása is megtörtént, elérkezett az idő a felszínen megőrzendő alapfalak környékének kiképzésére és a kőtár építésére. Sajnos az egész ásatási területet nem lehetett a felszínen konzerválni, mert a bazilika déli hajója mellett húzódó útvonalat a város forgalmi szempontból nem nélkülözhetette. Így a Szent István kápolna alapfalait a helyreállított úttest elvágta a bazilikától. A kis kápolna szentélyfalának rendezése éppen ezért nem igényelt nagyobb munkát, tekintve, hogy az alapfalak felszínen hagyása egy négyszög-alakú mélyedésben a forgalom szempontjából sem ütközött akadályba.

Fájdalmasabb volt, hogy a legszűkebbre méretezett kociút és járda mellett is, a déli hajó falmaradványainak egyrésze az úttest alá került. Jelentékenyebb emléket itt sem temettek be, hanem a romkertből megközelíthető fülkeszerűen kiképzett helyiséget emeltek föléje, illetve az úttest alá, ami egyben a falmaradványokat is előnyösen megóvjaa a fagy hatásától. Magát az ásatási területeket romkertté képezték ki, a helyszínen hagyva valamennyi falmaradványt. Azokat a területeket, melyeken sem a padlózat, sem falvonulatok nem voltak zöld gyepággal füvesítették be. A magában siváran ható alacsony falmaradványok ilyenén való keretelése szerencsés ötletnek bizonyult, melyről a székesfehérvári romkert művészi hatása tanúskodik. A zöld gyepágvak szürkésfehér falmaradványok, vörösmárvány padlótöredékek szakítják meg, kellemes színharmóniával gyönyörködtetve a szemlélőt. (34. kép.)

Az ásatási terület lezárására dr. Lux Géza műegyetemi adjunktus felkínált kiváló művészi érzékről tanúskodó, rendkívül szerencsés ter-

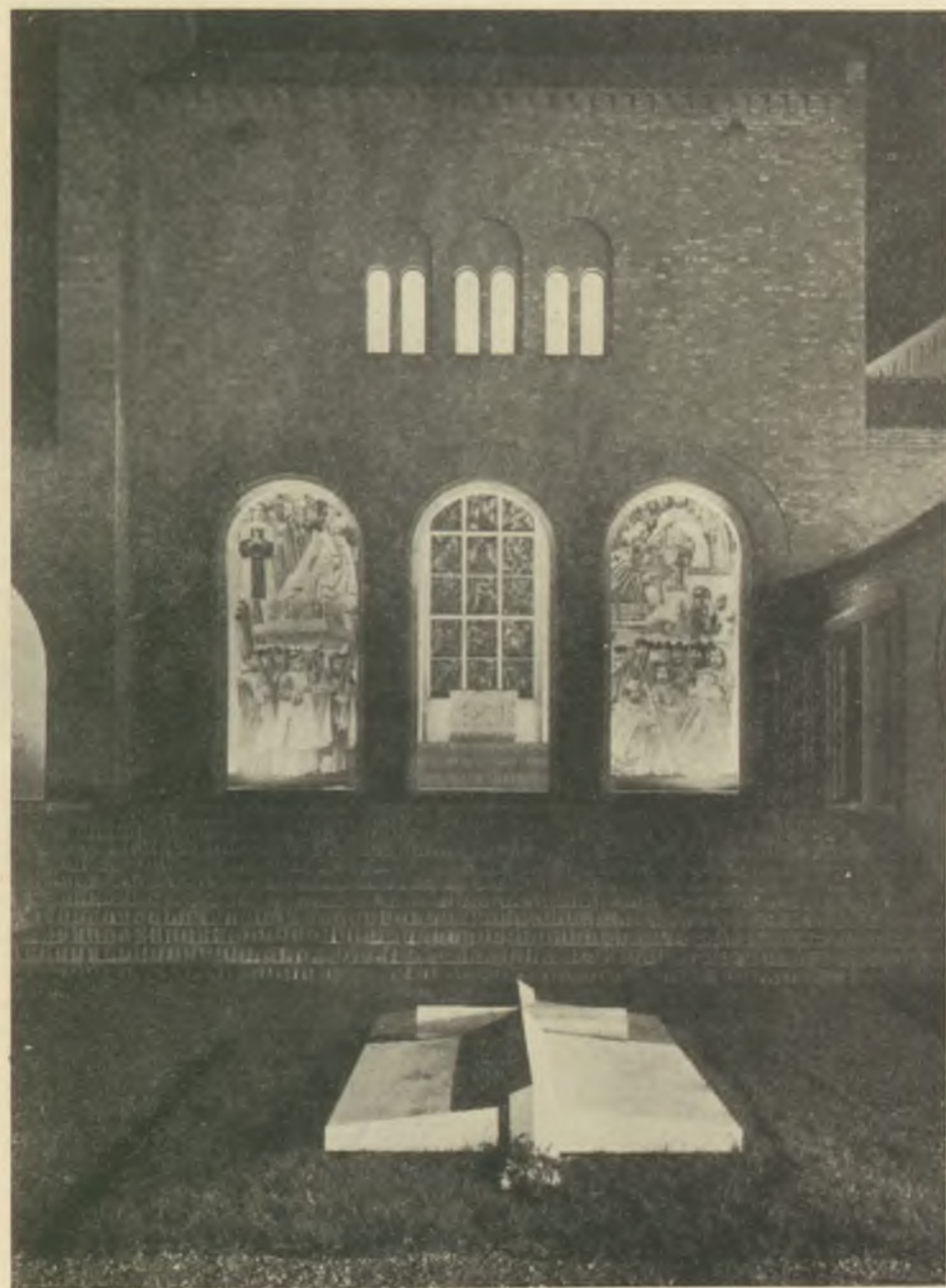
vet. A romkertet keletről és részben északkeletről a kőtár épület-tömbje határolja. (11. kép.) Az északkeleti és nyugati oldalon pedig vöröstéglából emelt támfal választja el a püspök kertjétől. A kőtár építéséhez el kellett bontani a mai Szent István-mauzóleum helyén álló úgynevezett Eisenbart-féle házat, mely váratlanul sok szép faragott kőanyagot szolgáltatott a kőtár részére. Kisrészben a várfalat is le kellett bontani, mivel állékonysága igen gyenge volt. A püspök-

11. kép. A kőtár külseje.

kert keleti részén húzódó és a Prohászka-parkra néző várfal tekintélyes része megmaradt és a kőtár hátsó oldalát alkotja.

A bazilika főtengelyének irányában a kőtárhoz csatlakozik a Szent István-mauzóleum, míg a tér művészi lezárása kedvéért az építmény továbbfolytatódik, kapuszerűen átívelve az úttestet, és egy kisebb kutatószobát, valamint a villamos-művek korábban idehelyezett transzformátorát foglalja magában. A romkert lezárásának terve rendkívül szerencsés, mert szellemben rokon ugyan a bazilika első korszakának stílusával, amennyiben román izlés formáit tükrözi, de keskeny vöröstéglás anyaga merőben más, az építmény hatása is végeredményben korszerűen modern. Nyugodt, harmonikus félkör-

12. kép. A Szent István-mauzoleum külseje (éjszakai felvétel).

ives árkádjai déli, mediterrán hangulatot tükröznek és az olasz-román építészet szellemének átérzéséről tanúskodnak anélkül, hogy alkotójuk akár egészben, akár részletformákban utánozójává süllyedne. A Szent István-mauzóleum építészetileg is a kőtár szerves folytatása, attól külsőleg csupán harangtoronyszerűen kiképzett oldallal választja el. Míg azonban a kőtár földszintes csupán, a mauzóleum egyemeletes épülettömbje magasan kiemelkedve az egész architektúra hangsúlyát adja meg. (12. kép.) A mauzóleumon is továbbfolytatódik a kőtár árkádsora, csak félkörívei megnyúlnak monumentális hatást adó méretekben.¹

A Szent István-mauzóleumban a modern magyar művészet hódolata fogja körül első szent királyunk kőszarkofágját. (13. kép.) Belső falát Aba Novák Vilmos falképei, Árkayné Sztehló Lili üvegablaka. Lux Géza tervezte kovácsolt vasrács, külsejét pedig Madarassy Walter kődomborművei díszítik.

Aba Novák Vilmos 1938-ban csak a mauzóleum északi falát dekorálta hatalmas freskójával, mely a Szentjobb történetét ábrázolja, megkapó erővel és fantáziával. (14. kép.) A szemben lévő falra a Szent Korona misztériumának ábrázolása került, köréje pedig a magyar múlt nagy uralkodóinak, kormányzóinak markáns alakjai. Ez utóbbi freskót, valamint a mauzóleumnak még rendelkezésre álló keleti és nyugati falrészzeit már 1940-ben festette a művész. A nyugati falon Szent Gellért kereszteli a magyar népet, valamint a bazilika alapítását látjuk. A keleti falon Szilveszter pápa álmát, a Szent Korona küldését és Szent István megkoronázását örökölte meg a művész.

Aba Novák Vilmos falképei a modern magyar fallfestészetnek különleges művészi értékű monumentális alkotásai. A történelmi festészetnek egészen új utakon járó, hatalmas kezdeményezései, melyek kétségtelenül irányító erővel befolyásolják a mai magyar festészet, különösen az induló fallfestészet formanyelvét. Aba Novák történelmi falképstílusa kevés rokonságot tart a múlt század végének hasonló tárgyú műveivel. Azok Münchenhez és Bécshez fordultak művészi ihletért, ő elsősorban a fallfestészet hazájához, Itáliához. Ott is nem annyira a mai olasz festészet stílusa ragadta meg, hanem az olasz falképfestészet multjának nagy mesterei, sőt bizonyos tekintetben szellemi ősei közé sorolhatjuk az ókeresztény mozaikot is. Az olasz fallfestészet hatása inkább csak a monumentális felfogás és az előadás alapelveit tekintve mutatható ki Aba Novák művészetén. Egyéni stílusát, rendkívül emberábrázoló erejét önmaga alakította ki, sajátja ez és sem külföldi, sem hazai mintaképekhez nem mérhető. Hiányzik belőle a millenniumi idők hamis pátosza és romantikája. Alakjait húsból és vérből maga formálta, melyek elüt-

¹ Lux Géza: *A székesfehérvári Szent István bazilika ásatási területének rendezése*. Magyar Építőművészet, 1941. 196—199. l.

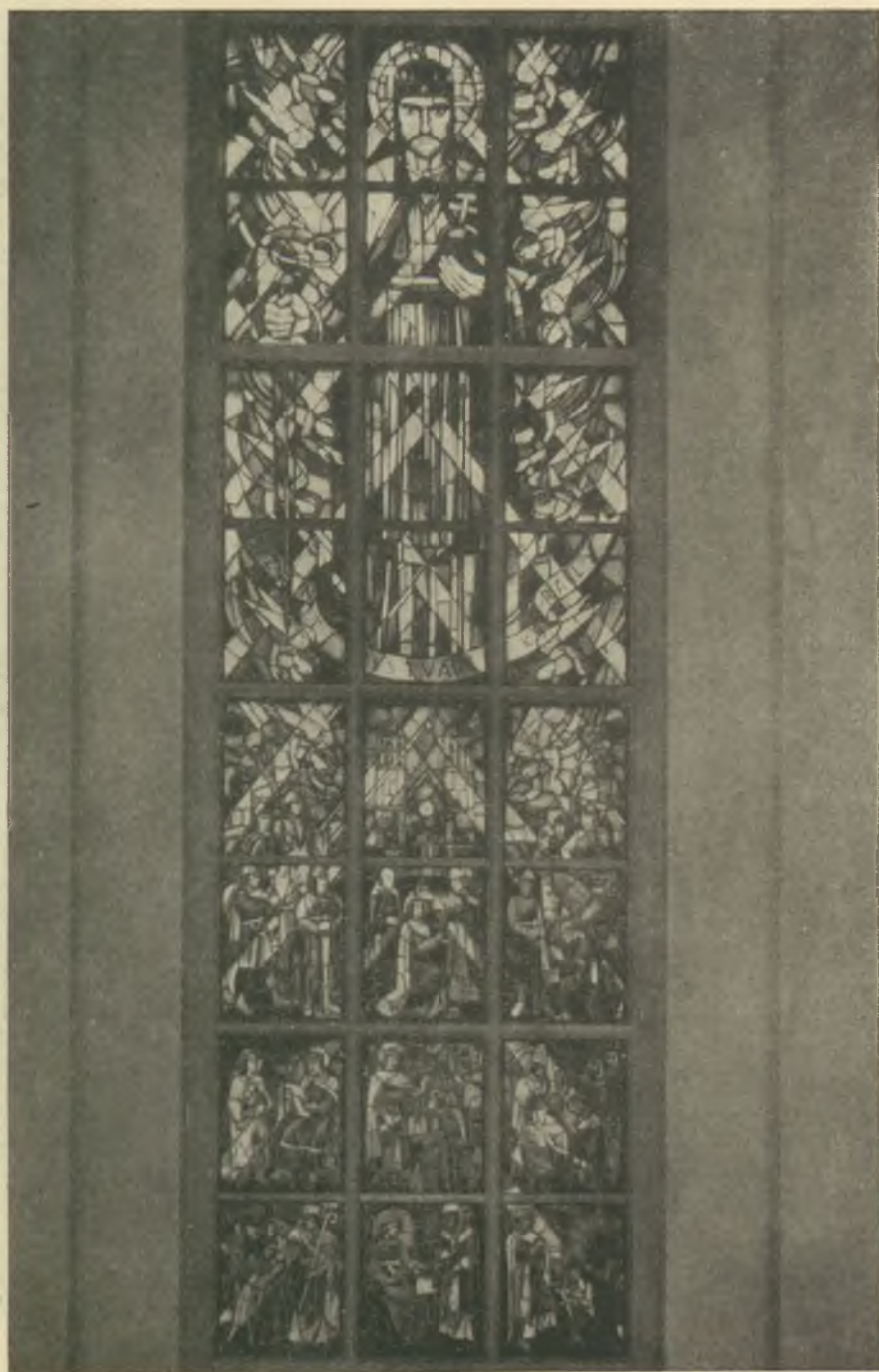

13. kép. A Szent István-mauzóleum belseje.

14. kép. Aba Novák Vilmos vázlata a Szent István-mauzoleum falképehez.

15. kép. Á. Sztehló Lili: Jelenetek Szent István életéből.
(Üvegfestmény a Szent István-mauzoleumban.)

nek a XVII—XIX. századnak magyar népi típustól távol álló szentjeitől, alakjaitól. Az egyház engedte keretek között újjáalkotja a magyar szentek ikonográfiai ábrázolását, sőt nem egyszer szimbolikáját is. „Szent István apostoli szentségét és országalapító tekintélyét a székesfehérvári freskón két hatalmas kéz tartásával fejezi ki s állítja merészen a szimbólumot a sokalakos falkép középpontjába: a „Szentjobb“ keményen tartja a kettőskeresztes országalmát s fölötte áldást osztóan emelkedik a bal”.¹ Falképén több síkon hatalmas tömegeket mozgat, átfogja egy-egy falon a magyar történet ezer esztendejét, kompozíciója a sokalakos részlet ellenére sem túlterhelt, mert a tömegeket mesterien osztja el és ritmikusan építi fel velük a képet. Ugyanezt mondhatjuk a képek mérész színezéséről is. Erőteljes, meleg vörös színei, a szürke alap s mély sötét tónusok nemcsak ügyesen tagolják, de kiegyenlítik és összhangba hozzák. Első freskófalán azonkívül ezüsthémalappal is kísérletezett, mely a középkori falképek, mozaikok emlékét idézi. Sajnos, Székesfehérváron az erősen nedvdús magyar klíma s a félig nyitott helyiség a falkép állékonyságának kárára volt. Így a falképet kevéssel a mester halála után kis részben restaurálni kellett, ami visszaadta színeinek ragyogó tüztét, dús festőiségét.

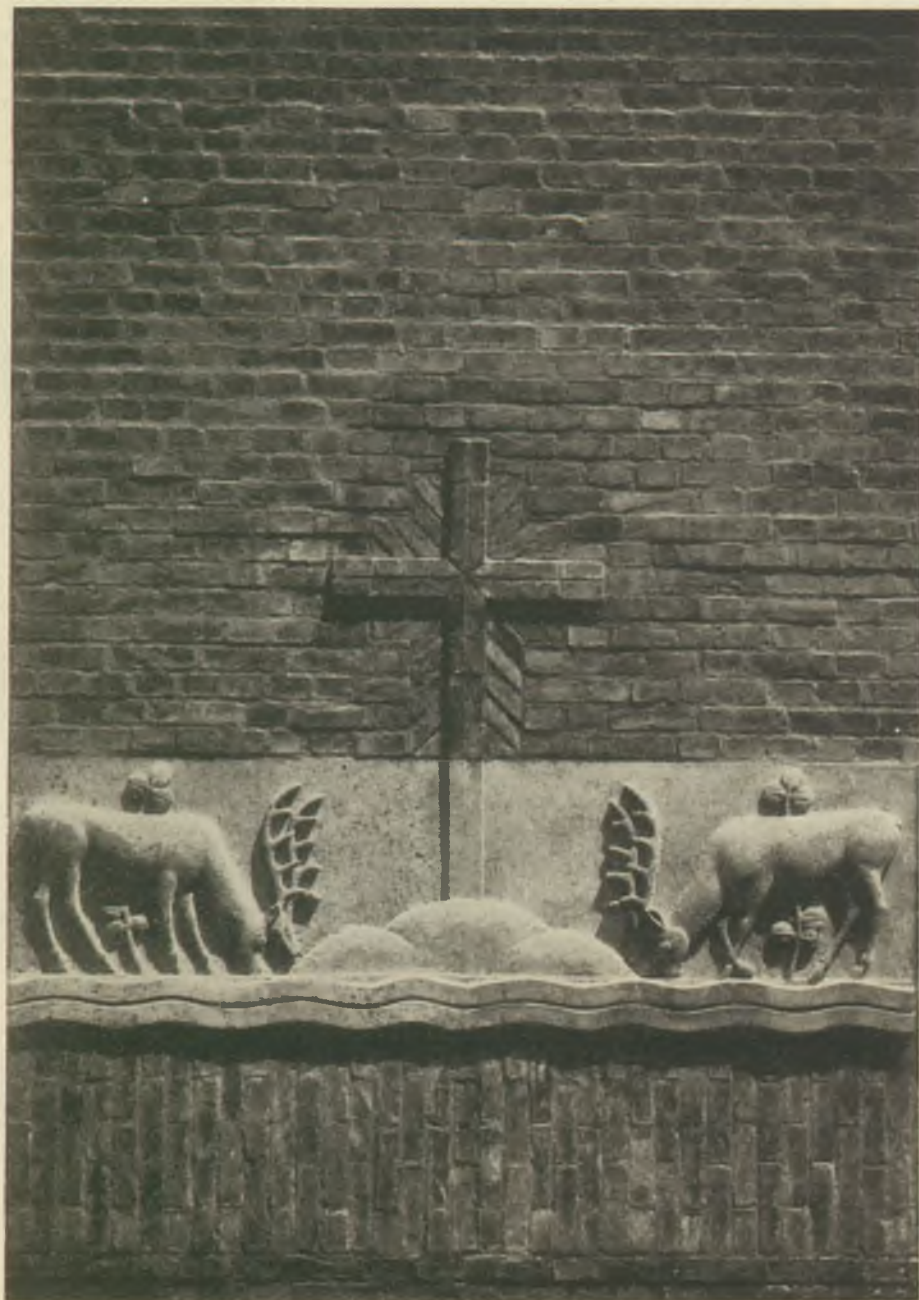
A Szent István-mauzoleum másik, művészi szempontból rokonalkotása, Árkayné Sztéhló Lili festett üvegablaka, mely Szent Istvánt és életéből vett jeleneteket ábrázol. Á. Sztéhló Lili is szakított a századvégi magyar üvegfestészet naturalizmusával és visszatért a francia katedrálisok monumentális, nagyvonalú stílusához. Nem az aprólékosan kidolgozott részletek, hanem a nagyvonalú, monumentálisan megfogalmazott formák stílusának alapvető elemei. (15. kép.)

Bár mindkét alkotás izig-vérig mai és korszerű, művészi hangulatával méltán csatlakozik az architektúra nemes, kiegyensúlyozott formáihoz. Dr. Lux Gézának rajza alapján készült kovácsolt vasablak egészíti ki a belső tér művészi kiképzését. A Szent István-mauzoleum plasztikai díszét Madarassy Walter alkotta. A magyar románkori köornamentikával rokon domborművek motívumait Lux Géza rajzolta, míg a fiatal szobrász laposan kezelt dekoratív formáival a külső harmonikus szépségét biztosította. A diszítőjellegű domborműveken kívül Szent Istvánt, aki koronáját a Nagyboldogasszonynak ajánlja fel, Székesfehérvár címerét és az életforrásából ivó csodaszarvasokat faragta a kötár falára. (16. kép.)

* * *

¹ GEREVICH TIBOR: *Aba-Novák Vilmos. 1894—1941. Szépművészet, II.*, 1941. 264. l.

16. kép. Madarassy Walter : Szarvasok az élet forrásánál.
(Dombormű a Szent István-mauzoleumon.)

A kőtár anyaga négy helyről került ki. Kisebb részben a legutóbbi ásatás alkalmával előjött jelentékenyebb faragványok, míg nagyobb részét a székesfehérvári püspökség és a múzeumok letétje alkotja. Henszlmann 1874—1882. évi ásatása során előkerült kőfaragványokat részben a püspöki palota lépcsőházában, részben pedig a püspökkert fasorában helyezték el. Már korábban, a XIX. század elején a püspökkert keleti oldalán húzódó várfalba illesztették be Nagy Lajos sírkápolnájának megmaradt töredékeit. A két forrásból származó és a bazilika művészeti díszítése, történeti szempontjából nagyjelentőségű faragott kőanyagot Shvoy Lajos megyéspüspök örökös letétként engedte át a bazilika kőtárának, ugyanakkor a birtokában lévő római emlékeket a Fejérvármegyei Múzeumnak. Tekintve, hogy a legutóbbi ásatás során szép számmal kerültek elő római faragványok, indokoltnak látszott, ha a bazilikánál másodlagosan felhasznált római kőanyag a Fejérmegyei Múzeum újonnan épített lapidáriumában kerül elhelyezésre. Ennek fejében a múzeum átengedte a bazilika anyagához tartozó köemlékeit. A múzeum gyűjteménye azért is jelentős, mert nemcsak a bazilika területéről, hanem régebbi székesfehérvári házak elbontása során, valamint 1912-ben a székesfehérvári vízvezeték lefektetése során a város különféle helyeiről került a múzeumba. Végül kis számú, de művészileg talán legértékesebb darabokat a Magyar Nemzeti Múzeumból nyerte a bazilika kőtára. Így mindenekelőtt Szent István koporsóját, valamint a sárkányos pillérfőt, a disznót ábrázoló párkánytöredéket, a griffes betétdísz és a kapubéletet díszítő próféta alakját, végül Nagy Lajos sírkápolnájából származó vörösmárvány címertöredéket.

A kőtár anyagának összeállítása során a sokszor rossz állapotban lévő faragott kőanyag konzerválását, a töredékek összeillesztését Szentiványi Gyula dr. végezte teljes sikerrel. Az anyag felállításának munkája pedig e sorok írójára hárult.¹ Rendezési elvként inkább kevesebb, de jellemző anyag kiállítását tartottam szemelőtt és eszerint válogattam a bazilika ezeren felüli kötöredéke közül, melyből a kőtárba mintegy 120 db jutott. Az anyag természetéből következően látszólagos aránytalanság állott elő a román stílus korából származó faragványok javára, miután ezek a laikusnak, de gyakran a szakembernek is többet mondanak, mint a gótikus építési korszak architektonikus töredékei. Ez utóbbiak javarésze a mellvéd falára került és a kőtáron belül csak néhány különösen szép töredéket, valamint vörösmárvány sírkömaradványt helyeztünk el.

A köemlékek kiállításánál igyekeztem az egyes darabokat eredeti funkcióiknak megfelelően felállítani, bár ez töredékes voltuk

¹ DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 25. l.

miatt sokszor lehetetlen volt. Általában az emlékek befalazását, vagy más módon való állandó jellegű rögzítését, ha lehetett, elkerültük, hogy a későbbi tudományos kutatás és vizsgálat elé akadály ne gördüljön.

A kőtárnak a Szent István-mauzoleumhoz csatlakozó falára a XI. század első feléből származó szalagfonatos és palmettás faragványok kerültek. Ugyanennek a motívumnak és stílusnak a század

17. kép. Részlet a kőtár belsejéből.

végéről és a XII. század elejéről származó emlékeit az első köpadkán helyeztük el, míg folytatásukat a III. Béla-kori átépítésből származó kőanyag alkotja. Az L-alakú épület rövidebb, északnyugati szárnyán a gótikus architektonikus részletek, nagyobb részén azonban a sírkőtöredékek kerültek kiállításra. (17. kép.) A kőtár meghosszabbítását képező támfalon folytatódott a gótikus anyag jellegzetesebb töredékeinek elhelyezése, míg az utolsó fülkében a ki nem állított, többnyire erősen rongált, kevésbé jelentékeny, román stílusdarabokat helyeztük el.

Mielőtt a kőtárban őrzött egyes emlékek leíró lajstromát közölnök, legalább nagy vonásokban megkíséreljük az anyag jellegzetesebb

darabjain keresztül a székesfehérvári kőfaragóműhely fejlődését, stílárís igazodását felvázolni.

* * *

Az Árpád-kor művészete, szellemi kultúrája szempontjából nagy jelentősége van a ránk maradt faragott kőanyagnak. A magyar kereszténység első két évszázadából magyar nyelvű írott emlék alig maradt ránk. Latin nyelven is inkább csak az okleveles anyag tájékoztat a kor birtokügyciről, társadalmi berendezéseiről és legkevésbé szellemi kultúrájáról. Ugyanebből az időből szép számmal maradtak ránk művészeti emlékek, melyek az Árpád-kor szellemi kultúrájának elsőrendű emlékei, így történetírásunknak is elsőrendű kútfői. Világosan beszélnek alkotóik művészi tudásáról, nemzetközi kapcsolatairól, tanultságáról, gyakran szellemi világképéről is. Sajnos, az első két évszázad építészeti emlékei eredeti állapotukban többnyire nem maradtak ránk. A tatárdúlás után egyrésztüket gótikus stílusban építik át, majd a török hódoltság alatt pusztul el tekintélyes százaléuk. Amit a magyar történetnek ez a két pusztító, tragikus eseménye meghagyott, azt a barokk stílus korának lázas építőkedve, a XVIII. század meg nem mértése rombolta le, vagy jobb esetben alakította át saját ízlésére. Hasonlóképpen kisebb a jelentősége ebből a szempontból a falképanyagnak, főként az emlékek kis száma miatt.

Ha el is pusztultak Árpád-kori székesegyházak, ha át is épültek a szerzetesi templomok, faragott kődíszítményeik, töredékesen bár, esetleg másodlagos felhasználásban, de ránkmaradtak. Ezek hitet tesznek egy nagyrésztben megsemmisült kultúra magas színvonaláról, szellemi összetevőiről, stílusáról, gyakran hordozóiról is. Különösen érvényesek ezek a meg gondolások a székesfehérvári bazilika esetében. Láttuk már Henszlmannál is, csak az alapfalak egy részét tudta megtalálni és a pusztítás még ásatásai után sem szűnt meg, hiszen legutóbb a tőle még feltárt falaknak nagyrésze már hiányzott. Ami megmaradt, több problémát ad, mint határozott választ és többször kell az idegen analógiákhoz, feltevésekhez fordulni, mint a leletek viszonylagos biztonságos talajára támaszkodni. A székesfehérvári bazilika esetében tehát fokozott mértékben megnő a faragott kőanyag értéke és jelentősége.

A kőtár egyik eléggé határozottan elkülönülő csoportja Szent István korának jellegzetes művészeti és szellemi igazodásáról tanúskodik. Gondolunk elsősorban a kőtár 7., 8., 10., 12., 13. és 28. számú töredékeire (nagyrészt oszlop-, illetve pillérfők), melyeken az antik művészet élesen metszett akantuszlevélsora jelenik meg. A levelek többnyire csavart, tokszerű szárból emelkednek ki és beborítják az egész oszlopfőt. Maga a motívum antik eredetű és legtisztábban a késő császárkorban fogalmazták meg. Rómából kerül át Keletre, de fennmaradását inkább az olasz földön emelkedő bizanti-

nizáló emlékek (Ravenna) biztosították. Az új életre hívott gazdag leveles oszlopfőtípus a preromán művészet kedvelt motívuma lesz. Az akantuszleveles oszlopfőtípus elterjed a Velence-környéki művészetben csakúgy, mint Lombardiában, a felsőolasz tavak környékén, ahol már egy kifejtett kőfaragószervezet, a „magistri commacini-k” ápolják, terjesztik tovább. Hazánkba minden bizonytalansággal Olaszországból került, még pedig inkább a lombardvidékről, bár Szent István családi, politikai, sőt udvarának szellemi és művészeti kapcsolatai a Velence-környéki forrást indokolnák. Ugyanezt az oszlopfőtípust a „magistri commacini-k” vitték szét egész Európában, Németországban csakúgy, mint a messze északra, Svédországra.¹ Az akantuszleveles oszlopfelek legszebb darabjait Esztergomban találjuk és hozzá legközelebb a paviai Museo Civico-nak, a lebontott Santa Maria del Popolo templomából származó oszlopfeleket érezzük.² Esztergom mellett, Budán találjuk e típus szép darabjait, de előfordul Pécsen is, sőt Kisbényben aránylag későn, ami arra mutat, hogy az esztergomi királyi műhely rendkívül sokáig felhasználta e motívumot. Tekintve, hogy Esztergomban, Budán, Székesfehérváron és Pécsen ez az oszlopfőtípus a királytól alapított templomokban fordul elő, feltehető, hogy valamennyit a XI. században a királyi építőműhely emelte, melynek díszítő repertoárjához tartozott az akantuszleveles ornamentika.³ E típus leghatalmasabb darabja a kőtár 28. számú pillérfeje (37. kép), melynek egyszerű architektonikus formáit eltorzítják az élesen faragott akantuszlevelek. Nem annyira határozottan, kissé provinciális ízzel jelentkezik az akantuszleveles dísz a 10. és 13. számú oszlopfeleken,⁴ melynek nagyobb kezelésében az eredeti típus magyar átfogalmazását látjuk.

Az antik eredetű akantuszlevélnek egészen különös felhasználásával találkozunk a kőtár 7. számú töredékén. Úgy látszik, hogy a kő jobboldalán mutatkozó háromsoros akantuszdíszítmény állat-, vagy emberalakot, esetleg jelenetet keretelt. (35. kép.) Erre mutat a kő baloldalán fennmaradt szárnycsont, valamint a legutóbbi ásatásnál előkerült több kisebb töredék. (Kőtár 7/a. szám.) (47., 48. kép.) A pillérfeje sarkán, amint a ravennai bizantinizáló oszlopfelekhez hasonlóan, valószínűleg itt is sas áll. Különös, hogy az akantuszlevelek nem természetes helyzetüknek megfelelően nyílnak, hanem a síkból kihajolva lefelé.⁵

¹ RYDBECK OTTO: *Lunds Domkyrkas Byggnadshistoria*. Lund, 1923.

² DERCSÉNYI: *Contributi*, 5—6. l.

³ DERCSÉNYI DEZSŐ: *XI. századi kőfaragóműhely Budán. Budapest Régiségei*, XIII. kötet.

⁴ Mindkét oszlopfeje a székesfehérvári vízvezeték építésekor került elő. MAROSI: *Adatok*, 49. l., DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l.

⁵ GERECE: *Pécs*, 122. l. A fejevármegyei és székesfehérvári múzeumegyesület jelentése, 1912. 16. l., MAROSI: 399. l., GEREVICH: 136. l., DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l.

Sokáig kétes volt eredeti rendeltetése, de legutóbb a kallómalomból előkerült párdarabja (Kötár 8. szám) (36. kép) erről is felvilágosított: a Szent István-kori bazilika pilléreit díszítette. Ez utóbbi darab épebb; megvan az abacusa, melyet középen átkötött akantuszlevelek között rosetták díszítenek. Az abacust fogsoros dísz választja el a pillérfőtől, melynek két oldalát összehajló, erősen kidudorodó akantuszlevelek díszítik, a sarkokon pedig két összenőttfejű, pikkelyes testű szárnyas állat (sárkány?) kúszik felfelé. Fentebb a bazilika építéstörténeténél kifejtettük, hogy tulajdonképpen egy nagyméretű pillérfő negyedével van dolgunk, azaz a szentistváni bazilika egy-egy pillérfője négy hasonló darabból állhatott. Az a körülmény, hogy a 7. sz. pillérfő töredéklevéldíszje hasonló, de nem azonos, azt igazolja, hogy más hasonló díszítésű pillérfőhöz tartozott, tehát az első bazilikában legalább két ilyen díszítésű pillér állott. Jelentős továbbá az állatok pikkelyes testének alakítása, ami teljesen hasonló a Kötár 26., 42., 43., 44. számú, állatalakos töredékeinek faragásához. (38. kép.) Valószínű tehát, hogy ezek a darabok is az első építési korszakhoz tartoznak, nem pedig a III. Béla-kori átépítéshez, mint korábban magunk is gondoltuk.

Végül az eredeti esztergomi típust, melynek változatait Budán is megtaláljuk, közelíti meg a 12. számú oszlopfő, melyen a csavart szárból két oldalra élesen metszett akantuszlevelek nőnek ki. (39. kép.) Az antik eredetű oszlopfőtípus felújítása és elterjedése Szent István korában, arra mutat, hogy az első szent királyunk művészeti téren is csatlakozott a Róma-eszméhez, annak az ezredforduló körüli fellángolásához. Szent István, aki II. Szilveszter pápától kérte és kapta a koronát, művészeti elgondolásának kiteljesülését láthatta a római művészeti programban.¹

Az akantuszleveles oszlopfő típusa mellett a szeszélyesen kanyargó kettős és hármas szalagfonat is az olasz, közelebbről páviai és comoi forrásból származik. Ez időtájt az írott források tanúsága szerint egész Európába szétrajzanak a Como-környéki kőfaragók, hogy az 1000 körül épülő templomokat megtöltsék sok százféle változatban szereplő fonatos díszítményeikkel. Magyarországon Feldebrőn, Zalavárott találjuk e díszítmény legszebb darabjait, sőt a Szent István koporsójának is e finoman faragott hármas szalagfonat a legfőbb díszje. A bazilikából származó szalagfonatos töredékek közül különösen a 6. sz. érdemel figyelmet, melyen a hármas szalagfonat abban a változatban fordul elő, hogy két vékonyabb kísér egy középső vastagabbat. (19. kép.) Ez a díszítmény talán az aquileiai mellvédekhez hasonlóan kisebb, szimbolikus jelentőségű állatokat fogott közre, erre mutat az említett töredék baloldalán látható állatalak is. Említésre méltó, hogy a töredék anyaga közel áll a Szent István-

¹ BALOGH JÓZSEF: *Szent István és a Róma eszme*. Budapesti Szemle, 1927.

koporsó mészkőanyagához. Ebből a szinte márványszerű fehér-mészkőből a Kőtárban még két darabot őrzünk (4. és 34. sz.). Csupán egyszerű szalagfonat díszíti a 2. sz. töredéket, valamint a nagyon rossz állapotban lévő 1. sz. párkánytöredéket. Szeszéyesen kanyargó és az egész teret betöltő gazdagságról számol be az 5. sz. töredék, melynek szalagai azonban már palmettaszerűen végződnek.

Az olasz eredetű diszitő faragványok mellett első templomainkon megjelennek a honfoglaláskori fémművességből jól ismert palmettamotívumok is. A 3. sz. töredék (42. kép) összehajló palmettaleve-

18. kép. Mellvéd, XI. sz. (Velece S. Marco.)

19. kép. Szalagfonatos kőfaragvány, XI. sz. (Kőtár 6. szám.)

lei e stílusnak, ha nem is oly gazdag emlékei, mint a veszprémi, pilis-szentkereszti, vagy szekszárdi töredékek. De a kis töredék nem áll egyedül: a kőtár folytatásában kiállított, laposra lelaragott mészkőlapon, melynek eredeti díszítését a másodlagos felhasználáskor majdnem teljesen lefaragták, ugyanezt a motívumot találjuk. A kőlap egyik szélén maradt még egy palmettacsokor, bizonyítva, hogy a kőlapot keretelő kettős szalagfonatból egymás mellett ilyen palmetták virágoztak ki. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a palmettalevelek az egész területet elborították, vagy csak a keretet díszítették. Az alakatlan kőlapot eredetileg talán vállkő gyanánt használták, ez esetben a díszítmény elhelyezéséről a szekszárdi vállkő alapján alkothatunk fogalmat.¹ Az összetartozó 11., 14. sz. párkánytöredéken pedig a két különböző származású motívum a honfoglaláskori magyar stílusú palmetta és a lombard eredetű szalagfonat összekapcsolásával találkozunk. Ugyancsak élesen faragott palmetta ékesíti a 4. sz. töredéket is, melyet kettős szalagfonat keretel.

¹ DERCSÉNYI DEZSŐ: *Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei*. Budapest, 1937. 3. és 11. l., DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

E pár korai kőfaragvány tehát arról tesz tanúbizonyságot, hogy a Szent István-kori magyar művészet bőségesen merített az antik formakincsből, részese volt a korabeli európai áramlatoknak, magába szította a lombard stílus sajátos motívumait, sőt az eddig csak fémén, talán fa-, és csontanyagon ismert honfoglaláskori palmettadiszítményt is átmentette első templomaink faragványaira. A fejlődés további fokozata a szalagfonat és a palmetta összekapcsolásában jelentkezik. E motívumban a hazai és a külföldi műgyakorlat két kedvelt díszítménye találkozik, hogy még száz esztendőn át sokszor ismételt disze legyen a magyar kőfaragóművészetnek. Ez a motívum vezet át a következő századba, mert a XI. és XII. századi emléktárhelyek között nincsenek éles törések, az átmenet szinte alig érzékelhető és az első század egyszerű díszítményeiből fokról-fokra bontakozik ki a XII. századi díszítő plasztika teljes gazdagsága.

Igy például motívumban különbözik ugyan a XI. századi anyagtól, de faragásával, élesen metszett vonalaival odakivánczik az az ivesen alakított párkányrészlet, melynek enyhén homorú lapját három levélcsoport díszíti s amelynek vékony vésővel kezelt, tisztán faragott levelei a XI. század stílusára emlékeztetnek. Mint különlegességet említjük, hogy a szóbanforgó 20. sz. párkánytöredéket a gótikus átalakítások során ismét felhasználták, amiről a felső lapján bevéselt T-alakú kőfaragójel is tanúskodik. (20. kép.) Ugyanez a motívum a legutóbbi ásatás anyagában két ízben is előfordult, az egyik párkánytöredéken (22. sz.), nagyon rongált formában, valamint egy másikon (24. sz.), ahol azonban csak két levélsora maradt meg. Legutóbb a Városháza falából került elő e csoportnak talán legépebb darabja. E motívum legközelebbi rokonait Pécsen találjuk, ahol leggyakrabban oszlopfők disze, de megtaláljuk a szegedi Városi múzeumban is, ahol párkánytöredékeket ékesít.¹ (21. kép.)

Hasonlóképpen a századfordulóra, illetve a XII. sz. elejére datálhatjuk azt a féloszlopfőet, melynek elülső lapját három egész, oldal-lapját egy-egy fél akantuszlevél díszíti (16. sz.). Nemcsak az oszlopfő egyszerű mértani formája, az abacus négyszögletes alakja, de a levelek faragási módja is a század elejének stílusára vall. A Szépművészeti Múzeum Dömösről származó egyik oszlopfőjén látunk hasonló elnagyolt formájú akantuszlevelet.² Hasonlóképpen idekivánczik a 15. sz. oszlopfő, melynek csavart tőből kétszer is kinövő palmettalevelei mellett az éleket elnagyolt akantuszlevelek díszítik. A főmotívum rendkívül hasonlít a már ismertetett XI. sz. akantuszleveles oszlopfőkhöz, a finom és gondos faragás azonban el is választja tőlük.

¹ SZÖNYI OTTÓ: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, 1906. 323., 328. sz. Párkányon is: 403. sz. A szegedi párkánytöredékről lásd: GERÉVICH: CXIII. tábla, 3. kép. DERCSENYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

² GERÉVICH: 150. l., CXII. tábla, 4. kép.

Ez a kis oszlopfő pompás faragásával, finom kivitelével a kőtár egyik dísze. (40. kép.)

Inkább a XI. századba kívánczok az első padka sarkán kiállított 9. sz. mellvédtöredék, melynek egyik oldalát nyolcas alakban font hármasszalag, másikat pedig csavart keretben állatalak (medve) díszíti. Különösen korainak látszik az állatalak kezdetleges mintázása; faragója még nem ismeri, de nem is akarja utánózni az állat természeti formáit, kitölti vele az egész rendelkezésre álló teret, bár így

20. kép. Párkánytöredék, XII. század.
(Kőtár 20. szám.)

21. kép. Párkánytöredék.
(Szeged, Városi Múzeum.)

a medve természetellenesen áll. (62. kép.) Maga a motívum jól ismert a lombard plasztikában, mint azt a milánói Museo Archeologico 611. sz. márványtöredéke is bizonyítja. A fehérvári faragvány egyszerű formadása, primitív térérzékellet és térkitöltő igyekezete azonban az egyik dömösi állatalakos oszlopfőre emlékeztet, mely ma szintén a Szépművészeti Múzeumban található.¹ Nemcsak az analogia, hanem az oldalára faragott szalagfonat, mely eredeti formáját és rendeltetését már elvesztette, azt a feltevésünket erősíti, hogy a mellvéd a XI. sz. utolsó évtizedeiben készült. Ugyanezt támogatja a dömösi faragványokkal való kapcsolata is. (63. kép.) A dömösi templom a XI. sz. végén és a XII. sz. első évtizedeiben épült, feltételezhető, hogy a királyi vérből származó Álmos herceg építkezésénél azok a kőfaragók dolgoztak, akik előbb a székesfehérvári királyi bazilikát díszítették.

A most tárgyalt mellvédtöredék csavartdíszű keretelésével még egyszer találkozunk a székesfehérvári emlékanyagban. A 17. sz. töre-

¹ A székesfehérvári mellvédtöredék HENSZLMANN ásatásaiból került elő. V. ö. MAROSI: 419. l. GEREVICH: *Szent István Emlékkönyv*, 108. l. A milánói dombormű a S. Eustorgio-ból került a múzeumba. VIGEZSI: *La scultura in Milano*. Milano, 1934. 181. sz. A dömösi oszlopfőt közli GEREVICH: 160. l. CXXVI. tábla, 2. kép., DERESÉNYI: *Kőfaragványok*, 29. l.

déken szintén állatalakokat látunk, összehajló nyakú madarakat, csőrükben palmettával diszitett medaillont tartva. Az egész jelenetet félköríves csavart keret veszi körül. Nem egészen világos az emlék eredeti alkalmazása. Már szerkezeti okból sem valószínű, hogy a csavart keret fölött más, később lefaragott diszitmény foglalt volna helyet. A kőanyagnak ez a része durván kinagyolt, mintha beépítésre készült volna. Ez a körülmény, valamint a kő kis mérete azt a feltevést támogatja, hogy valamely félköríves építészeti keretben, beépítve foglalt helyet. Talán ívsoros párkány ívterének diszitménye lehetett, melynek felső lezáródását töltötte ki. (54. kép.)

Eredeti formájában nagyon közel állt az előbb ismertetett töredékhez a 31. sz. faragvány. (55. kép.) Egyenlő szárú, végein kiszélesedő keresztet nyolcszirmú rozetták, csavart törzsből kinövő, laposan faragott levelek fogják körül. Hiányzik a csavart félköríves keret, de a diszitmény félköralakban fogja körül a keresztet. A kölap további, kidolgozatlan részei itt is befalazásáról tanúskodnak, nem túlzás, ha feltételezzük, hogy a 17. sz. töredék párdarabjával van dolgunk. Korai keltezését (XII. sz. eleje) megerősíti a kereszt formája.

Eddig egy-egy elszigetelt töredék adott hírt a szentistváni bazilika első százévének kőfaragványairól. A XII. századi fejlődésről már sokkal gazdagabb anyag tanúskodik. Nemcsak egyes darabok, hanem csoportokat alkotó szépszámú töredékek illusztrálják az átépítések művészi stílusát.

A XII. századi emlékanyag nagyjában két nagy csoportra osztható. Mindkettőre az egész területet elárasztó gazdag növényi és geometriai dísz jellemző, de míg az egyik világos és tiszta formaadásával finom rajzával közelebb áll az eddig tárgyalt darabokhoz, a másik csoport geometriai eredetű díszitményei is lassan közelednek a növényvilág élő mintaképeihez, formájuk és rajzuk sokkal lágyabb, szinte impresszionista kezelésű. E két csoport stílusa élesen elválík egymástól, motívumaik sem azonosak.

Az első csoporthoz tartozó darabok díszitményeinek legnagyobb része előfordult már a XI. századi emlékanyagban is. Kettős és hármas szalagfonatok, három- és ötlevelű palmetták változatából áll. Leggyakoribb a hármas szalagfonat, melynek bekanyarodó végein hármas palmettalevél virágozik ki. Ilyenek főként a legutóbbi feltárás során kerültek elő, rendszerint finom sárgás mészkőből faragva (35. sz.). Ugyanez a motívum ismétlődik az 51. sz. pillér baloldalán. Legközelebbi rokon darabját a pécsi székesegyház XII. századi töredékei között találjuk,¹ ahol azonban még a nyolcasalakban font szalagfonat is előfordul. (59. kép.) Más székesfehérvári töredékek (46., 50. sz.) a palmettának más változatát mutatják: ötlevelű, melynek két

¹ Szőnyi: *id. m.*, 146. l., 136., 541. sz.

szélső levele visszahajlik és szívalakú keretbe foglalja a motívumot. Ez is pécsi eredetű, csupán ott gazdagabb alakításban fordul elő.¹ A bazilikából származó íves párkánytöredékeken ugyane motívum más formájú felhasználásával is találkozunk: töveikkel összeillesztett háromlevelű palmetták alkotják e díszitményt. A motívum további fejlődésénél a szívalakú szalagfonatokat már egész palmettacsokrok díszítik, vagy gyöngyös szalag kereteli a legyezőszerű leveleket. Mindkét motívum már nem egyedül tölti ki a teret, hanem a főhelyet három, jobbra és balra, palmettalevelekbe kivirágzó szeszélyesen kanyargó szalagfonat foglalja el (47. sz.). Ez utóbbi motívum teljes hangszerelésben jelenik meg a 45. és 62. sz. darabon. A leggazdagabb változatát ezeknek az indás, palmettás díszítésnek nagyméretű ív- és kisebb pillértöredékeken láthatjuk (32. és 38. sz.). Többször olyan változatban is, hogy az alsószárból visszahajló indák szintén palmettalevelekben végződnek (49. sz.). E csoportnak legpompásabb darabja az a nagyméretű ívtöredék, melynek külső részét sakktáblaszerű dísz, középső részét gyöngyös szalagtól keretelt, élesen metszett levélsorok díszítik, míg a harmadik sávot a már ismert palmettába végződő háromszalag ékesíti² (37. sz.) (61. kép.) Hasonló lehetett ép állapotban a 61. sz. töredék is.

E gazdag díszítésű csoport motívumainak eredetét szintén a pécsi székesegyház korabeli kőfaragványai között találjuk meg.³ Így a 47. sz. párkányrészlet motívumait a pécsi népoltár maradványai között.⁴ A 45. sz. párkány laposan hajló és palmettába végződő díszítése több pécsi darabon is előjön.⁵ Végül a 37. sz. pompásan díszített ívtöredék valamennyi motívuma előfordul a már felsorolt pécsi darabokon is, azzal a különbséggel, hogy a sakktábladísszal a leggyakoribb pécsi motívummal gazdagodott.⁶ Nem kétséges, hogy a székesfehérvári bazilikában a XII. század közepén, az átalakítás alkalmával oly kőfaragók dolgoztak, akik már előzőleg résztvettek a pécsi székesegyház díszítésében. A pécsi műhely, vagy annak egy része jött el Székesfehérvárra, hogy valószínűleg III. Béla uralkodásának elején történt átalakításkor a bazilika díszitményeit faragja. A pécsi kőfaragóműhelynek fentemlített maradványai a legszorosabb kapcsos-

¹ Szőnyi: *id. m.*, 540. sz.

² Lelőhelye: Székesfehérvár, Ferenc József-tér 6. sz. V. ö. Székesfehérvári Szemle, 1932, 7—9. sz. 51. l. és 1937, 69. l. DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l.

³ A székesfehérvári és pécsi kőfaragóműhely kapcsolataira elsőnek GERECE PÉTER mutatott rá. (*A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványai*. Arch. Közl., XX. k., 122—125. l., valamint: *Épületei maradványok az Árpádok korában*. Arch. Ért., 1895. 368. l. és *Építészeti emlékek az ezredéves kiállításon*. Arch. Ért., 1896. 236. l.) Ujabbán GEREVICH TIBOR (*id. m.*, 162—163.) határozta meg pontosan a két műhely viszonyát és állapította meg helyüket a magyar fejlődésben. V. ö. DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l.

⁴ Szőnyi: *id. m.*, 83., 104., 106. sz.

⁵ Szőnyi: *id. m.*, 529., 532. sz. GEREVICH: *id. m.*, CLX. tábla, 2 kép.

⁶ Szőnyi: *id. m.*, 272., 297. sz.

latban állanak a XII. század eleji paviai templomok kőfaragványainak díszítményeivel és stílusával. Alig van e csoportba tartozó pécsi emlék, melynek paviai mintaképét ne ismernők. A paviai kőfaragóműhely helyi munkaalkalmának csökkenésével — a XII. sz. harmincas éveinek végén — hoztuk kapcsolatba a pécsi székesegyház kőfaragványai között fellépő paviai származású dekoratív elemeket. Pécsen jól elkülöníthető a két műgyakorlat, a két motívumkincs és kőfaragóstílus. Ezek közül csak az egyik kapcsolódik a paviai művészethez. E csoport hatása kimutatható a székesfehérvári bazilikánál is.¹

A díszítő faragványok másik csoportja, motívumaiban sokkal közelebb áll a természethez. Alapja a kanyargó inda, melynek végződésein a cserfa leveleire emlékeztető kacsos, erősen tagolt levelek jelennek meg. Legszebb darabjait egy kapubéllethez tartozó három ívtörredék képviseli. A díszítmény a vályúszerűen kivéselt köveknek három oldalát is ellepi. Valamennyin a belső homorú, kettőn a bal, egyen pedig a jobb külső, illetve oldalsó lapra is átnegy. A belső homorúlap díszítése mindig nyolcas formára kötött inda, melynek belsejét öt-öt levél tölti ki, a külső részeken az inda fonása megváltozik, hatalmas ívben kanyargó száraiból kiinduló és körszerűen visszakanyarodó végein találjuk a leveleket. Két töredék külső lapján az inda és a levéldísz közé ügyesen egy bogycsípő madarat és egy özet (?) helyezett a kőfaragó. (57., 62/a., 66. sz.)² (71., 72., 73. képek.)

Azonos kéztől származik talán három falifülke hátoldalát díszítő lap faragása. Itt is indából párosával kibontakozó leveleket látunk (63., 65. sz.). Hasonló, de még gazdagabb díszítés borítja el a 70. sz. kapubéllet ívtörredékének erősen profilált lapjait. A belső szélén húzódó fogsoros díszítmény után egy homorú, majd két domború tagot borít el az inda és a levéldísz. Az erősen homorú külső részt pedig akantuszlevelek futják be. Három jó állapotban levő darab maradt meg ebből a kapubéllethől, melynek egykoron felső íves lezáródása lehetett. (74. kép.) Hasonló ívről származhatnak a 26. és 29. számú oszlopok is.³ (70. kép.)

¹ Pávia és Pécs kapcsolataira már BALOGH ILONA rámutatott, helyes meglátását azonban teljesen indokolatlan kronológiai keretbe akarta szorítani BALOGH ILONA: *Adatok az olasz románkori szobrászat magyarországi hatásához*. Arch. Ért. 1932—1933, XLVI. k.

² Mindhárom darab HENSZLMANN ásatásai során kerül elő. HENSZLMANN—REISSENBERGER: 58. l. MAROSI: 402., 418. l., GEREVICH: 162—163. l. CLIX. tábla, DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l.

³ HENSZLMANN ásatásaiból. GERECE: Pécs. 133. l. Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz. 15. l. Kiállítottunk még egy oszloptörredéket (58. sz.), mely az ercsi apátság romjaiból került a székesfehérvári múzeumba. (69. kép.) Díszítésének stílusa azonban székesfehérvári eredetre vall. lehetséges, hogy innen hurcolták el V. ö. GEREVICH: 152. l. CXXIV. tábla, I. kép. DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l.

Ezt a csoportot nemcsak a motívum, a stílus, de a gyengébb, puhább köanyag is elválasztja az előbbitől. Maga a motívum nem ismeretlen a hazai, nevezetesen a pécsi emlékanyagban (V. ö. Szőnyi 163., 579. sz.), de kivitele, stílusa már nem azonos. (22. kép.) Pécsen még csak az első jelei vannak meg a geometriai disztinmények naturalizálásának. Székesfehérváron végbe is megy ez a folyamat. Az indák vastagok és nem annyira a geometrikus idomokat, inkább az ág termézetes hajlását követik. A leveleket mintha a szél fújta volna szét, minden irányban betöltik a rendelkezésre álló teret. Sokszor már nem is vésve, hanem karcolva vannak, ellentétben az előbbi csoportnak kemény félkör alakú vésőt kihangsúlyozó kezelési módjával.

22. kép. Íves párkánytöredék, Pécs, székesegyházi kőtár.
(Szőnyi, 579. szám.)

Viszont a lombard köfaragás hatását mutatja a 19. számú kis töredék pompás faragása és motívuma. A félkörben hajlitott indából hármasként palmetta virágzik ki, melynek egyik szárából többszörösen tagolt hatos levél nő ki. (23. kép.) Ez a pompás kis darab oly közel áll a milánói Museo Archeologico 164. számú márvány párkánytöredékéhez, mintha ugyanaz a kéz faragta volna. A milánói töredék provenienciáját nem ismerjük, valamelyik lombard templomból került elő.¹ (24. kép.)

Hasonló indadisz között makkot rágó disznót látunk a 40. sz. párkánytöredéken is. (64. kép.) A vaddisznó a román dekoratív szobrászat szimbolikus értelmezése szerint a rossznak a jelképezője. A nagyvonalúan sommás formakezeléssel megoldott állati figurát keretelő inda az előbb tárgyalt csoporthoz hasonló levelekben végződik.² A hármasként

¹ VIGEZI: *La scultura in Milano*, Milano, 1934. 227. sz.

² Egyik székesfehérvári házba volt befalazva. HENSZLMANN: *Ókeresztény*, 57. l. HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 139. l., HORVÁTH HENRIK: *A magyar szobrászat kezdetei*, Bp., 1936. 23. l.; GEREVICH: 163. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l.

23. kép. Párkánytöredék. XII. század.
(*Kőtár 19. szám.*)

24. kép. Párkánytöredék ismeretlen felsőolasz templomból, XII. század.
(*Milano, Museo Archeologico.*)

25. kép. Párkánytöredék, XII. század.
(Kőtár 41. szám.)

26. kép. Kerettöredék, XII. sz. Pécs, székesegyházi kőtár.
(Szönyei 216. szám.)

cserfalevelek rajza azonban még határozottabb és keményebb, mintha közelebb állna a korábbi faragványok stílusához. Csak töredékeiben maradt fenn egy másik párkányrészlet (69. sz.), mely azonos leveles indáskeretben komponált lehajtott fejű madarat ábrázol. A vaddisznós faragvány párdarabja lehetett, ez esetben a rosszal szemben a jót szimbolizálja. Végül ismét pécsi kapcsolatokra mutat a 41. sz. párkánytöredék, melynek két oldalán fejüket visszahajtó madarak fürtöt csipkednek. (25. kép.) Legközelebb a pécsi székesegyház egy párkánytöredéke áll (Szőnyi 216. sz.), melyen nemcsak a motívum, még a madarak faragása is megegyezik. (26. kép.)

Ez a két állatalakos faragvány vezet át a dekoratív rendeltetésű faragványoktól a figurálisokhoz. Első helyen azt a nagyméretű pillérfejet kell említeni, melynek oldalait két-két összefonnyakú, közösfejű, madártestű állat díszíti (44. sz.) (38. kép.). Szögletes abacusát a 8. sz. pillérfőhöz hasonló, antik reminiscenciákra utaló fogsoros dísz és élesen faragott akantusz díszíti. Motivuma a lombard köfaragás kedvelt témája és a montefiascone-i S. Andrea templom egyik oszlopfőjén is előfordul. A székesfehérvári pillérfőn látható összenőttfejű sárkányok testének, szárnyának mintázása és faragása megegyezik az újabban előkerült 8. számú pillérfőn látható, felfelé kúszó, szintén összenőtt fejű sárkányok alakításával.¹ (36. kép.) Két kisebb töredék, mely ma a pillérfő alatt nyert elhelyezést, azt bizonyítja, hogy hasonló stílusú és méretű faragvány több is állhatott a bazilikában. Mindkettőnek faragása azonos kézre vall nemcsak a 44. sz. hanem a 8. sz. pillérfő sárkányaival, s valószínűleg egy mester művének kell tartanunk a legutóbb előkerült kis madáralakot ábrázoló töredékkel együtt (25. szám).

Nagyobbméretű állatalak lehetett a 34-es számú márványtöredék, mely egy sárkányfej részletét őrizte meg, keretéből is megmaradt egy kis palmettás dísz. (66. kép.) A töredék arányai, de anyaga is nagyobbméretű ábrázolásra enged következtetni. A keret díszítménye alapján a XII. század második felére tehetjük, tekintve, hogy ez a motívum több székesfehérvári darabon is megismétlődik ebben az időben.² Sokáig elveszettnek tartottak egy baziliszkuszt ábrázoló oszlopfejt,

¹ A bazilikától délkeletre lévő ház építéskor találták. HENSZLMANN IMRE jelentése a székesfehérvári régiségekről. Vasárnapi Ujság, 1862. 28. sz. 330. l. IPOLYI ARNOLD: *A középkori szobrászat emlékei Magyarországon*, I. A., *Magyar műtörténelmi tanulmányai*. Bp., 1899. 98. l., GÁL: *L'architecture religieuse en Hongrie du XI. au XIII. siècle*. Paris, 1929. 25. l. (XIII. századi), ÉBER LÁSZLÓ: *Hazai szobrászatunk emlékei*. A M. Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., 1902. 144. l. CSEMEDI JÓZSEF: *Antik díszítő elemek továbbélése román építészeti ornamentikánkban*. Magyar Művészet, 1936. 347. l. Korábban én is XII. századnak tartottam, de a 8. pillérfővel való rokonsága kétségtelenül a XI. századra utal. DERCSENYI: *Köfaragványok*, 32. l.

² 1937-ben került elő. GEREVICH: 262. l. 189. jegyzet. DERCSENYI: *Köfaragványok*, 32. l.

mely még Henszlmann 1862. évi ásatása után került a Nemzeti Múzeumba. Újabban Csánky Miklós ráakadt¹ a múzeumraktárban. A román oszlopfőplasztika kedvelt állatdiszei között is ritkán fordul elő a baziliskusz oroszlántestű és kakasfejű mesebeli alakja, mely a székesfehérvári oszlopfőn akantuszlevelekből ugrik elő.

Az állatalakos faragványok sorát két köralakú keretbe komponált faragvány zárja el. Az egyik (111. sz.), mely erősen rongált állapotban van, két összenőttfejű állat körvonalait véljük felismerni, talán abban a formában, ahogy a Nemzeti Múzeum egyik XII. századi csüngőjén láthatjuk.² A másik faragvány épebb. Erősen kidomborodó köralakú keretben szárnyas griff, borjút, vagy más állatot ragad karmaiba (54. sz.). A griffet és a karmai között vergődő állatot ebben a korban szokatlan valóságossággal ábrázolta a művész, szimbolikus jelentése azonban teljesen beleillik a román eszmevilágba és így kora a XII. század végére helyezhető. A faragványok eredeti rendeltetése sokáig vitás volt, mert a kutatók zárókőnek nézték. Ez ellen szól nagy súlyán és méretén kívül az is, hogy bordavégződéseknak még nyomát sem találni.³ Eredetileg tehát mint betétdisz szerepelt, talán éppen abban a formában, amint az előbb tárgyalt rongált darabot kiállítottuk. (67. kép.) A motívum, de a köralakú forma is tulajdonképpen bizánci eredetű és igen gyakori a bizantinizáló olasz művészetben. Ugyanezt a motívumot megtaláljuk Velencében többhelyen és hasonló elhelyezésben a bresciai Museo Civico egyik kőfaragványán.⁴

Az állatalakos faragványok mellett a székesfehérvári bazilika románstílű szobrászati díszítményeiről csak pár töredék ad számot. Első helyen az 53. számú pillért említhetjük, amelyen a bemélyített geometrikus keretben elhelyezett emberi alaknak valójában még díszítő szerepe van és a különösen alakított figura egészen beleolvad az őt körülvevő díszítménybe. A négyoldalú pillértömb egyik éle le van faragva és homorúan kimélyítve. A homorúrészt mindkét oldalról vesealakú medailonokat képező, palmettába kivirágzó hármasszalag, illetve két oldalra kivirágzó hármasszalag díszíti. A homorú középső részben dekoratív vonalas keretben fél lábbon álló, fejét jobbra fordító emberi alakot látunk. A figura erősen letöredezett, azonban meg lehet állapítani, hogy ballábán áll, míg jobblábát

¹ CSÁNKY MIKLÓS: *Közlemények a Nemzeti Múzeumból*. Szépművészet, II., 1941. 37–38. l.

² Képet közli GEREVICH: CCXXIX. tábla, 3. kép.

³ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 157. l., FORSTER: *III. Béla magyar király emlékezte*. Bp., 1900. 23. l. MAROSI: 408. l.; ÉBER: 144. l.; GEREVICH: 163. l.; DERCSENYI: *Kőfaragványok*, 32. l.

⁴ A bresciai Museo dell' Età Cristiana-ban őrzött dombormű származása ismeretlen, ajándékként került a múzeumba. V. ö. PANAZZA, GAETANO: *L'arte medievale nel territorio Bresciano*. Bergamo, 1942. 196. l., 6. jegyzet és 181. kép. (XIII. századnak tartja.)

térdében behajlítva bal combja alatt áthúzva balkezelével fogja.¹ (65. kép.) A román kori emlékszerkezetben három emléket ismerünk, amely tárgyban közel áll a székesfehérvári pillérhez. A somogyvári tövishúzó,² az esztergomi táncoló Menádon³ és jáki főpásztor bíró, vagy királyt ábrázoló szobrán találkozunk ezzel a különös ábrázolással, bár az is kétségtelen, hogy stílus szempontjából egyik sem áll elég közel a székesfehérvárihoz. Mégis valószínű, hogy itt is az antik tövishúzó motívumot faragta ki a művész. Horváth Henrik⁴ rámutatott arra, hogy a XII. század második felében a pannóniai provinciális szobrászat még felszínen levő emlékei mily erős hatással voltak románstílusú szobrászat fénykorának fejlődésére. Az antik tövishúzó kimondottan szobrászi témája úgy látszik megragadta a magyar kőfaragók fantáziáját és eredeti értelméből, formájából többé-kevésbé kivetkőztetve felhasználták Szent István bazilikájának díszítésére. Korát a keretelő díszítmény határozza meg a XII. század második felére és sorolja a székesfehérvári kőfaragóműhely alkotásai közé.

Míg az itt ismertetett pillér az emberi alaknak teljesen alárendelt szerepe van, az 56. számú pillér két oldalát egészen kitölti a figura. Egyszerű geometrikus keretben a pillér két oldalán egy-egy alakot (apostol? szent?) látunk. Az egyik épebb oldalon lévő ruhás alak fejét aureola díszíti, kezét melle előtt tartja, jobbában kereszt, baljában könyv. Egész testét beborítja hosszú ruhája, mely elől a lábai közt finom ráncokba vetődik. (75. kép.) A másik alak még kopottabb. A fej körül ugyan ki lehet venni a dicsfény körvonalait, sejtjük, hogy a jobbkeze az előbbihez hasonlóan van elhelyezve, de csak a határozatlan körvonalakból következtethetünk arra, hogy a balkezét csípőre teszi. Épebb az alak alsó része, a gazdagon vetett ruha fodrozata, tisztábban kivehető a lábak állása. A másik alaktól eltérő a ruha vetése, melynek két oldalról összehajló ráncai mintha a dombormű jobbkezebe futnának össze. Hasonló ruhakezelési sajátosságot a következőkben ismertetendő kapubéllet szobordíszén is megfigyelhetünk.

A pillér, de a dombormű is erősen rongált, amit a kőanyag rossz minősége is elősegített. Mindkét alak laposan kezelt relief, mely a keret

¹ Székesfehérváron, Ferenc József-tér 6. sz. ház építésénél találták. Székesfehérvári Szemle, II., 1932, 7—9. sz. 51. l., VII., 1937, 69. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 33. l.

² DERCSÉNYI DEZSŐ: *A somogyvári Szent Egyed apátság története és maradványai*. Bp., 1934. 33—34. l.

³ A dombormű témáját HORVÁTH HENRIK határozta meg: *Zum Weiterleben der pannonischen Antike in der spätromanischen Bauplastik Ungarns*, Ungarische Jahrbücher, Bd. XVI. 25—28 S. Véleményünk szerint azonban a relief a paradicsom folyójának a francia román szobrászatában elég gyakori ábrázolása.

⁴ HORVÁTH HENRIK: *Pannóniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban*. Pécs, 1935. 18—22. l.

sikját alig éri el. Eredeti rendeltetése homályos, a pillér mérete és gyöngébb kőanyaga miatt valószínű, hogy belső elhelyezésében került felhasználásra. Stílus kapcsolatai Pécs felé mutatnak. Amennyire a rongált állapotában meg lehet állapítani, a lábak jellegzetes állása, a lábak között betüremelő ruharedő, általában a ruha kezelése a Pécsen erős ütemben meginduló figurális szobrászműhely gyakorlatával áll összeköttetésben. Időrend és stílusfejlődés szempontjából a székesfehérvári apostolok Pécs és Gyulafehérvár apostolai között helyezkednek el, mintegy összekötőkapocs. A gyulafehérvári és a jáki apostolok stílus kapcsolataira már Gerevich Tibor rámutatott, kiemelve a két szobrászműhely közös sajátosságait, egymáshoz való viszonyát.¹ A székesfehérvári apostoli reliefeket összekötőkapocsnak foghatjuk fel a két nagy kőfaragó műhely (Pécs, illetve Gyulafehérvár és Ják) között, egy korábban kétségtelenül fennálló kapcsolat eddig kellően nem értékelt emlékeként.

A székesfehérvári pillér alakjai még erősen alá vannak rendelve a pillér architektonikus funkciójának, a szobrász nem bontja fel a pillér kereteit, hanem alakjait az architektonikus tag szerepének megfelelően faragja ki, helyezi el. Egy lépéssel tovább halad a fejlődés útján a 71. sz. alakos kapubéllet kőfaragómestere. Két, fejüket visszahajtó, nyakuknál összekötött oroszlán fején álló alakot faragott egy pillérhasáb élére, a figurát keretelő díszítmény a pillér kétoldalának legnagyobb részét elfoglalja. A szakállas, álló alak térden alul érő köntöst visel, fölője dúsan redőzött köpeny borul, melynek két végét maga elé húzva kezébe tartja. (76. kép.) Az alak semmi esetre sem lehet arkangyal, vagy szent, mint Marosi Arnold gondolta,² hiszen feje fölött hiányzik az aureola. Kétségtelen, hogy itt a román kori kapuzatok próféta ábrázolásával van dolgunk. A XII. század első felében St. Gilles, Arles (S. Trophime) portál plasztikáján meginduló monumentális stílus közvetlen hatása alatt alakulnak ki a felsőolasz, lombard kaputípus prófétaszobrai. A modenai székesegyházon Vilmos mester, Ferrarában, Cremonában. Piacenzában és a veronai S. Zeno kapuzatán Vilmos és Miklós mester tanítványai a XII. század közepe körül alakítják tovább a délfrancia motívumot, mely végül Benedetto Antelami, parmai és fidenzai prófétáin szinte michelangelói magaslatokat ér el.

Nem ismerünk, de nem is tételezünk fel olyan olasz emléket, mely a székesfehérvári prófétának közvetlen elődje, mintaképe lenne, inkább a magyar fejlődés vonalába tudjuk beilleszteni, mint közvetlen olasz elődjét megnevezni. Legközelebbinek a piacentzai és a

¹ GEREVICH: 187. l.

² MAROSI: 399. l. — HENSZLMANN ásatásaiból került a Nemzeti Múzeumba, v. ö. HENSZLMANN: *Ókeresztény*, 57. l.; ÉBER: *Árpád-kori*, 78—79. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 34. l.

cremonai székesegyház prófétaszobrai érezzük. De amíg az olasz művészet szigorúan ragaszkodik a kialakult ikonográfiai mintához (a fej és kéz tartása, irattekercs stb.), addig a magyar mester szokatlanul variálja a kapott témát. Innen magyarázhatjuk a székesfehérvári faragvány szokatlan ikonográfiai sajátosságait: az összekötött fejű állatot, melyen az alak áll, az irattekercs hiányát, illetve hogy kezében ruhaszegélyét tartja. Az olasz minták inkább beilleszkednek az architektúrába, míg a magyar mester elszakadni szeretne a faltól, az építészeti kerettől. Teljesen felbontja a rendelkezésre álló architektonikus tagozatot, megsemmisíti eredeti funkcióját, szinte alárendeli a szobornak. A magyar mester prófétája tömörebb és testiesebb, mint olasz testvérei, biztosan áll a lábán, alakjából teljesen hiányzik a korban pár évtizeddel későbbi német próféták ideges érzékenysége, differenciált egyénisége.¹

Eredeti elhelyezése nem lehet kétséges. A bazilika valamelyik kapuját, talán a főkaput díszíthette, szimbolikus értelmezése szerint itt volt a helye a prófétáknak, akik Jézus eljövetelét megjósolták, akik mintegy az újszövetség előfutárai voltak. Korát a hazai fejlődés és a külföldi analógiák alapján a XII. század második felére 1170–80 körül gondoljuk lokalizálhatni.²

A most ismertetett próféta mellett a XII. századi plasztikának még egy érdekes és értékes emléke maradt ránk Székesfehérvárott. A püspöki kert kövei között mint római síremléket tartottak nyilván egy szoboresoport torzóját.³ Alföldi András 1934-ben arra a feltevésre jutott, hogy az nem IV. századi római, hanem XII. századi román faragvány.⁴

Álló férfialak torzóját és mellette, kezében kis ládikót (templom modellt?) tartó fiút ábrázol a relief. A férfi kezében irattekercs, jobb-jával védően karolja át a kisfiú vállát. A fiúcska fejét hármass csüngőbe végződő diadém díszíti, ruháját széles és díszes paszománt szegelezi, kezében, mint már említettük, ládikót tart. Lehetséges, hogy ereklyetartóládácskával, vagy talán templommodell ábrázolásával van dolgunk. A fiú jobbkönyöke alatt egy kéz töredéke látható (?), amiből arra lehet következtetni, hogy a csoport eredetileg legalább is három alakból állott (74. sz.). (77. kép.)

Alföldi szerint a fiúcska fejdisze a XII. század közepén a bizánci császári udvarban volt divatos. Ismerve III. Béla korában a magyar udvar bizánci kapcsolatait, ez a feltevés nem látszik valószínűtlennek. valamint az sem, hogy a csoportban Szent Imrét és tanítóját Szent

¹ GEREVICH: 181. l.

² Korától eltérőek a feltevések. HENSZLMANN XIII. századnak, GEREVICH XI. századnak tartja.

³ MAROSI: 397. l. (II–III. századi.)

⁴ *Középkori Szent Imre-szobor a püspökkert kövei között.* Székesfehérvári Szemle, 1934, III–IV. sz. 91. l.

Gellértet vélik felismerni. A domborművel később Horváth Henrik foglalkozott részletesebben.¹ Megállapította, hogy a „beállításán kívül a ruházat formája és elrendezése emlékeztet a római sírköplasztikára. A fiú csendes elmerültsége és benső feszültsége, a két alak lelki párbeszéde az átszellemültségnek oly fokát tükrözteti vissza, mely a római pannóniai lelkülettől idegen és tipikusan középkori“. Ugyanő kifejti, hogy a ruházat sem tógára, sem köpenyre nem emlékeztet, legfeljebb e kettőnek kompillációja. Nem tűnt fel neki azonban a fiú és a férfi ruházata közti különbség. Míg az idősebb férfi rendkívül egyszerű, a fiúcska paszománttal gazdagon díszített ruhát visel. Ez a körülmény is alátámasztja, hogy itt Szent Imre és tanítójának ábrázolásával van dolgunk.

A relief meglehetősen egyedül áll a XII. századi magyar, de a külföldi emléanyagban is. Kétségtelen, hogy a XII. századi fejlődés, különösen az antik szellemi, de művészeti formáknak szinte renaissanceszerű felújulása kielégítő magyarázattal szolgálhat a reliefcsoport természetközelségére is. Faragója teljesen felszabadította magát a koraromán kőfaragás anorganikus szimbolizmusától és merész kézzel nyúl a természetábrázolás eszközeihez. A testet teljesen behurkolja a ruha, de a kezekben már életközelség vibrál. A kezek funkciójával tisztában van és helyesen is ábrázolja. Távol áll tőle e korban még divatos sematizálás, sommás egyszerűséggel aránylag sok finom részletet is ki tud fejezni. A fiúcska arca hasonlóan nagyvonalú, kifejező.

Társtalan darab ez a relief nemcsak a székesfehérvári, de a magyar anyagban is. Talán csak azt a kis kéztöredéket kapcsolhatjuk hozzá, mely a legutóbbi ásatások során került felszínre (75. sz.). A töredék két irattekercset tartó kezet ábrázol. Nemcsak a motívum, de a kezek mintázása is közeli rokonságot mutat a relieffel. A Szent Imre domborművel kapcsolatban stílusa alapján bizánci mintaképekre is gondolhatunk, de a tekintetbe jövő összehasonlító anyag kellően nincs publikálva eredetiben pedig hozzáférhetetlen. Szt. Imre és Szt. Gellért domborművét a diadém alapján a XII. sz. végére, esetleg a XIII. század elejére kellene tenni. Teljesen megnyugtató kor-meghatározást nemcsak stílusbeli elszigeteltsége miatt kell olyan időre halasztani, amidőn hasonló darabok kerülnek esetleg elő, hanem azért is, mert stílusában kétségkívül vannak a magyar-román-kori emlékektől idegen vonások.

Ezzel az emlékekkel tulajdonképpen lezárul a székesfehérvári román kőfaragványok sora is. A XIII. századból egy emléket ismertethetünk: egy árkádív homlokzatát (72. sz.). Kisebb talán törpeárkádív részlete. (79. kép.) Felső vízszintes részét szeszélyesen kanyargó,

¹ HORVÁTH: *Pannóniai*, 18–22. l.; HORVÁTH: *Weiterleben*, 21–25. l.; DERGSENYI: *Kőfaragványok*, 35. l.

lazán kezelt növényi inda díszíti, melyet alul csavart szalag zár le. A felső vízszintes tag és az ívrészek közötti területet elnagyolt növényi díszítés tölti ki. Az egész faragása, az indák és levelek formája erősen elűt a többi XII. századi székesfehérvári emléktől. A faragvány stílusa annyira lapos, kompozíciója oly laza, hogy csakis egy XIII. századi kisebb átalakítással hozhatjuk kapcsolatba, mikor is a régi kőfaragó iskolának hagyománya és kvalitása csak egészen haloványan élt.¹ A levélmotívum kezelése rendkívül közel áll a Nemzeti Múzeum egy ismeretlen helyről származó párkánytöredékéhez. (80. kép.)

* * *

A székesfehérvári bazilika történetéből, mely szorosan összefügg a magyar nemzet történetével, érthető, hogy a XII. század végén fel-lendülő fejlődésnek hirtelen végeszakadt. III. Béla nagyhatalmát a gyenge királyok viszálya, majd a tatárjárás országpusztító vihara követte. Tudjuk, hogy a tatárpusztítás a bazilikát megkímélte, így nagyobb méretű átalakításra ez alkalommal nem került sor. Különben is IV. Béla országepítése már a kezdődő gótika jegyében folyt le, a gótikában pedig a struktív, architektonikus problémákon van a hangsúly. Míg a román stílus elősegítette az épületplasztikát, teret adott néki, a gótika, különösen hazánkban és az első emlékein, nem követi a román stílus nagy hagyományait. Dekorációval pompásan ékesített pillérek, oszlopfők és párkányok helyét bordakötegek, zárókövek, támpillérek architektonikus formái foglalják el, ami nem kedvezett az építészeti plasztika fejlődésének.

Láttuk, hogy a XIV. századtól kezdve gyakran építik át a bazilikát.

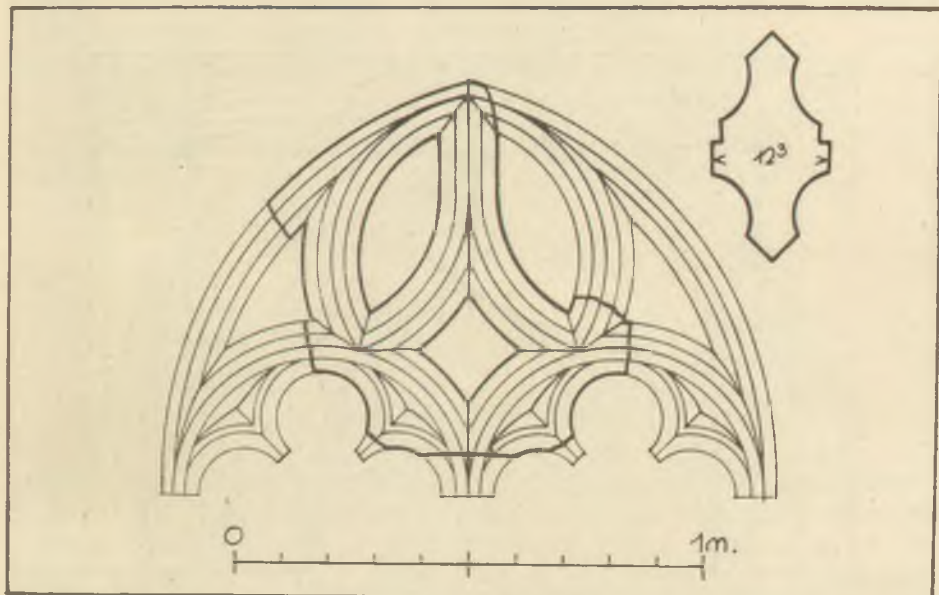
Ezek az átalakítások mind a gótika jegyében folynak és a ráncmaradt töredékeken is kimutathatók. Bár a bordák, pillérkötegek, stb. faragása magas színvonalú műhelygyakorlatra enged következtetni, a szorosabb értelemben vett épületplasztika teljesen hiányzik a ráncmaradt gótikus anyagból. Összehasonlítva a románstílusú emlékek szép számával, valószínű, hogy gótikus épületplasztika, oly értelemben mint pl. Kassán, Székesfehérvárott nem volt.

E korszak néhány jellemző architektonikus részletét a kőmúzeumban, túlnyomó részét azonban az északi zárófalon állítottuk ki. A kőmúzeumban kiállított darabok között a XV. századiak vannak túlsúlyban. A 73. számú hatszögletű fiálé, melynek oldalát bimbós virágok díszítik, a 80. sz. lépcsőmellvéd, mely eltérően a többi gótikus emléktől, mészkőből készült, a 82. sz. pálcataggal díszített ablakkeret-töredék, melyen festés nyomai láthatók, mind ebből

¹ HENSZLMANN ásatásaiból. GERECE: Pécs, 123. l.; GERECE PÉTER: *Építészeti emlékek az ezredéves kiállításon* Arch. Ért., 1896. 236. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

a korból származik. Hasonlóképen a XV. század formáit mutatják a 95. sz. fülketöredék, kiegészítő része. A gótikus festés nyomait, erősen megkopott barna, sárga és kék színeit a 97., 107., 108. sz. mérműves homokkő-töredékeken figyelhetjük meg. Nagyobb méretű XV. századi átalakításról beszél a 101—103. sz. kapubéllet töredéke, melyet három darabból állítottunk össze. A 104. számú gyámkő a

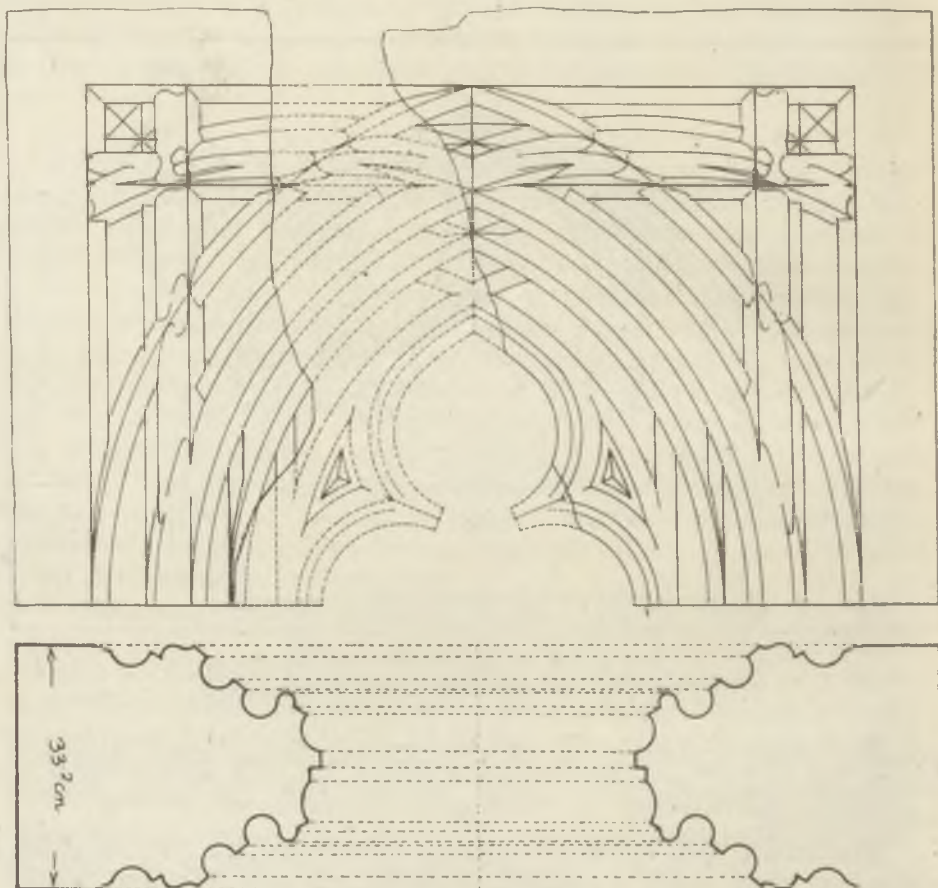
27. kép. Ablak mérműves kőrácса, XV. sz.
(A kőtár 105. sz. töredékének kiegészített rajza.)

jelenlegi székesegyházból került elő 1935-ben, lehet, hogy szintén a bazilikához tartozott, bár a mai székesegyház eredetileg gótikus építmény volt.

Kivételesen szép darabja a gótikus töredékeknek a 105. sz. ablak mérműves díse, mely a püspöki gazdasági udvaron folytatott ásatás során került elő. (27. és 81. kép.) Végül a XV. sz. utolsó évtizedeire 1480 körüli időre datálható a 109. sz. ablak szemöldökkő, melynek gazdag pálcatagos díszítése már Mátyás király korának gótikáját tükrözi. (28. és 82. kép.) E szép gótikus faragványhoz tartozó, sajnos erősen rongált töredék is előkerült.

A gótikus építészeti részleteken néhány kőfaragójel is feltűnik, melyeknek rajzát itt közöljük. A kőfaragójelek kis száma messzebbmenő következtetésre nem ad alkalmat, annyit azonban meg lehet állapítani, hogy a XIV. és a XV. századi építkezések a jeleken is elkülönbztethetők. Míg az XIV. századi jelek egyszerűek, a Mátyás-

korabeli töredékeken ráknmaradtak bonyolultabb, összetettebb mértani alakot mutatnak. Az a körülmény, hogy a pillérmegerősítéseken látható kőfaragójegyek az első csoporthoz tartoznak (lásd a 3. számú mellékletet) szintén azt bizonyítja, hogy a megerősítések a XIV. századból származnak, amint azt fentebb már kimutattuk. (29. kép.)

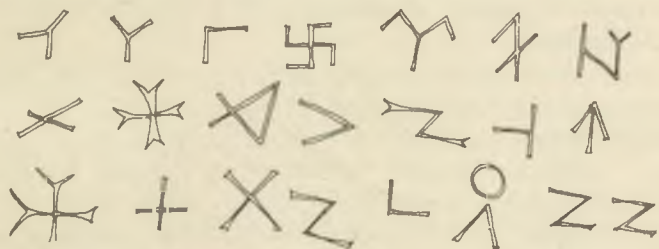

28. kép. Pálcaműves ablakszemöldökkő. XV. sz.

(A kőtár 109. sz. töredékének kiegészített rajza.)

Három címertöredék is kiállításra került e korból. A 77. sz. töredék, Magyarország címerének töredéke. A 78. sz. töredék a Báthorics család valamelyik tagjának címere volt. Három sárkányfog és a köréje tekerődő, farkába harapó sárkány, töredékes volta ellenére is kivethető. Végül a 110. sz. címertöredék négy részre osztott mezőben kettőskeresztek, hat pólya és fekvő liliomok láthatók. (Aragoniai címer.)

Az Árpád-kori kőfaragás fejlett műgyakorlatát a XIV. században erőteljesen meginduló sírköszobrászat ápolja tovább. A székesfehérvári bazilika gazdag síremlékanyagából csak párat, azt is töredékesen sikerült megmenteni. A legkorábbi, teljesen társtalan darab a 93. sz. mészkőtöredék, melynek előlapján kereszt és hármashalmon álló liliom díszlik. A kő nagy mérete és megdolgozása sírkőre enged következtetni,¹ a gótikus liliomok pedig a XIV. századra utalnak. Hasonlóképpen XIV. századi emlék a 79. sz. sírkőtöredék, melynek egyetlen dísze kétoldalán végigvonuló minuszkulás felirat. (93. kép.) Címerdísz nélkül, csak felirattal ellátott sírkőre a XIV. század folyamán több

29. kép. Kőfaragójelek a bazilikából.

példa is van, bár a minuszkulás felirat a század vége előtt nem gyakori. A harmadik XIV. századi sírkő, a 81. számú, már a budai domonkos műhelyre mutat, illetve minden bizonnyal onnan is került ki. A sírkövet egy tucat darabra törve a Szent Korona-utca és Bazilika-tér sarkán találták vízvezeték fektetése során. Anyaga vörösmárvány, mely azonban szép színét a földben elvesztette. Feliratából, mely egykoron csúcsban végződő alakját körülvette, csak IRLU FAMULUS 1373 olvasható.¹ A sírkő középső részén lehúzott rostélyú, takaróval díszített sisak és sisakdísz látható. A sisakdísz várfalat ábrázol, melyből lángok törnek elő. (88. kép.) A sírkő egész felépítése, de különösen a sisakdísz faragása Miklós fia Tamás 1373. évi sírkövével áll szoros rokonságban. Jelenleg a Halászbástya Köemléktárban lévő, de egykoron a budai Domonkos-templomban őrzött sírkő² három ugyanezen évtizedben készült társával együtt a budai Domonkos műhely munkásságának első emléke. A székesfehérvári darab kétségtelenül e körből került ki, sőt faragója is valószínűleg azonos Miklós fia Tamás síremlékének készítőjével.

¹ MAROSI ARNOLD: *Székesfehérvári síremlék 1373-ból*. Arch. Ért., 1915. 146. l.; ÉBER LÁSZLÓ jelentése a MOB irattárában, 1910/861. sz.; MAROSI: *Adatok*, 49. l.; DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora*. Bp., 1941. 107. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*. 37. l.

² HORVÁTH HENRIK: *A fővárosi múzeum köemléktárának leíró lajstroma*. Bp., 1932, 76. sz.

Dercsenyi: A székesfehérvári királyi bazilika.

A kiállított vörösmárvány-töredékek között egy gazdag csoport hívja fel magára a figyelmet, melyet Nagy Lajos síremlékével, illetve az Anjou-család sírkápolnájával hoztunk kapcsolatba.

Említettük, hogy az írott adatok szerint János örkanonok Nagy Lajos uralkodása alatt feltörte I. Károly sírját. A király ezután maga, apja és családja részére a bazilika déli oldalán emelt sírkápolnát. A kápolnában álló síremlékekről megemlékezik Turóci, aki Kis Károly koronázását leírva elmondja, hogy Nagy Lajos özvegye és leányai a sírkápolnába mennek és «mikor megpillantották a jámbor király márványszobrát... a szomorú képet esőkolgatva könnyek záporával a pirosuló követ áztatják».¹ E rövid említésből is kiderül, hogy Nagy Lajos síremléke vörösmárványból készült és rajta a király alakja volt kifaragva.

A bazilika történetének ismertetése során említettük, hogy a sírokat 1601-ben a várost visszafoglaló katonaság dúlta fel, a kápolna a XIX. század elején pusztult el, mikor töredékeinek egyrészét a püspöki kert várfalába falazták be. Itt álltak egészen a legutóbbi ásásig, mikor is helyükről kiemelve a feltárás során talált töredékekkel kiegészítve állítottuk ki.² Henszlmann 1882-ben megkísérelte Nagy Lajos sírkápolnájának rekonstruálását,³ de a leletek helyett inkább művészi fantáziáját követve, vázolta fel Nagy Lajos és I. Károly síremlékét.

Nagy Lajos sírkápolnájának rekonstruálására ma még kevésbé lehetne vállalkozni, hiszen a rendelkezésre álló csekélyszámú töredék inkább egykor ott levő Anjou-családi síremlékekből származik. Kőtárunkban 85—88., 90—92. és 94. szám alatt állítottuk ki azokat a töredékeket, melyek e csoportba tartoznak. E vörösmárványtöredékek közül a 87. sz. pillérrészlet, a 88. sz. ablakkeret töredéke, a 91—92. sz. pedig finoman megdolgozott architektonikus kerethez tartozhatott, melynek díszítésére a 90. sz. kis töredék szerint márványberakás is szolgált.⁴ (85. kép.) Megjegyzendő, hogy hasonló márványberakásos díszet találunk a Képes Krónika címlapján, Nagy Lajos trónján is.

Nagy Lajos síremlékének elméleti rekonstruálásánál mintául kiálkkozik Kázmér lengyel király krakkói síremléke, melyet a lengyel

¹ ...Dum marmoream pii Regis conspiciunt figuram: corde scinduntur gelidoque diu adhaerens saxo, tristem deosculantur imaginem, et rubentem, imbribus lachrymarum lapidem inundant. THURÓCZI, JOHANNES: *Cronica Hungarorum*, Ed. Schwandtner, Bécs, 1766. 209. p.

² V. ö. Hazai Tudósítások, 1806. 234. l., valamint Székesfehérvári Szemle, 1931. l. sz. 3. l.

³ HENSZLMANN—REISSENBERGER: 70—83. l.

⁴ A kis töredék HAUSER PÁL ajándékából került a székesfehérvári múzeumba. Lelőhelyéről nem sikerült bővebb felvilágosítást nyerni, de kőanyaga, valamint a Képes Krónika címkéjén látható trón hasonlóságai miatt (v. ö. DERCSÉNYI D.: *Nagy Lajos kora*, Bp., 1941. 20. l.) Nagy Lajos sírkápolnájához való tartozása valószínű.

szakértők szerint utóda, Nagy Lajos magyar művészekkel, magyar anyagból készítettett.¹ A síremlék ú. n. magas tumba, melyen a király lovagi ruhába öltöztetett alakja fekszik. A tumba alsó részén gazdag gótikus keretelésű fülkében ülő alakok, míg a tumba fölé oszlopokon álló baldachin borul. Valószínű, hogy Nagy Lajos síremléke is ilyen ú. n. burgundi típusú volt. A felsorolt architektonikus részletek részben a magas tumba tartására, részben keretelésére szolgálhattak. Kétségtelenül a síremlék dekoratív díszét alkotta a 86. sz. vörösmárvány címertöredék, melyen leeresztett rostélyű sisakon álló, szájában patkó rágó strucc volt látható.² (84. kép.)

A püspökkert falában talált vörösmárvány sírkőtöredékek között volt egy lovag törzsét ábrázoló töredék is, melyet sikerült a legutóbbi feltárás során előkerült vörösmárvány-töredékekkel kiegészíteni. Ezzel egyben a síremlék provenienciája, a bazilikából való származás is igazolást nyert. Az így kiegészített töredék, mely egy oroszlánbőrön nyugvó fejet és hozzátartozó törzset ábrázol (94. sz.), véleményünk szerint egykor Nagy Lajos síremléke volt.³ (83. kép.)

A király arca, sajnos, teljesen elpusztult, csupán dúsan leomló haja maradt meg. Törzsének jobboldalán gombbetűkből INGOT felírat olvasható, balkarja alatt pedig csillaggal díszített kard, melynek csatján M. monogramm látható.

Az egész alak elegáns faragásából elsőrendű művészre és előkelő megrendelőre következtetünk. Korhatározónak tekinthetjük a gombbetűket, ami Anjou-kori divat, sőt a betűk típusa még Nagy Lajos halála előtti időre utal. Nem szabad azonban a betűkből kiolvasható feliratnak túlzott jelentőséget tulajdonítani. Bizonytalán e korban szokásos jelmondat lehetett, melyet a legkülönbébb formában a ruhára aplikálva hordtak, de semmiesetre sem szolgálhat alapul a síremlék tulajdonosának vagy készítőjének meghatározására. (30. kép.)

Anjou-kori a balkar alatt lévő kard keresztvása és díszítése alapján. A csat jól ismert a magyar sírleletekből, M monogrammjára pedig Szűz Mária nevét idézi. Szempontunkból döntő fontosságú megfigyelést a balkar törési helyének vizsgálatánál tehetünk. A balkar törése

¹ NAGY KÁZMÉR krakkói síremlékét a magyar kutatók, sajnos, még nem vizsgálták meg, pedig a lengyel szakértők is felemlítik annak a lehetőségét, hogy a síremléket magyar anyagból, magyar mesterekkel KÁZMÉR utóda, NAGY LAJOS készítette. FELIKS KOPERA: *A szobrászat Lengyelországban*. Magyar Művészet, 1928. 210. l.). Ujjabban DAGOBERT FREY foglalkozott a krakkói síremlékkel (*Die Mittelalterlichen Königsgräber im Krakauer Dom. Pantheon*. 1943. 13—17. l.), prágai és sziléziai mintaképek (Przemisly síremlékek), valamint a prágai Parler-műhely hatását véli felismerni.

² A székesfehérvári városházáról, ahol befalazva volt, került a Nemzeti Múzeumba. HENSZLMANN—REISSENBERGER: 79., 82—85. l.; POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári bazilika múltjából*. Székesfehérvár, 1937. 28—32. l.; ÉBER: 144. l.

³ HENSZLMANN—REISSENBERGER: 82—85. l.; MAROSI: Fejérmegyei Napló, 1925, II. 15. sz.; VERNEI KRONBERGER ÉMIL: *Magyar középkori síremlékek*. Bp., 1939. 21. l.; DERCSENYI: *Köfaragványok*, 38. l.

egészen a kéz fejéig fokozatosan elvékonyodik, vagyis eredetileg az alsókar és a csukló nem teljes szélességében, hanem a testre merőlegesen feküdt, ekkor mutatja ugyanis a legvékonyabb formát. Ennek a szokatlan fekvésnek csak az lehetett az oka, hogy tenyerében tartott valamit, mégpedig a törésvonal tanúsága szerint, kerek kiemelkedő tárgyat, valószínűleg országalmát. A koronázási kincsek között pedig éppen az országalma Anjou-kori. A síremléken látható korhatározó adatok egyhangúan az Anjouk korára, művészi kvalitásai előkelő

30. kép. Gombbetűk Nagy Lajos (?) síremlékén.

megrendelőre, stílusa XIV. század utolsó negyedére keltezi. A bal-kézben tartott országalma pedig világosan utal Nagy Lajos személyére, akinek részére ez a pompásan faragott síremlék készült.¹

Stílusának rokonsága, művészi kiválósága miatt az Anjou síremlékek közé számítjuk a 85. sz. vörösmárvány-töredéket is. A püspöki kert falában volt befalazva, ahová Milassin püspök, Nagy Lajos sírkápolnájának lebontója helyeztette.² (86. és 87. kép.)

Karmaiban kis állatot tartó, fekvő oroszlánon álló nőalakot ábrázol a sírkő, melynek felső része, az alak feje és karja hiányzik. Testét hosszú köntös fedi, mely alól csak cipőinek hegye látszik ki. Hiányzik minden atributum, amiből az ábrázolt személy férfi voltára lehetne következtetni (pásztorbot, kard, lándzsa). Valószínű, hogy nő, mégpedig a királyi család valamelyik nőtagjának, esetleg Katalinnak (Nagy Lajos leányának) részére készült. A külföldi emlékanyagban

¹ DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*. Bp., 1941. 109—110. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38—39. l.

² FARÁDI VÖRÖS MIHÁLY idézett jelentésében már szerepel. V. ö. 55. lapon az 5. jegyzet, Magyar Művészet, 1930. 375. l.

is előfordul, hogy oroszlánon női alak áll, bár az inkább a bátorság jelképe. Így ábrázolták IV. Frigyes és feleségét a hécsi Szent István dómban lévő síremlékén ugyanebben az időben.¹ A Katalin sírkövet Nagy Lajos síremlékével való stílusbeli rokonsága alapján a XIV. század utolsó negyedére tehetjük.²

A Katalin-sírkő stílusa az emlék töredékes mivolta ellenére is megállapíthatóan közel áll a XIV. század második felének Velence-környéki szobrászatához. A padovai Chiesa degli Eremitani-ban másodlagos helyen álló Carrara-síremlékek, főként mellékalakjaiknak stílusa rokon a magyar sírkőtöredékekkel. Ubertino da Carrara 1345-ből származó síremlékének mellékalakjai közül a sarkokon álló figurákra gondolunk elsősorban, valamint Marco Cornaro doge síremlékén látható Máriára. Mindkettőn a ruharedő kezelésének azonos tartózkodó eleganciája figyelhető meg, mely távoláll az északi gótikának izgatottan áramló gazdag redőkezelésétől. A Velence-környéki szobrásziskolát e korban a de Sanctis testvérpár, majd később Jacobello és Pierpaolo dalle Masegne nevével szokták jelezni. A Katalin-sírkő stílusa inkább a de Sanctis műhellyel tart rokonságot, mint a Masegne-k korarenaissance természetközelségével. Ismerve Nagy Lajos szoros kapcsolatait Padovával és Velencével, a töredékeken kimutatható művészeti kapcsolat történetileg is támogatható.³

Nagy Lajos síremlékének és a vele kapcsolatba hozható töredékeknek értékes csoportját korban két emlék követi, inkább a XV. század elejéről. Az egyiken a családi címernek csak a töredéke, csőrben kigyót tartó golya látható (83. sz.), faragása a budai domonkos műhely stílusának elvidékieződésére mutat.⁴ (92. kép.) Főpapi sírkő töredéke a 106. sz., melynek csak az alsó része, a szélesen lehulló papi ruha és a pásztorbot vége látható. Alatta elmosódott minuszkulás felirat.⁵ (91. kép.)

¹ Österreichische Kunsttopographie, Bd. XIII., Wien, 1931. 473—474. S.

² VERNEI KRONBERGER EMIL (id. m., 39. l.) egyházfi sírkövének nevezi és a XV. század elejére datálja. Miként már kimutattuk (DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 42. l. 49. jegyzet), VERNEI KRONBERGER a sírkő teljesen lefaragott hátterét ismerte félre és itt a Stibor-síremléken látható indadíszet vélt felismerni. Sírkövünkön ez az indadísz nem létezik, a Stibor-emplékkel való összehasonlítás stílusos okokból sem állja meg a helyét.

³ V. ö. A. G. MEYER: *Das venezianische Grabmal*, Jahrbuch der Königl. preuss. Kunstsammlungen, 1899; BISCARO: *Le tombe di Ubertino e di Jacopo da Carrara*, Arch. stor. dell'Arte, 1899., 88. l.; PLANISCHIG, L.: *Geschichte der venezianischen Skulptur im XIV. Jh.*, Jahrbuch der Kunsthist. Samml. d. Allerhöchsten Kaiserhauses, 1916. 31. l. Padova és Nagy Lajos kapcsolataira nézve: DERCSÉNYI D.: *Ricordi di Luigi il Grande a Padova*, Corvina, 1940. 468—480. l.

⁴ Eredeti lelőhelye ismeretlen, a városi mérnöki hivataiból került a Székesfehérvári Múzeumba. Székesfehérvári Szemle, 1933. 41. l.

⁵ A Szent Imre-utca 1. sz. ház építésekor találták. POLGÁR IVÁN: *A Szent István-bazilika belsejének pusztulása*, Székesfehérvári Napló, 1925, XII. 25., DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39. l.

Zsigmond kozmopolita lovagvilágába vezet a két utolsó sírkő. Az egyik Marczali Miklós erdélyi vajda († 1413) korábban kútkávéának használt sírköve (76. sz.), melyen a négyszögalakú minuszkulás felíraton kívül címerdiszes sisaktöredéke látható. A sírkő a budai domonkos kőfaragóműhely stílusára mutat és elvben (felirat és címerdisz) még a XIV. század végének felépítését követi.¹(90. kép.)

A másik Zsigmond-kori lovagi sírkő erősen töredékes állapotban maradt ránk.² (Kötár 98. sz.) Páncélos lovag törzsét, jobb alsó karját, törét ábrázolja. (89. kép.) A sírkő eredeti felépítéséről a ma meglévő töredékeknél jobban tájékoztat a Jakosich-gyűjteményben lévő rajz, melyet a XVIII. század végén Pápai János, ismert humanista készített.³ A rajz épebb állapotban, három töredékkal kiegészítve ábrázolja a sírkövet. (31. kép.) Meg van az alak baloldala, kardjának markolata, a címerpajzson nyugvó bal keze. A rajz szerint a sírkő ekkor három töredékkal együtt volt a várfalba beépítve. Közülük egy nem tartozott eredetileg a sírkőhöz. Bennünket leginkább a lovag feje érdekelne, jellegzetes fejdísz, bár a rajzoló az eredeti formákról nem tudott hűségesen beszámolni. Sőt a címerpajzsokat is üresen hagyta. A rajz ismételt bizonyítéka annak a ténynek, hogy a török hódoltság után töredékesen bár, de fennmaradt emlékekből mennyi sok pusztult el korunkig.

Korábban, a ma meglévő sírkőtöredék alapján megállapítottuk, hogy a székesfehérvári sírkőtöredéket szoros kapcsolatok fűzik a budai Stibor János-féle síremlékhez.⁴ Ezt a feltevésünket az újabban talált rajz csak még jobban megerősíti. Mindenekelőtt az alak elhelyezése, ruházata, fegyverzete azonos. A törzsön viselt páncél és az alóla kilátszó sodronying, a tör formája és aprólékos ötvös díszítése, a páncélos kar és a mellette elhelyezett zászlórúd faragása rokon a Stibor-féle síremlékkel. A két emlék közti művészi kapcsolat oly szoros, hogy ugyan arra a műhelyre, sőt talán egy kőfaragó munkájára is gondolhatunk.⁵ Ez a közeli kapcsolat nemcsak az emlék korabeli meghatározását teszi lehetővé a XV. század 30-as éveire, amikor a Stibor-féle sírkő is készült, hanem módot ad arra, hogy

¹ A Felmayer-festékgyár letétje. Felirata: hic. iacet + nicolau[s] de + mar-chali... [fama]m + decoratam. reliqui[t] = obit — an[n]o — d[omi]ni — M—CCCC—XIII., *Arch. Ért.*, 1913, 280. és 1915, 35. 359. l.; HORVÁTH HENRIK: *Buda a középkorban*. Bp., 1932. 27. l.; u. ő, *Zsigmond király és kora*. Bp., 1938. 155. l.; DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39—40. l.

² A Nádor-utca és Várkapu-utca előtti úttest alatt, még meglévő várfalba beépítve találták. Fejérmegyei Napló, 1924, II. 24. sz.

³ Collectae A. P. JOSEPH JAKOSICS: 37. kötet, 1. l. (Budai ferences kolostor könyvtára, J. 2. 16.)

⁴ DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 40. l.

⁵ POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári vörösmárvány szobortöredék lilioma*, Fejérmegyei Napló, 1924, II., 17. sz. MAROSI A.: *Adatok Székesfehérvár köemelekeihez*, Székesfehérvári Szemle, II. 7—9. sz. 49. l. VERNEI KRONRERGER: *id. m.*, 32. l.

a sírkő tulajdonosának személyét is megállapítsuk. Zsigmond több zászlósurának ad engedélyt, hogy a királyi bazilikában temetkezzenek, így 1427-ben Rozgonyi István temesi főispánnak,¹ aki Marczalli Miklóssal, sőt távolabbról Stibor Jánossal is rokonságban állott. Valószínű, hogy az ő sírkövének maradványait őrizzük a székesfehérvári

31. kép. A Rozgonyi (?) sírkő töredékeinek XVIII. sz. rajza.

kőtárban. Sírkövének faragója pedig azonos lehetett a Stibor-síremlék mesterével.

A Rozgonyi-síremlékkel együtt még két töredék került elő. Egy baldachin töredék és egy kalászkodat tartó vértezett kezet ábrázoló vörösmárvány töredék, mely bizonynyal címerképből származik. Ez

¹ Fejér. Cod. Dipl. X. 6. 896. l. MÖLLER ISTVÁN szerint Hunyadiak-korabeli zászlósurat ábrázol a sírkő. Fejérmegyei Napló, 1924. II. 24. sz.

utóbbi a Rozgonyi-síremlékhez tartozónak véltük, de a fenti rajz alapján e feltevésünk tévesnek bizonyult. Ez a magában álló kis töredék viszont további meghatározásra nem nyújt elegendő kiinduló pontot.

Zsigmond-kori lovagvilág zászlósurainak sírkövével zárul a székesfehérvári kőtár emlékeinek sora. Az alig több mint száz darab-
ból álló gyűjtemény, töredékeiben is képviseli a bazilika építé-
sének úgyszólván valamennyi fázisát. A Szent István-kori egyszerű
szalagfonatos, akantuszleveles díszítményektől kezdve, III. Béla korá-
nak érett románstílű kőfaragványain és a felsőolasz-lombardstílű
épület plasztikán át egészen a XIV—XV. századi királyi és lovagi sír-
kövekig. Az anyag tanúsága szerint a különböző korokban a székes-
fehérvári bazilika mellett dolgozó építőműhely bizonyos fokig kon-
servatívnak mondható. A románkori kőfaragás és épületplasztika
műhelyei Pécsen, Esztergomban, Gyulafehérváron és Jákón alakul-
nak ki, a székesfehérvári műhely a kész eredményeket veszi át és
fejleszti tovább.

IV. A SZENT ISTVÁN MAUZOLEUMBAN ÉS A KÖTÁRBAN KIÁLLÍTOTT KŐFARAGVÁNYOK LEÍRÓ LAJSTROMA*

Szent István kőkoporsója, finomszemcsés, budai fehér mészkő.¹
Három oldala díszített, a negyedik, mellyel a falnak támaszkodott, díszítetlen.

1. Az épebb hosszoldalt két hornyolat és pálcátág kereteli, a díszítésre rendelkezésre álló teret hármasszalag osztja öt megközelítőleg egyforma mezőre. A hármasszalag balról és jobbról két-két köralakú, nyolcszirmú virággal² díszített mezőt alkot, míg a középső mezőt oszlopszerűen választja el. Ez utóbbiban hatszárnyú angyal (kerub) foglal helyet, fölötte jobbra és balra egy-egy rozetta, alatta háromszögű csúcsos levél ül a kereten. (50. kép.)

2. A rongáltabb hosszoldal beosztása más. Két szélén mélyített pálcakeretes mezőben, melyet felül háromkarévos idom zár le életfa

* A Szent István mauzóleumban és a Kötárban kiállított köemlékek leírása az alábbi szempontok szerint történt:

A tárgy és a köanyag meghatározása után a köemléken lévő dekoratív vagy figurális díszítményt irtuk le, majd korát határoztuk meg. Ahol kideríthető volt, a kormeghatározás után az emlék lelőhelyét, majd méreteit és leltári számát közöljük. Ahol két leltári szám van, ott az első a Kötár, a második, a zárójelben közölt, pedig a Székesfehérvári Múzeum leltári száma, ahol az emléket korábban őrizték. Ez utóbbi leltári szám közlése azért is szükséges, mert a korábbi irodalomban az emlékekre gyakran hivatkoztak a Székesfehérvári Múzeum leltári száma alapján. A lemezszám a Műemlékek Orsz. Bizottsága (MOB) lemezgyűjteményének katalógusára utal. A köemlékekre vonatkozó irodalomban fölünkkelhetően igyekeztünk e munka nyomdábaadásáig (1943. július 1.) megjelent irodalmi említést, utalást feljegyezni.

¹ V. Ö. PAPP FERENC: *Szent István-korabeli építőkövek a Dunántúlról*, Technika 1938, 362. l. Hasonló megállapításra jutott korábban SCHAFARZIK FERENC is. (Közl. VARJU ELEMÉR. Magyar Művészet, 1938, 372—379.)

² RAPAICS RAYMUND megállapítása szerint (*Az első virág*, Természettudományi Közlöny, 1934. nov. 1—15. sz.) nem rózsa, hanem indiai lófuszvirág. A motívum azonban Nyugat-Ázsiából a sumir művészetben át jut a bizánci művészetbe és a feláradás, az örökélet jelképe.

látható.¹ A talajból szélesen kiemelkedő növény szára stilizált, bimbós kehelyben végződik, alatta vastagon kihajló széles levelekkel.² Az oldal fentmaradt részén, felül négy egyenes hornyolat vonul végig, alatta három szalag, három négyszögű részre osztja a teret. A két szélsőben ismét a nyolcszirmú virág, míg a középső legszélesebb négyzetet, attikai lábú korinthusi fejezetű oszlop választja el, közötté hatszárnyú angyal, mellette fent rozetták, lent háromszögalakú levelek. Az egész oldalon középpüthet hosszirányban, felülről két helyen függőleges irányban mély törésvonal húzódik. (51. kép.)

3. A rövidebb oldalon gazdag tagozású keretben jobbra repülő szárnyas angyal kezében a halott lelkét jelképező pólyás csecsemővel. (52. kép.)

4. A díszítetlen oldal mint már említettük minden bizonnyal a koporsó falhoz való támasztására szolgált. A felső sarokban lyuk látható. A török időben valószínűleg itatóvályúnak használták a kőkoporsót. (53. kép.)

A kőkoporsó díszítésének minden eleme a halál, illetve az örök élet szimbóluma. Az első oldalon látható jelenet azt ábrázolja, amint a halál angyala a megholt lelkét az égbe viszi. A két hosszoldalon a nyolcszirmú rózsák és az életfa az örökélet szimbólumai.

A sírláda a bazilika romjainak elhordásakor,³ 1803-ban került a székesfehérvári püspöki kertbe, majd 1814-ben a Nemzeti Múzeumba, ahonnan 1936-ban szállították vissza Székesfehérvárra.

Mérete: hossza 230 cm, szélessége 111 cm, magassága 83 cm. Lemezsám: MOB 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 143, 148.

A kőszarkofágot Henszlmann Óbudáról származtatja,⁴ míg Rómer Flóris szerint 1803-ban a bazilika területén ásták ki és helyezték el a püspökség kertjében.⁵ Varju Elemér megtalálva Farádi Vörös Mihály 1814-ből származó jelentését, megállapította, hogy a Rómer-féle feljegyzés a helyes és a szarkofágot 1814-ben szállították a Nemzeti Múzeumba.

¹ BUDINIS CORNELIO: *Gli artisti Italiani in Ungheria*. Róma, 1936. 3–4. l. szerint az életfák későbbi kéztől származnak. (Ezt a kellően nem indokolt álláspontot átvette VERNEI KRONBERGER EMIL is: *Magyar középkori síremlékek*, Bp., 1939. 9–10. l.) Az életfa ebben a formájában valóban idegen a bizantinizáló olasz művészettől, de a koporsón nem lehet észlelni, hogy később faragták volna, művészi kvalitása is egyezik a többi díszítmény biztos faragásával, határozott rajzával.

² Tulajdonképpen a datolyapálmák stilizált változata, v. ö. RAPAICS RAYMUND: *Életfa*. A Természet, 1938. 179–182. l. HUSZKA JÓZSEF ősmagyar eredetűnek tartja (Az *Életfa*, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, XLII., 1908. 173. l.). LÁSZLÓ GYULA pedig kimutatta, hogy az életfa az avar művészetben is ismert volt, talán onnan vette át a honfoglaló magyarság. V. ö. LÁSZLÓ GYULA: *Adatok az avar-ság világképéről* című előadását az Orsz. M. Régészeti és Művészettörténeti Társulatban, 1942.

³ FARÁDI VÖRÖS MIHÁLY jelentése. közli VARJU ELEMÉR: *Magyar Művészet*, 1938. 372–379. l.

⁴ HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 123. l.

⁵ RÓMER FLÓRIS: *Arch. Közl. IX.* (u. f. VII.), 1873. 68. l.

Varjú a koporsó készítőjét velencei mesternek tartja, készülési idejét pedig a faragványok stílusa alapján a XI. század elejére helyezi. Díszes kivitele előkelő megrendelőre és földfelett való elhelyezésre mutat. Mivel a XI. században más királyt nem temettek a székesfehérvári bazilikában, mint Szent Istvánt, arra az eredményre jut, hogy a szarkofág egykor a szent király testét rejtette magában. A koporsó készítője pedig Orseoló Péterrel jött velencei művész lehetett.¹ Gerevich Tibor² a szarkofág XI. századi művészi mintaképeit felkutatva, azt velencei művész és segédje (életfa) munkájának tartja és korát 1040 körül állapította meg.

Szent István szarkofágja kétségtelenül abból a bizantinizáló olasz művészeti körből származik, mely a X. század közepétől kezdve az Adria-tenger mindkét partját elárasztotta hasonló motívumú és stílusú emlékekkel. A szarkofág stílusához legközelebb a velencei Szent Márk templom 1043 előtti átalakításából származó faragványai, néhány szintén velencei származású sírláda és építészeti töredék áll.³ Velence képviseli a legtisztább és a legmagasabb művészeti fokon a bizantinizáló kőfaragásnak ezt a stílusát. Hasonló stílusú, de kissé gyöngébb kvalitású emlékeket találhatunk az Adria mindkét partján végig. Valószínűleg Velencéből származott az aquileiai székesegyház mellvédjét faragó művész. Itt is megtaláljuk a két vékonyabbtól kísért vastag szalagfonatot, de Aquileiában a közöket fák és állatok töltik ki. Közelebb áll a Szent István szarkofághoz az aquileiai múzeum egyik kis töredéke (32. kép), melynek a magyar emlékhöz hasonlóan font, de kvalitásban mögötte maradó hármasszalagfonata tízágú rozettákat foglal magába. Szempontunkból azért is jelentős, mert korban (a bazilika 1027—29. között épült) nagyon közel áll a Szent István szarkofághoz. Ugyanerre az időre teszi a szakirodalom a pomposai apátság két töredékét is (33. kép) melyen a palmetta végződésű hármasszalagfonat itt is állatalakot zár magába.⁴ Szép számmal fordulnak elő hasonló emlékek az Adria-part többi városaiban is, hogy csak a legdélibb Barit

¹ VARJÚ ELEMÉR: *Szent István koporsója*. Magyar Művészet, 1938. 372—379. l.

² GEREVICH TIBOR: *Magyarország román kori emlékei*. Budapest, 1938. 156—159. l.

³ V. Ö. A velencei San Marco XI. sz. márvány mellvédjét (18. kép), melyen a négyszögalakú külső keretből hasonlóan nőnek ki a hármasszalagfonatok. Azonos a jellegzetességük is, hogy két vékony szalag fogja körül a középső vastagot. Még közelebb áll a Szent István-szarkofághoz a berlini Kaiser Friedrich Múzeum 2759. számú, Velencéből származó mellvédlapja, melyen a négyszöget, illetve kört alkotó hármasszalagok közeit hatágú rozetták töltik ki. (W. F. VOHLBACH: *Mittelalterliche Bildwerke aus Italien und Bisanz*. Berlin, 1930. 16. l.) Egy velencei sírládán kissé gyöngébb kivitelben szintén megtaláljuk a Szent István-szarkofág motívumait (MOLMENTI, POMPEO: *La storia di Venezia nella vita privata*. Bergamo. 1927. 31. p.), viszont a ravennai San Vittore egy IX. századi szarkofágján (képét közli: Bolletino d'Arte I. 1907, IV. füzet, 1. l.), melyen az életfa és a nyolcágú rozetta is megtalálható, azt igazolja, hogy a motívum már régebben átkerült Itáliába.

⁴ MARIO SALMI: *L'abbazia di Pomposa*. Roma, 1936. 108—113. l. A töredékek korát a XI. század első felére, illetőleg az 1026. évi átalakítási időre datálja.

idézzük. A bari Museo provinciale-ban két keresztelőkútról származó töredék, valamint a S. Nicola-ban egy XI. századi keresztelő medence, melynek díszítményei között ugyanezt a szalagfonatos rozettát találjuk.¹

Átkerült ez a díszítés Dalmáciába is ahol az ó-horvát templomok legjellegzetesebb dekorációja. Különösen a Sv. Marije Biskipuji templomból származó és a knini múzeumban őrzött töredékek között talá-

32. kép. Faldísz töredék, XI. század első fele.
(Aquileia, Museo Archeologico.)

lunk a magyar emlékekhez közelállót,² bár művészi kvalitásuk mind a velencei, mind pedig a Szent István szarkofág alatt marad. Ugyanezt mondhatjuk el az ochridai S. Sophia XI. századi márványlapjáról, mely a motívumnak a Balkánon való elterjedését igazolja.³

A Szent István-szarkofág díszítő motívumai, mint látjuk, a XI. század elején népszerűek az egész Adria-parti bizantinizáló művészet-

¹ MARIO SALMI: *Il Duomo di Bari e la sua antica suppellettile*. Rassegna d'Arte. 1918. 126–127. l. Különösen a Museo Provinciale-ban lévő lap áll közel emlékünkhöz. A bari töredékeket M. WACKERNAGEL (*Die Plastik des XI–XII. Jh. in Apulien*. Leipzig, 1911. 18. l.) 1034-re datálja.

² KARAMAN. LJUBO: *Iz kolijevke Hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930. 49. kép.

³ BOGDAN D. FILOV: *L'Ancien art Bulgare*. Bern, 1919. 13–15. l.; 10–13 kép.

ben. Nem áll ennyi korbeli analógia az alakos domborművek stílárís korbeli elhatárolásánál segítségünkre. A hatszárnyú cherub egyike a bizantinizáló művészet leggyakoribb motívumának. Megtaláljuk számtalanszor falképeken, miniatúrákon, de különösen mozaikképeken gyakori. Az elhunyt lelkét égbevívó angyalt általában a rambonai diptichon angyalaival szokták összevetni, stílusa azonban még korábbi bizantinizáló olasz emlékeken is feltalálható, mint a ravennai székesegyház Batlistero-jának stukkoló apostolreliefjein, ahol különösen a ruhának azonos kezelése feltűnően hasonló a magyar emlékekhez. Velencében a San

33. kép. Állatalakos dombormű, XI. század első fele.
(*Pompasa, apátsági templom.*)

Marco egyik kis oltárán, melyre a Madonnát a gyermek Jézussal faragták, a gyermek ruházatát oldotta meg hasonló módon a művész.

Mindezt összevetve nem látjuk tehát elfogadhatónak azt az újabban felmerült véleményt, hogy a Szent István-koporsó mestere bizánci művész lett volna,¹ nincs okunk eltérni Gerevich Tibor megállapításától,

¹ BOGYAI TAMÁS: *Szent István-korabeli oltártöredék Zalavarról a Vasvármegyei múzeumban*. Dunántúli Szemle, 1941. 90. l. Szerinte a Szent István-koporsó és a hasonló stílű zalavári töredékek finom technikai kivitelükkel közvetlenül a bizánci alkotásokhoz esatlakoznak. Ezért a szarkofág legközelebbi rokonait a X. század hatvanas éveiben épült athoshegyi kolostorok, különösen a lavrai kolostor márványlapjai között keresi. A bizánci reliefs raffinált, zsúfolt vonaldisze ellentétben áll a velencei és a magyar emlékek higgadtabb, tisztább szerkezetével, tekintve attól a különbségtől, amit a szerző is észlel, hogy a bizánci reliefs egyik jellegzetes dísz, a sarkára állított rombusz alak, valamennyi magyar emléken hiányzik. A Szent István-szarkofág velencei kapcsolatainak megítélésénél súlyosan esik latba az a körülmény, hogy II. Orseolo Péter veencei doge alatt restaurálják a Szent Márk templomot (991–1008). A doge Ottó fia Szent István nővérét vette feleségül és házasságukból született Orseolo Péter lesz Szent István utóda.

aki velencei mester kezemunkájának tartja a szarkofágot. Megrendelőjét a velencei származású Orseoló Péterben keresi, készülési idejét pedig közvetlenül a Szent Király halála körüli időre, de mindenesetre 1041 előttre datálja.

Irodalom: MAJER JÓZSEF és FARÁDI VÖRÖS MIHÁLY jelentése, 1814, Történeti Múzeum irattára. — HENSZLMANN IMRE: *A székesfehérvári ásatások eredménye*, Pest, 1864, 123. l. — ROMER FLÓRIS: Arch. Közl. IX. 1873 (U. f. VII.), 68. l. (ókeresztény, Székesfehérvárról). — HAMPEL JÓZSEF: *Keresztény emlékek a régibb középkorból*, Arch. Ért. 1894, 50—53. l. (X—XI. századi bizánci vagy velencei mester). — PASTEINER GVULA: *Építészeti emlékek a Dunántúlon, Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, XIII. k., 1896, 107, 110. l. (Szent István-kori). — HAMPEL JÓZSEF: *A régibb középkor (IV—X. sz.) emlékei Magyarhonban*, Budapest, 1897, 303. l. és 510—512. l., CCCLX—CCCLXII. tábla (X. század). — HAMPEL, JOSEF: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, I. Bd. 681—682 S. (bizánci munka). — HUSZKA JÓZSEF: Az életfa, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, XLII., 1908, 173. l. — DIVALD KORNÉL: *Magyarország művészeti emlékei*, Budapest, 1927, 1. l. (X—XI. sz.). — MAROSI ARNOLD: *Szent István sírhelye*, Székesfehérvári Napló, 1928, XII. 25. — VARJU ELEMÉR: *Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya kiállított gyűjteményeiben*, Budapest, 1929, 10. l. — VARJU ELEMÉR: *Szent István koporsója*, Magyar Művészet, VI. (1930), 372—379. l. — TARCZAY GYÖRGY: *Az Árpád-ház szentjei*, Budapest (1930), 49. l. — PÉTER ANDRÁS: *A magyar művészet története*, Budapest, 1930, 20. l. — HÓMAN BÁLINT és SZEGFÜ GYULA: *Magyar történet*, Budapest (é. n.), I. k., 204. l. — HEKLER ANTAL: *A magyar művészet története*, Budapest, 1934, 20. l. — GEREVICH TIBOR és GENTHON ISTVÁN: *A magyar történelem képeskönyve*, Budapest, 1935, 8. l. — GEREVICH TIBOR: *Erdélyi művészet*, Magyar Szemle, 1934, október, 225—241. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *La sculpture romane en Hongrie*, Nouvelle Revue de Hongrie, 1935, 348. p. — RAPAICS RAYMUND: *Az első virág*, Természettudományi Közlöny, 1934. nov. 1—15. sz. — BUDINIS, CORNELIO: *Gli artisti Italiani in Ungheria*, Roma, 1936, 3—4 p. (XI. századi velencei művész az életfák későbbi kéztől származnak). — HEKLER ANTAL: *Ungarische Kunstgeschichte*, Berlin, 1937, 28 S. — BIERBAUER VIRGIL: *A magyar építészet története*, Budapest, 1937, 33. l. — GEREVICH TIBOR: *Magyarországi művészet Szent István korában*, Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján, III. k. Budapest, 104—108. l. — GEREVICH TIBOR: *Magyarország románkori emlékei*, Budapest, 1938, 156—159. l., CLXIII. tábla. — GEREVICH TIBORIO: *Santo Stefano primo re d'Ungheria*, Corvina, 1938, 15—24. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *Székesfehérvár: St. Stefan's city*, The Hungarian Quarterly, Vol. IV., 1938, 89. l., Új Magyarország, 1938. IV. 3, Nemzeti Újság, 1938, III. 20. — MAROSI ARNOLD: *Szent István koporsója*, Új Fehérvár, 1938, IV. 17. — RAPAICS RAYMUND: *Életfa*, A Természet, XXXIV, 1930; 8. sz., 179—182. l. — PAPP FERENC: *Szent István-korabeli építőkövek a Dunántúlról*, Technika, 1938, 362—3. l. — POLGÁRDY GÉZA: *Székesfehérvár és környéke kalauza*, Budapest, 1938, 32. l. — Pesti Napló, 1938, III. 1. sz. — VERNEI KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori síremlékek*, Budapest, 1939, 9—10. l. — BOGYAI TAMÁS: *Szent István-korabeli oltártöredék Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban*, Dunántúli Szemle 1941, 90. l. — GEREVICH TIBORIO: *Santo Stefano e Parte Ungherese*, Corvina. Anno IV. 1941, 593 p. Tavola V. — LUX GÉZA: *A székesfehérvári Szent István bazilika ásatási területének rendezése*, Magyar Építőművészet, 1941, 198. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *Old Hungarian Art. A Companion to Hungarian studies*, Budapest. 1943, 419.

A KÖTÁRBAN KIÁLLÍTOTT KÖFARAGVÁNYOK

1. Párkánytöredék, mészkő. Hármasszalagfonatos díszítéssel XI. század. Lelőhely: Városháztér. Méret: $25 \times 16 \times 12$ cm. Leltári szám 1186 (2819). Lemezszám MOB 17.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l.

2. Párkánytöredék, mészkő. Kettősszalagfonatos díszszel, XI. század. Lelőhely: Jókai-utca 22. Méret: 16×21 cm. Leltári szám 1187 (10770). Lemezszám MOB 1470.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l.

3. Kőfaragvány, mészkő. Befeléhajló palmettás díszítményéből csak egy levél maradt fenn, XI. század. Lelőhely: Károly király-tér 2. szám. Magassága 15 cm. Leltári szám 1188 (1232). Lemezszám MOB 230. (42. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Árpád-kori*, 11. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — GEREVICH: 136. l. — MAROSI: 404., 412. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7–9. sz. 15–16. l.

4. Kőfaragvány, mészkő. Kettősszalagfonat, mely átkötött hármasszalagfonatban végződik, XI. század. Lelőhely: Károly király-tér 2. szám. Mérete: 15×24 cm. Leltári szám 1189 (1231). Lemezszám MOB 225.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l. — GEREVICH: 156–157. l. — Katalógus 7. sz. — MAROSI: 405. l. — Magyar Művészet, 1932. 93. l. — PETRIK: 151. l.

5. Kőfaragvány, mészkő. Egymáson átfonódó hármasszalagfonat közeit kétoldalra kivirágzó palmetták töltik ki, XI. század. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásából. Mérete: 31×26 cm. Leltári szám 1190 (2141). Lemezszám MOB 28. (44. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — CZOBOR-SZALAY: 41. l. — GERECE: Pécs, 137. ábra. — GERECE: *Kiállítás*, 236. l. — MAROSI: 404., 418. l. — PETRIK: 152. l. — TARCZAY: 58. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7–9. sz. 16. l.; 1937, 69. l.

6. Kőfaragvány, mészkő. Hármasszalagfonat mellett állat töredéke. XI. század. Lelőhely: bazilika területe, a 3. számú déli pillértől nyugatra. Mérete: 13×23 cm. Leltári szám 344. (19. kép.)

7. Pillértöredék, mészkő. Jobboldalát síkból kihajló akantuszlevelek díszítik, míg baloldali szegletén angyal (?) maradványa. XI. század. A püspöki palota kertjéből. Mérete: $95 \times 55 \times 43$ cm. Leltári szám 1137. Lemezszám MOB 59. 217. (35. kép.)

Irodalom: A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület jelentése, 1912, 16 l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — GERECE: Pécs, 122. l. — GEREVICH: 136. l. — MAROSI: 399. l., 418. l.

7/a. Akantuszlevél töredékek, mészkő. Az előbbi pillértöredék lefaragott oldaláról, vagy más hasonló darabról származnak. XI. század. A bazilika területéről. 5 darab. Leltári száma 184, 449, 458, 461, 465. Lemezszáma MOB 81–82. (47. és 48. képek.)

Irodalom: GEREVICH: 136. l., CLV. tábla, 3., 5. kép.

8. Pillérfő töredéke, mészkő. Abacusát közepén átkötött akantuszlevelek között rosetták díszítik. Az abacust fogsoros dísz választja el a pillérfőtől, melynek kétoldala díszített. Az oldallapokat összehajlító, kidudorodó akantuszlevelek díszítik. A sarkon két összenőttfejű, pikkelytestű szárnyas állat (sárkány) XI. sz. Lelőhely: Székesfehérvár, Kallo-malom. Mérete: $100 \times 63 \times 57$ cm. Leltári szám 1262. (36. kép.)

9. Mellvéd töredéke, mészkő. Egyik oldalát csavart keretben állat-alak, a másikat pedig 8-as alakú, hurkolt szalagfonat díszíti. XI. század. Henszlmann ásatásából, a bazilika területéről. Mérete: 34×28 cm. Leltári szám 1191 (2151). Lemezsám MOB 10—11. (62. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28—29. l., XIII. tábla, 18. k. — GEREVICH: 159., 165. l., CXXXVI. tábla, 4. kép. — GEREVICH: *Szent István Emlékkönyv*, 108. l. — MAROSI: 419. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 16. l.

10. Oszlopfő, mészkő. Csavart szárból kihajló akantuszlevelek alatt egykor visszahajló akantuszlevélsor díszlett. XI. század. A székesfehérvári vízvezeték építéskor találták. Magassága 32 cm. Leltári szám 1192 (4401). Lemezsám MOB 6 és 1192.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz. 15. l., 1937, 69. l.

11. Párkánytöredék, homokkő. Köralakúra hurkolt kétfős szalagfonat közét ötujjú, tövén átkötött palmetta díszíti. XI. század. Henszlmann ásatásaiból. Mérete: $44 \times 36 \times 37$ cm. Leltári szám 359. Lemezszám MOB 73. (43. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l. — GEREVICH: *Pécs*, 122. l. 128. kép. — MAROSI: 418. l. — HENSZLMANN—REISSENBERGER: 58. l.

12. Oszlopfő, mészkő. Csavart szárból kétfelé kinövő levelek díszítik, alatta síkból kihajló akantuszlevélsor. XI. század. Magassága: 23 cm. Lelőhely: Székesfehérvár. Leltári szám 1193 (5261). Lemez száma MOB 41. (39. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l., XI. t., 12. kép. — GEREVICH: *Szent István Emlékkönyv*, 100. l. — GEREVICH: 135—136. l., CLV. tábla, 1. kép. — MAROSI: 404., 418. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l., 1937, 70. l. — TARCZAY: 22. l.

13. Oszlopfő, mészkő. Csavart szárból kinövő akantuszlevelekkel, a 10. számú oszlopfő párdarabja. XI. század. A székesfehérvári vízvezeték építéskor találták. Magassága: 32 cm. Leltári szám 1194 (4400). Lemezszám MOB 5.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — GEREVICH: 135—136. l., CLV. tábla, 2. kép. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l. 1937, 69. l.

14. Párkánytöredék, mészkő. Hármasszalagfonat közeit állatalakok töltik ki, felső keretét gyöngysordísz alkotja. XI. Lelőhely: Bazilika területe. Mérete: 36×62 cm. Leltári szám 353. Lemezsám MOB 1680, 1681, 1682. (78. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

15. Oszlopfő, mészkő. Csavart szárból kétoldalra kihajló akantusz-levelek, majd a levélből kinőve ismétlődik a motívum. Az éleken leegyszerűsített levéldísz, míg az oldalakon a főmotívum ismétlődik. XII. sz. eleje. Henszlmann ásatásaiból. Mérete: $26 \times 27 \times 16$ cm. Leltári szám 1195 (2142). Lemezszám MOB 1192. (40. kép.)

Irodalom: CZOBOR—SZALAY: 41. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l., XI. tábla, 11. kép. — GERECE: Pécs, 137. sz. — GEREVICH: 136. l., CLVI. tábla, 1. kép. — MAROSI: 404., 418. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7–9. sz. 15. l.

16. Oszlopfő, mészkő. Laposan faragott leveles dísszel. Abacusán T-alakú kőfaragójegy. XI. sz. Lelőhely Nádor-utca és Lakatos-utca sarok. Magassága 35 cm. Leltári szám 1196 (7420). Lemezszám MOB 32.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

17. Ívsoros párkány ívterének díszítménye, homokkő. Csavart félköríves keretben visszahajló nyakú madarak csőrükben palmettával díszített medaillont tartanak. XII. sz. eleje. Lelőhely Mátyás-kápolna hajója. Mérete: $62 \times 36 \times 17$ cm. Leltári szám 355. Lemezszám MOB 7—8. (54. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 29. l. — GEREVICH: 163. l., CLVIII. tábla, 1. kép.

18. Oszlopfő, mészkő. Csavart nyak fölött rosettlában végződő palmettásdísz. Csak két oldal díszítménye maradt meg. XII. sz. Lelőhely a bazilika területe, Henszlmann ásatása. Mérete: 23 cm. magas. Leltári szám 1253 (2143). Lemezszám MOB 4.

Irodalom: Székesfehérvári Szemle, 1937, III—IV. 70. l.

19. Párkánytöredék, mészkő. Oválisan hajlított indadísszel, melynek végződése gazdagon tagolt palmettában virágzik ki. Az inda és a keret közeit háromágú palmetta tölti ki. XII. sz. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásából. Mérete: 21×30 cm. Leltári szám 1198 (2149). Lemezszám MOB 9. (23. kép.)

Irodalom: CZOBOR—SZALAY: 20. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l., 15. kép. — DERCSÉNYI: *Contributi*, 8. l., fig. 5. — FORSTER: Székesfehérvár, 20. l. — MAROSI: 405. l. — GÁL ADORJÁN: *Románkori építészeti emlékek az ezredéves kiállításon*. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1898, 503. l., 3. kép. — HENSZLMANN—REISSENBARGER: 58. l.

20. Párkánytöredék, mészkő. Három sor, két oldalra kihajló élesen metszett levéldísszel. Felső lapján T-alakú kőfaragójegy. XII. sz. A bazilika területéről. Mérete: $30 \times 25 \times 34$ cm. Leltári szám 768. (21. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l. — GEREVICH: 139. és 165. l.

21. Oszlopfő töredék, homokkő. Kétoldalra kivirágzó két drb. tizenkétleveles dísszel. Bazilika területéről. Mérete: $18 \times 13 \times 7$ cm. Leltári szám 424. Lemezszám MOB 72.

Dercsényi: A székesfehérvári királyi bazilika.

22. Párkánytöredék, mészkő. Két sor, két oldalra kihajló, élesen faragott levéldísz. XII. sz. A bazilika területéről. Mérete: $25 \times 19 \times 7$ cm. Leltári szám 443.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

23. Kőfaragvány, mészkő. Fonatos keretben gyűrűs palmetta. XI. sz. Lelőhely Városháza. Magassága: 24 cm. Leltári szám 1225 (10171). Lemezszám MOB 52, 53.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 29. l.

24. Párkánytöredék, mészkő. Két sor, élesen metszett levéllel. XII. sz. Lelőhely a 7. pillértől keletre. Mérete: 33×42 cm. Leltári szám 1254.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 28. l.

25. Madár töredéke, mészkő. XI. sz. Lelőhely a bazilika területe. Henszlmann ásatása. Elveszett. Újabbban egy szőlőkerítése falából került elő. Mérete: 12×22 cm. Leltári szám 1261.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 32. l. — HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 138. l. — HENSZLMANN: *Ókeresztény, I.*, 56. l. — Katalógus 23. sz. — PAUER: VIII. tab. 5. — SZABÓ: *Árpád-kori*, 42. l.

26. Kapubéllet kísérő oszlopának töredéke, mészkő. Nyolcas alakban fonódó indák közeit cserfalevelek töltik ki. XII. sz. vége. Lelőhely bazilika területe, Henszlmann ásatása. Magassága: 50 cm. Leltári szám 1204 (2144, 2147). Lemezszám MOB 35. (70. kép.)

Irodalom: CZOBOR—SZALAY: 41. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. — GERECE: *Pécs*, 133. sz. — GERECE: *Szobrászat*, 4. l. — GEREVICH: 152. l., CXXIV. tábla, 2. kép. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 16. l.

27. Oszloptörzs, mészkő. Bevéselt csavart díszítéssel. XII. sz. Lelőhely Károly király-tér 2. sz. Magassága: 40 cm. Átmérő: 16 cm. Leltári szám 1203 (1229). Lemezszám MOB 29.

Irodalom: GEREVICH: 153. l. — MAROSI: 404. l.

28. Pillérfejezet, mészkő. Egymásba hajló, csúcsaival érintkező akantuszlevelek díszítik. XI. sz. Lelőhely: Hal-tér. Mérete: 45×81 cm. Leltári szám 1201 (7052). Lemezszám MOB 39. (37. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 27. l. — POLGÁR IVÁN: *Székesfehérvár múltjából*. Fejérvármegyei Hírlap, 1926. X. 16. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l., 1937, 69. l.

29. Kapubéllet kísérő oszlopának töredéke, mészkő. Nyolcasalakba fonódó indák közeit cserfalevelek töltik ki. XII. sz. Lelőhely: Bazilika területe, Henszlmann ásatása. Magassága: 36 cm. Leltári szám 1205 (2145, 2146). (70. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. — GERECE: *Pécs*, 133. sz.

31. Ívsoros párkány ívterének díszítménye, mészkő. Félköríves keretben, levéldíszszel körülvelt egyenlőszárú kereszt díszíti. XII. sz. eleje.

A bazilika területéről. Mérete: 25×40 cm. Leltári szám 1199 (2986). Lemezsám MOB 43. (55. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 29. l., XV. tábla, 22. kép. — DERCSÉNYI: *Tükör*, 542. l. — GEREVICH: 163. l., CLVII. tábla, 1. kép. — Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület jelentése, 1912. 16. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 16. l. — TARCZAY: 18. l.

32. Keretkő, mészkő. Ötoldalú, melyből három díszített: két szélső oldalát visszahajló palmettában kivirágzó hármás inda díszíti, míg homorúan kivésott középső részén a hármás indák és kivirágzásai befelé hajlanak. XII. sz. Henszlmann ásatása, a püspöki palota kertjéből. Mérete: $48 \times 41 \times 38$ cm. Leltári szám 1139. Lemezsám MOB 226. (68. kép.)

Irodalom: CZOBOR—SZALAY: 41. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l. — GEREVICH: Pécs, 122. l. 127. sz. — GEREVICH: CLVI. tábla, 2. kép. — MAROSI: 418. l.

33. Párkánytöredék, mészkő. Gyöngyös szalag közeit négyágú palmettalevél tölti ki. XII. sz. A Bazilika területéről. Mérete: 26×20 cm. Leltári szám 362. Lemezsám MOB 71.

34. Állatfejes kőfaragvány, fehérmárvány. Sárkány (?) fej töredéke, palmettadíszítéssel keretelve. XI. sz. Lelőhely: A bazilika területe. Mérete: $33 \times 32 \times 12$ cm. Leltári szám 345. Lemezsám MOB 77. (66. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 32. l. — GEREVICH: 262. l., 189. jegyzet (XII. századi).

35. Párkánytöredék, mészkő. Végein palmettában kivirágzó, vesealakú medaillonokat alkotó hármás szalag. XII. sz. A bazilika területéről. Mérete: 23×27 cm. Leltári szám 1255. Lemezsám MOB 74. (57. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l.

36. Ívtöredék, mészkő. Gyöngyös szalag közeit ötujjú palmetta, a gyengén hajló másik oldalt pedig hármás szalagfonatban visszahajló ötlevelű palmetta díszíti. Lelőhely: Széchényi-utca 17. Mérete: 47×48 cm. Leltári szám 1238 (8449). (60. kép.)

Irodalom: GEREVICH: CXXV. tábla, 2. kép. Székesfehérvári Szemle, II. 1932, 4—6. sz., 33. l., VII. 1937, 69. l.

37. Kapuiv töredéke, mészkő. Gyengén ívelő külső részén sakk-táblaszerű díszítmény, utána gyöngyös szalag által keretelt akantuszlevélsor, végül vesealakú hármás szalagfonat, mely befelé hajló palmettalevelekkel végződik. XII. sz. Lelőhely: Ferenc József-tér 6. Magassága: 64 cm. Leltári szám 1258 (8558). Lemezsám MOB 38, 220. (61. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l., 27. kép. — GEREVICH: CLVI. tábla, 4. kép. — Székesfehérvári Szemle, 1932, 7—9. sz., 51. l., 1937, 69. l.

38. Díszítő pillér töredéke, mészkő. Két széllet indák között két oldalra kihajló palmettalevelek, középső részét pedig medaillonokba foglalt, visszahajló levelek díszítik. XII. sz. Lelőhely: Eisenbart-ház alapjai. Mérete: $35 \times 46 \times 24$ cm. Leltári szám 354. Lemezsám MOB 292.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l.

39. Párkánytöredék, mészkő. Vesealakú, hármasszalagfonat palmettavégződéssel és gyöngyös szalaggal keretelt ujjas levelek. XII. sz. Lelőhely: Bazilika területe. Mérete: $49 \times 21 \times 20$ cm. Leltári szám 493.

40. Párkánytöredék, mészkő. Leveles, indás keretben, balra néző, makkot rágó vaddisznó. XII. sz. Egyik székesfehérvári házban befalazva találták. A Magyar Nemzeti Múzeum letétje. Mérete: 38×56 cm. Leltári szám 1205 (10183). Lemezsám MOB 19. (64. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l., 21. kép. — DERCSÉNYI: *Tükör*, 1937, 545. l. — DIVALD: *Középkori*, 530. l. — FORSTER: *Székesfehérvár*, 22. l. — GERECE: 98. l. — GEREVICH: 163. l., CLVIII. tábla, 2. kép. — HENSZLMANN: *Ókeresztény*, I. 57. l. — HORVÁTH: *Szobrászat*, 23. l., 22/b. kép. — HENSZLMANN: 139. l. — PAUER: VIII. Tab. 7. — SZABÓ: 43. l.

41. Párkánytöredék, mészkő. Középen kiemelkedő gerince kockás díszű, két oldalán medaillonokban foglalt levelek és fürtöket csipkedő madarak. Y alakú kőfaragójegy. XII. sz. Lelőhely: Havranek József-utca 4. Mérete: 72×46 cm. Leltári szám 1240 (7831). Lemezsám MOB 36. (25. kép.)

Irodalom: GEREVICH: 163. l., CLVI. tábla, 3. kép. — MAROSI: 417., 419. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l. 1937, 69. l.

42. Állati fej töredéke, mészkő. XI. sz. Lelőhely: A bazilika területéről, a kerti fal mellől. Mérete: 9×9 cm. Leltári szám 1257. Lemezsám MOB 78—79.

43. Állatalak töredéke, mészkő. Madár teste lábakkal és szárnyrészrel. XI. sz. Lelőhely: 7. pillér környéke. Mérete: $11,5 \times 14$ cm. Leltári szám 1258.

44. Pillérfejezet, mészkő. Két oldalát előre hajló, összefonódott nyakú, közös fejű állatok (hattyúk, sárkányok) (?) díszítik. Szögletes abacusát palmettasor, felette fogsoros dísz alkotja. XI. sz. Találták 1862-ben a bazilikától délkeletre fekvő ház építésekor. A Magyar Nemzeti Múzeum letétje. Magassága: 61 cm. Átmérője: 88 cm. Leltári szám 1207 (10181). Lemezsám MOB 1689, 1690. (38. kép.)

Irodalom: CSEMEGI: 347. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31—32. l., 20. kép. — DIVALD: *Középkori*, 530. l. — DIVALD: *Magyarország*, 20., 26. l. — DIVALD: *Művészettörténet*, 23. l. — ÉRER: 144. l. — FORSTER: *Székesfehérvár*, 21., 24. l. — GÁL: 25. l. (XIII. századi). GERECE: Pécs, 125. l. (XI. sz.). — GERECE: 97. l. — GEREVICH: 13. és 148. l., CXXVI. tábla, 3. kép. — HENSZLMANN: *Jelentés*, 28. sz., 330. l. — HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 28., 36., 136—81. l. — HENSZLMANN: *Ókeresztény*, I. 56. l. — IPOLYI: *Szobrászat*, 98. l. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — MAROSI: 401. l. — PAUER: Tab. VIII., 2. kép. — SZABÓ: 49. l. — Székesfehérvári Szemle, 1937, I—II. 28. l. — TARCZAY: 22. l.

45. Párkánytöredék, mészkő. Hármasszalagfonat, melyből alul és felül ötágú palmetták virágzanak ki. XII. sz. Lelőhely: A várfal Prohászka-parki része. Mérete: 28×53 cm. Leltári szám 1149. Lemezsám MOB 64. (56. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l., 17. kép. — GEREVICH: CLX. tábla, 3. kép.

46. Íves párkány töredéke, mészkő. Szélesebb lapját szívalakú medaillonokban ötágú palmetta, keskenyebb lapját pedig egymással szemben álló hármasszalagfonat díszíti. XII. sz. Lelőhely: Városháza. Méret: 59×25 cm. Leltári szám 1228 (10772). Lemezsám MOB 31. (41. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l. — GEREVICH: CLXI. tábla, 4. kép.

47. Párkányrészlet, mészkő. Felsőlapját gyöngyosorossal szalag közt ötágú palmetták, oldallapját pedig kettős inda díszíti, melynek vége hatágú palmettába virágzik ki. XII. sz. Lelőhely: Kempelen-tér 1. Mérete: 44×56 cm. Leltári szám 1210 (7053). Lemezsám MOB 24.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l. — MAROSI: 419. l. — Székesfehérvári Szemle, 1937, 69. l., 1931, I. 7–9. sz., 16. l.

48. Párkánytöredék, mészkő. Szalagfonat visszahajló palmettalevelekkel, másik oldalán szalagfonatban ötágú csillagdíz. XII. sz. Lelőhely: Városháza. Mérete: 40×28 cm. Leltári szám 1209 (9964).

49. Ívtöredék, mészkő. Egyik oldalát vesealakú hármasszalag, végein palmettakivirágzással, a másikat csúcsban találkozó és visszahajló palmettalevek díszítik. XII. sz. Lelőhely: Palotai-utca 22. Magassága: 55 cm. Leltári szám 1211 (9262). Lemezsám MOB 26.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l.

50. Ívtöredék, mészkő. Szélesebb lapját szívalakú medaillonokban ötágú palmetta, keskenyebb lapját pedig egymással szemben álló hármasszalagfonat díszíti. XII. sz. Lelőhely: Széchenyi-utca 17. Mérete: 54×30 cm. Leltári szám 1212 (8448). Lemezsám 223, 224. (45. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l. — Székesfehérvári Szemle, II. 1932. 4–6. sz., 33. l.

51. Ívtöredék, mészkő. Szélesebb oldalát ötágú palmetták szívalakú keretben, másikat pedig egymással szemben álló, hármasszalagfonat díszítik. XII. sz. 1890 körül a Ferenc-rendi templom bontásakor találták. Mérete: 53×47 cm. Leltári szám 1241 (715). Lemezsám MOB 292. (58. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 30. l., 13. kép. — GEREVICH: Pécs, 124. l., 136. kép. — GEREVICH: 98. l. (XI. sz.). — GEREVICH: *Szobrászat*, 6. l. Kaatlogus, 4827. sz. — GEREVICH: CXXV. tábla, 3. kép. — Székesfehérvári Szemle, II. 4–6. sz., 33. l.

52. Oszloptörzs töredéke, mészkő. Díszítése medaillonokba foglalt háromszögletű ujjas levelek. XII. sz. Lelőhely: Bank-utca 5. Magassága: 30 cm. Leltári szám 1213 (7809).

Irodalom: MAROSI: 404. l. — Székesfehérvári Napló, 1929, VII. 10., 14. sz.

53. Keretkő, mészkő. Homorúan kivájt és vízszintesen recézett saroklapját töredékes (táncoló?) emberalak díszíti, feje felett ötösztatú palmetta. Az emberi alaktól jobbra és balra hármasszalagfonat alkot vesealakú idomokat, illetve indafürtben végződő S-alakú kanyarokat. +alakú kőfaragójegy. XII. sz. Lelőhely: Ferenc József-tér 6. sz. Magassága: 57 cm. Leltári szám 1214 (8557). Lemezsám MOB 15. (65. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 32–33. l., 28. kép. — GEREVICH: CXXV. tábla, 4. kép. — Székesfehérvári Szemle, II. 1932, 7–9. sz., 51. l., VII., 1937, 69. l.

54. Betétdísz, mészkő. Kidudorodó, köralakú keretben szárnyas griff állatalakot ragad meg. Oldalt: V-alakú kőfaragójegy. XII. sz. Lelőhely: Városház udvara, a Magyar Nemzeti Múzeum letéte. Átmérő: 54 cm. Leltári szám 1215 (10184). Lemezsám MOB 13. (67. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 32. l., 19. kép. — ÉBER: 144. l. — FORSTER: *Székesfehérvár*, 23. l. — GEREVICH: 163. l. — HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 157. l. — HENSZLMANN: *Régészeti kalauz II. Középkori építészet*, Pest, 1866. 111. l. 205. kép. — MÁROSI: 408. l. — Székesfehérvári Szemle, 1937, I–II. 28. l.

55. Oszlopfő, mészkő. Előlapján három teljes, oldallapjain egy-egy fél akantuszlevél. XII. sz. eleje. Lelőhely: Károly király-tér 2. Magassága: 40 cm. Leltári szám 1217 (1228).

Irodalom: GEREVICH: 139. l. — MÁROSI: 404. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7–9. sz., 16. l.

56. Négyszögalakú pillér töredéke, homokkő. Két oldalát egy-egy dicsfényes, ruhás férfialak (apostolok?) díszíti. Egyik, kezét összekulcsolva, könyvet tart, míg a másik apostol jobbját magaelőtt tartva, balját csípőjére teszi. XII. sz. Lelőhely: Városmajor. Magassága: 76 cm. Leltári szám 1216 (7465). Lemezsám MOB 1–2. (75. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 33–34. l., 29. kép. — GEREVICH: 99., 131., 181. l., CXCV. tábla, 1. kép. — MÁROSI: 407. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 1931, 7–9. sz., 15. l.

57. Kapubéllet töredéke, mészkő. Félkörívben, homorúan kivéselt középső részét nyolcasalakba font inda díszíti, melynek közeit ötágú cserfalevelek töltik ki. Az indásleveles dísz átmegy a jobboldali elülső síma lapra is, míg az oldallapon ugyanez a díszítmény folytatódik, hosszasabban elnyújtva. Egyik közében bogvót csipkedő madár alakja. XII. sz. vége. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásából. Mérete: 51 × 39 cm. Leltár szám 350. Lemezsám MOB 58. (72. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. — DIVALD KORNÉL: *Művészettörténet*, 21. l. — GERECE: *Pécs*, 123–124. l. — GERECE: 98. l. — GEREVICH: 162–163. l., CLIX. tábla, 1. kép. — KAMPIS: *Művelődéstörténet*, I. 477. l. — MÁROSI: 402 és 418. l. — HENSZLMANN—REISENBERGER: 58. l. — SZABÓ: 43. l.

58. Oszloptörzs töredéke, mészkő. Indás, leveles, fürtös dísszel. XII. sz. Az ercsi apátság romjaiban találták. Magassága: 33,5 cm. Átmérője: 14,5 cm. Leltári szám 1242 (731). Lemezsám MOB 219. (69. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Tükör*, 1937, 543. l. — GEREVICH: 152. l., CXXIV. tábla, 1. kép.

59. Faldisz, homokkő. Ágakból kinövő cserfalevelek és négyágú rosetták díszítik. XII. sz. vége. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mérete: 18×38 cm. Leltári szám 1219 (2140).

Irodalom: GERECE: Pécs, 133. sz. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l.

60. Ívtöredék, mészkő. Egyik lapját gyöngysoros szalag közt ötágú palmetták, oldallapját pedig kettős inda díszíti, melynek vége hatágú palmettában virágzik ki. XII. század. Lelőhely: Ferenc József-tér 8. sz. Mérete: 30×43 cm. Leltári szám 1233 (8066).

Irodalom: Székesfehérvári Szemle, 1937, 69. l.

61. Párkánytöredék, mészkő. Egyik oldalát hármasszalagfonattal elválasztott hat hosszú akantuszlevél díszíti, a másikon hármasszalagfonatban palmettákat látunk. XII. sz. Lelőhely: Széchényi-utca 77. sz. Magassága: 43 cm. Leltári szám 1231 (8450). Lemezszám MOB 25.

Irodalom: DERCSÉNYI: Kőfaragványok, 30. l. — Székesfehérvári Szemle, II. 1932, 4—6. sz., 33. l., VII. 1937, 69. l.

62. Párkánytöredék (?), mészkő. Négyzetes alakú alsó részét palmettában végződő hajlított inda díszíti, míg a fölötte kiemelkedő henger alakú rész közepét gyöngyös szalag, kétoldalát rosetta ékesíti. XII. sz. Lelőhely: Várfal várkörúti része. Mérete: 60×41 cm. Leltári szám 1218 (10566). Lemezszám MOB 3, 14.

Irodalom: DERCSÉNYI: Kőfaragványok, 30. l. — GEREVICH: CLVII. tábla, 2. kép.

62/a. Kapubéllet töredéke, homokkő. Félkörbe, homorúan kivésott középső részét nyolcasalakba font inda díszíti, melynek közeit ötágú cserfalevelek töltik ki. Az indás dísz átmegy az egyik elülső síma lapra is, míg a baloldalon ugyanez a díszítmény folytatódik. XII. sz. második fele. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mérete: $65 \times 35 \times 21$ cm. Leltári szám 342. Lemezszám MOB 57, 60. (71. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: Kőfaragványok, 31. l. — DIVALD: Művészettörténet, 21. l. — GERECE: Pécs, 123—124. l. — MAROSI: 402. és 418. l. — HENSZLMANN—REISSENBERGER: 58. l. — SZARÓ: 43. l.

63. Faldisz, homokkő. Ágakból kinövő cserfalevél négyágú rosettákkal díszítve. XII. sz. második fele. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mérete: 40×50 cm. Leltári szám 1220 (2319). Lemezszám MOB 37.

Irodalom: DERCSÉNYI: Kőfaragványok, 31. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l.

64. Ívespárkány, homokkő. Nyolcasalakú indafonatok közeit cserfalevél díszíti. XII. sz. Lelőhely: Városháza. Mérete: 37×37 cm. Leltári szám 1222 (2861).

65. Faldisz, homokkő. Ágakból kinövő cserfalevéldíszítéssel. XII. sz. második fele. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mé-

rete: 37×24 cm. Leltári szám 1221 (2138). Lemezszám MOB 227. (46. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. — GERECE: *Pécs*, 133. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 15. l.

66. Kapubéllet töredéke, homokkő. Félkörívben, homorúan kivéselt középső részét nyolcasalakba font inda díszíti, melynek közeit ötágú cserfalevelek töltik ki. Az indás leveles dísz átmegy az elülső egyik síma lapra is, míg a baloldali oldallapon ugyanez a díszítmény folytatódik, csupán az inda nem alkot nyolcasalakot és közeiben a levéldísz mellett egy őz (nyúl?) is előfordul. XII. sz. második fele. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mérete: $79 \times 37 \times 23$ cm. Leltári szám 348. Lemezszám MOB 56. (73. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. 25. kép. — DIVALD: *Művészettörténet*, 21. l. — GERECE: *Pécs*, 123—124. l. — GERECE: 98. l. — GEREVICH: 162—163. l., CLIX. tábla, 2. kép. — MAROSI: 402. és 418. l. — HENSZLMANN—REISENBERGER: 58. l. — SZABÓ: 43. l.

67. Íves párkány, homokkő. Egyik lapját medaillonokba foglalt levelek, a másikat indás levelek díszítik. XII. sz. második fele. Lelőhely: A móri országút 2. számú hídja. Mérete: 34×27 cm. Leltári szám 1223 (7829).

68. Párkányrészlet, homokkő. Díszítése nyolcasalakban font inda, közeit cserfalevelek töltik ki. A bazilika területéről, Henszlmann ásatásaiból. Mérete: $37 \times 17 \times 24$ cm. Leltári szám 1224 (2150). Lemezszám MOB 30.

69. Párkányrészlet, mészkő. Köralakra hajlítot levelek között, fejét lehajtó madár töredéke. XII. sz. Lelőhely: Malom-utca 53. sz. Mérete: 38×43 cm. Leltári szám 1229 (6772). Lemezszám MOB 42.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 31. l. — MAROSI: 404. l. — Múzeumi értesítő, A kőtár gyarapodása, Fejérvármegyei Napló, 1925. XII. 20. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 16. l.

70. Kapuív töredéke, homokkő. Három összeillesztett darabból áll. Elülső részét fogsoros dísz kereteli, az utána következő homorú és domború tagot 8-as alakban font inda, közeit cserfalevél díszíti. Az erősen homorú utolsó részt pedig akantuszlevelek töltik ki. XIII. sz. második fele. A bazilika területéről. Henszlmann ásatásaiból. Mérete: 125×67 cm. Leltári szám 1144. Lemezszám: (részlet) MOB 61, 218. Összeállítva 1676—1677. (74. kép.)

Irodalom: GERECE: *Pécs*, 124. l., 134. sz. — GERECE: *Kiállítás*, 235. l. — GERECE: *Szobrászat*, 3. kép.

71. Kapukeret alakos faragványa, mészkő. Két egymással szembenéző, fejüket visszafordító, összekötött nyakú állat (oroszlán?) fején álló ruhás, férfialak. A figura két oldalát indás díszítmény kere-

teli. XII. sz. második fele. A bazilika területéről, Henszlmann ásátásai-ból. A Magyar Nemzeti Múzeum letétje. Magassága: 120 cm. Leltári szám 1236 (10182). Lemezszám MOB 1678—1679. (76. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 244. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 34. l., 30. kép. — GERECE: 498. l. (XI. sz.). GEREVICH: 99., 181. l., CXCIV. tábla, 2. kép. — ÉBER: *Árpád-kori*, 78—79. l. — HENSZLMANN: *Ókeresztény*, l., 57. l. (XIII. sz.). — MAROSI: 399. l. — PAUER: Tab. VIII. 2. — Székesfehérvári Szemle, 1937, I—II. 28. l. — SZABÓ: 43. l.

72. Árkádív részlete, mészkő. A felső lapos részt indaszerűen kigyózó lapos díszítmény tölti ki, alatta csavart szalag, melyet rosetta szakít meg, határolja el az ívek alkotta háromszöget kitöltő leveles díszítménytől. XIII. sz. eleje. A bazilika területéről, Henszlmann ásátásai-ból. Mérete: Hossza felső szélein 110 cm, magassága 65 cm. Leltári szám 754. Lemezszám MOB 62, 221. (79. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 35—36. l. — GERECE: Pécs, 123. l. — GERECE: *Kiállítás*, 236. l. — MAROSI: 418. l.

73. Fiale, homokkő. Hatszögletű toronydísz, két oldalát gótikus bimbók díszítik. XV. sz. vége. A püspöki palota kertjéből. Magassága: 95 cm. Leltári szám 1147.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

74. Szent Imre(?) és Szent Gellért(?) dombormű, mészkő. A töredékes dombormű két alakot ábrázol. A jobbról álló, akiben némelyek Szent Gellértet sejtik, feje, nyaka és balvállrésze, továbbá lábai letörtek. Balkezeiben irattekercset tart, jobbját a mellette álló fiú vállára teszi. A fiúcska, akiben Szent Imrere ismerhetünk, feje ép, rajta elől hármass bojtban végződő diadémyszerű fejdísz, kezében ereklyetartóládikát, vagy templom kicsinyített mását tartja. Jobbkönyöke alatt egy kéz maradványa arra mutat, hogy a kompozícióhoz még egy alak (Szent István?) tartozott. Mindkét alak ruházata erősen emlékeztet a pannoniai római sírköreliefekre, azonban sem tógának, sem köpenynek nem nevezhető, inkább a kettőnek keveredése. Feltűnő, hogy a fiúcska ruházatát széles paszománt szegélyezi, míg a mellett álló alaké teljesen dísztelen. XII. sz. második fele. (?) Lehet korábbi középkori. Lelőhelye ismeretlen, a kőműzeumba a püspöki palota kertjéből került. Mérete: 87 × 63 × 21 cm. Leltári szám 1143. Lemezszám MOB, 1687—1688. (77. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 34—35. l. — DERCSÉNYI: *La sculpture romane en Hongrie*, Nouvelle Revue de Hongrie, 1935, 436. l. — DERCSÉNYI: *Hungarian*, 310. l. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 244. l. — DERCSÉNYI: *Alba*, Nouvelle Revue de Hongrie, 1940, 129. l. — GEREVICH: 14., 131., 181., 182. l. (esetleg nem román, hanem római). — HORVÁTH: *Pannóniai*, 18—22. l., 4—5. kép. (A relief első részletes tárgyalása, elhelyezése a magyar emléktanyagban.) — HORVÁTH: *Szobrászat*, 21—22. l. — HORVÁTH: *Weiterleben*, 21—25. l., Tafel 4—5. — KAMPIS: *Művelődéstörténet*, I. k., 498. l. — KAMPIS A.: *Régi magyar szobrászat*. A szépművészetek könyve, Bp., 1940, 456. l. — Középkori Szent Imre-szobor a püspökkert kövei között. Székesfehérvári Szemle, 1934, III—IV. sz. 91. l. (közli ALFÖLDI ANDRÁS DR. megállapításait). — MAROSI: 397. l. (II—III. századi római sírkő). — MAROSI: *A püspökkert kövei*. Fejérmegyei Napló, 1925, II. 8. sz.

75. Dombormű töredéke, mészkő. Két kéz töredéke, mely közül a bal irattekercset tart, a jobb pedig ugyanazt két ujjával érinti XII. (?) sz. Lelőhely: A bazilika területe. Mérete: $25 \times 20 \times 10$ cm. Leltári szám 453. Lemezsám MOB 78—79.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 35. l.

76. Síremléktöredék, vörösmárvány. Az eredetileg négyzetalakú sírköből, melyet később kútkávanak használtak, csupán a felirat egyrésze és az oromdiszes sisakot ábrázoló címertöredék maradt meg. A sisak díszítése zárt szárny, bal haránt pólyával rakva. A felirat: hic. iacet + nicolan[s] de + marchali . . . [fama]m = decoratam. reliqui[t] = obit — an[n]o + d[omi]ni + —M—CCCC—XIII., mely szerint Marczali Miklós 1413-ban elhunyt erdélyi vajda síremléke. XV. sz. első negyede. Lelőhely: A Felmayer-ház telkén találták. Átmérője: 134 cm. Leltári szám 1243. Lemezsám MOB 1701—1702. A Felmayer-festékgár letétje. (90. kép.)

Irodalom: Arch. Ért. 1913, 280., 1915, 35. l., 359. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39—40. l. — GERECE PÉTER: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. II. 307. hasáb. *Magyarország műemlékei*, II. kötet, Budapest, 1906. — DERCSÉNYI: *Szent István sírja*, Tükör, 1940, 244. l. — HORVÁTH: *Buda*, 27. l. — HORVÁTH HENRIK: *Zsigmond király és kora*, Budapest, 1938, 155. l. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — VERNEI KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori síremlékek*, Budapest, 1939, 30. l.

77. Magyar címer töredéke, homokkő. Három pólya, hármashalmon emelkedő kettőskereszt, oroszlánnal, balra címerpajzs töredéke. XV. sz. A bazilika területéről. Mérete: $64 \times 74 \times 22$ cm. Leltári szám 758. Lemezsám MOB 1685—1686.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l.

78. Báthory-címer, homokkő. Három lefelé néző sárkányfog, melyet farkába harapó sárkány (sárkányrend) (?) övez. XV. sz. Lelőhely: Kötár keleti fala alól. Mérete: 50×50 cm. Leltári szám 519 és 691. Lemezsám MOB 1683—1684

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l.

79. Síremléktöredék, vörösmárvány. Kétoldalán minuskulás felirat. Polgár Iván olvasása szerint: [Preposit(?)] us. albensis. anno. d . . . XIV. sz. A püspöki palota kertjéből. Mérete: $77 \times 64 \times 11$ cm. Leltári szám 1146. Lemezsám MOB 1708—1709. (93. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora*, Budapest, 1941, 107. l.

80. Lépcsőmellvéd, mészkő. XV. sz. Lelőhely: A Mátyás-kápolna északi és keleti támfalai mellől. Mérete: 110×65 cm. Leltári szám 166.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

81. Síremléktöredék, vörösmárvány. Középen címertöredék, mely a sisakdísz, ormos várfalat és lángnyelveket ábrázol. A szélén felirat-töredék: irlu famulus 1373. felirat. XV. sz. Lelőhely: Szent Korona-utca

és Bazilika-tér sarok. 1910. Mérete: 145×107 . Leltári szám 1244 (1341). Lemezsám MOB 1706—1707. (88. kép.)

Irodalom: MAROSI ARNOLD: *Székesfehérvári síremlék 1373-ból*. Arch. Ért. 1915, 146. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l., 32. kép. — DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*, Budapest, 1941, 107. l. — ÉBER LÁSZLÓ jelentése, MOB-irattár 861/1910. — MAROSI: *Adatok*, 49. l.

82. Ablakkeret töredéke, homokkő. Pálcatagos dísszel, festés nyomaival. XV. sz. Lelelőhely: Mátyás-kápolna körzete. Mérete: 52×28 cm. Leltári szám 1096.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

83. Sirkőtöredék, vörösmárvány. Csőrében kígyót tartó madarat (golya?) ábrázoló címer töredéke. XV. sz. Eredeti lelelőhelye ismeretlen, a Székesfehérvári Múzeumba a város mérnöki hivatalából került. Mérete: 73×87 cm. Leltári szám: 1245 (8802). Lemezsám MOB 1704—1705. (92. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39. l. — Székesfehérvári Szemle, 1933, III. 41. l.

84. Mérműves töredék, mészkő. XV. sz. Lelelőhely: A lebontott püspöki kerti kerítés utcai fala. Mérete: $39 \times 20 \times 30$ cm. Leltári szám 281.

85. Síremléktöredék, vörösmárvány. Karmaiban kis állatot tartó, fekvő oroszlánon ruhás női alak áll. A síremlék felső fele hiányzik. XIV. sz. vége. A püspöki palota kertjében húzódó várfallból. Mérete: $81 \times 87 \times 20$ cm. Leltári szám 1123. Lemezsám MOB 3182—3183. (86. és 87. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39. l., 33. kép. — DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*, Budapest (1941), 109—110. l., XVI. tábla. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 244. l. — DERCSÉNYI: Tükör, 544. l. — HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 166—167. l. — HENSZLMANN—REISENBERGER: 82—85. l. — KÁROLYI I.: 77—81. l. — MAROSI: *A püspökkert kövei*, Fejérmegyei Napló, 1925, II. 45. sz. — MAROSI: 418. l. — POLGÁR IVÁN: 28—32., 74. l. — Székesfehérvári Szemle, I. 1931, 1. sz., 3—4. l. — VÁRJU ÉLEMÉR: *Szent István koporsója*, Magyar Művészet, 1930, 357. l. — VERNEI KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori síremlékek*, Budapest, 1939, 39. l., 20. t. (XV. századi).

86. Címertöredék, vörösmárvány. Sisak, melynek csúcsos forgójából kétoldalra kihajló struccotollak között egykor patkót rágó strucc állott. Nagy Lajos címere. XIV. század második fele. A városházán volt befalazva, onnan került a Nemzeti Múzeumba. A Magyar Nemzeti Múzeum letétje. Mérete: 60×43 cm. Leltári szám 1216 (10185). Lemezsám MOB 1467—68. (84. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38. l., 36. kép. — DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*, Budapest (1941), 109—110. l. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 244. l. — DIVALD: *Magyarország*, 107. l. — ÉBER: 144. l. — HENSZLMANN: *Székesfehérvár*, 166—167. l. — HENSZLMANN—REISENBERGER: 79., 82—85. l. — KAMPIS: *Művelődéstörténet*, 157. l. — *Nagy Lajos sírkápolnája*, Székesfehérvári Szemle, I. 1931, 1. sz., 3. l., 1937, I—II. 28. l. — PAUER: Tab. VIII., 8. kép. — POLGÁR IVÁN: 28—32. l. — PÓR ANTAL: *Nagy Lajos*, Budapest, 1892, 349. l. — RÓMER FLÓRIS: *Három nap hazánk északnyugati határán*. Arch. Ért., I. 1869, 222. l. (Albert király címere). — SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar nemzet története*, III. k., Budapest, 1935, 346. l.

87. Pillérrészlet, vörösmárvány. Talán Nagy Lajos sírkápolnájának díszítő pillére volt. XIV. sz. vége. Lelelőhely: Mátyás sírkápolna körzete. Mérete: 17×38 cm. Leltári szám 367.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38. l.

88. Ablakkeret, vörösmárvány, kiegészítve. Nagy Lajos sírkápolnájának részlet (?). XIV. század vége. Lelelőhely: É. és K. várfalból. Mérete: 38×53 cm. Leltári szám 1259

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38. l.

89. Pillérrészlet, vörösmárvány. XV. sz. Lelelőhely: Mátyás-sírkápolna körzete. Mérete: 33×43 cm. Leltári szám 366.

90. Háromszögalakú mozaikdisz, vörösmárványtöredék. A dísz három csücsívet ábrázol, piros, zöld, kék, barna színű mozaikszemekből. XIV. sz. Hauser Pál ajándékából került a Székesfehérvári Múzeumba. Mérete: $23 \times 19 \times 11$ cm. Leltári szám 1247 (716). Lemezszám MOB 12. (85. kép.)

Irodalom: CZOBOR: 23. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38. l., 35. kép. — DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*, Budapest (1941), 109 l. — GERECE: *Pécs*, 133. ábra. — GERECE: *Kiállítás*, 236—237. l. — *Katalógus*, 13. sz.

91—92. Vörösmárványtöredék. Nagyszabású architektonikus kerelhez tartozó, gótikus fülkéket ábrázoló két töredék. XIV. sz. vége. Lelelőhely: A püspöki kert várfalából, ahová Pauer János a Városmajorból hozatta és falaztatta be. Mérete: $78 \times 65 \times 23$ cm. Leltári szám 1110 és 1111.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38. l. — HENSZLMANN—REISSENBERGER: 80., 82. l.

93. Siremléktöredék, mészkő. Elöl kereszt és hármashalmon álló liliom, a jobboldalon szintén liliom töredéke. XIV. sz. Lelelőhely: Északi és keleti várfal. Mérete: 40×67 cm. Leltári szám 1122.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l.

94. Siremléktöredék, vörösmárvány. Több összelartozó darab. Oroszlánbőrön nyugvó fej, melyhez alul az alak törzse és balkarja csatlakozik. A balkar alatt csillaggal díszített kard, melynek esattján M. monogram. Az alak jobboldalán gombbetükkal INGOT felirat. (30. kép.) XIV. sz. Lelelőhely: A püspöki kert várfala. Mérete: 90×75 cm. Leltári szám 1109 és 1112. Lemezszám MOB 1694, 1698, 1700. (83. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Alba. Nouvelle Revue de Hongrie*, 1940, 129—130. l. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja. Tükör*, 1940, 244—245. l. — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 38—39. l., 34. kép. — DERCSÉNYI: *Nagy Lajos kora*, Budapest (1941), 110—111. l. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *Old Hungarian Art. A Companion to Hungarian studies*, Budapest, 1943, 435. l. — HENSZLMANN—REISSENBERGER: 82—85. l. — IPOLYI: *Szobrászat*, 189. l. — KAMPIS: *Művelődéstörténet*, 159. l. — KAMPIS: *Régi magyar szobrászat, A szépművészet könyve*, Budapest, 1940, 462. l. — KÁROLYI I.: 77—81. l. — MAROSI: 418. l. — MAROSI: *A püspökkert kövei. Fejérmegyei Napló*, 1925, II. 15. szám. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — POLGÁR IVÁN: 28—32. l. — VERNEI KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori siremlékek*, Budapest. 1939, 21. l., 7. tábla.

95. Fülke töredéke, homokkő. XV. sz. Lelőhely: Mátyás kápolna hajója. Mérete: $64 \times 52 \times 22$ cm. Leltári száma 357.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

96. Oszlopfő, bimbós dísszel, homokkő. XIII. század. Várfalból került elő a Prohászka-émlékmű építésekor (1943). Magassága 60 cm. Leltári száma 1256.

97. Festett mérműves töredék, homokkő. Barna, sárga, kék színekkel. Lelőhely: bazilika területe, Mátyás sírkápolna. Mérete: 21×25 cm. Leltári száma 1260.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

98. Siremléktöredék, vörösmárvány. Férfi törzse és a lába, combrésze. A törzsön páncél, alatta sodronyos ing, megmaradt kezében zászló rúdja, oldalán pedig törhüvely, melyen három egész és két fél lilium látható. XV. század. Lelőhely: a Nádor-utca és Várkapu-utca előtti úttest alatt még meglevő várfalba beépítve, az egykori budai kapu környékén. Mérete: 70×75 cm. Leltári száma: 1248 (5863). Lemez száma MOB 1703. (89. kép.)

Irodalom: COLLECTAE A. P. JAKOSICS: 37. k. 1. lap. (Budai Ferences kolostor könyvtára, J. 2. 16.) — DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 40. l. — MAROSI: *Múzeumunk fejlődése*, Fejérmegyei Napló, 1924, VI. 22. — MAROSI: *Múzeumunk kötára*, Fejérmegyei Napló, 1924, X. 19. — MAROSI: *A múzeum gyarapodása*, Székesfehérvári Napló, 1930, I. 26., 3. l. — MAROSI: 409. l. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — MÖLLER ISTVÁN véleménye (Hunyadiak korából zászlós urat ábrázol), Fejérmegyei Napló, 1924, II. 24. — POLGÁR IVÁN: *A székesfehérvári vörösmárvány szobortöredék liliuma*, Fejérmegyei Napló, 1924, II. 17. sz. — VERNEI KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori siremlékek*, Budapest. 1939, 32. l., 7. t. — Székesfehérvári Szemle, I. 7—9. sz., 16. és 49. l.

99. Siremléktöredék, vörösmárvány. Talán címerből származó, kezében kalászkodat tartó kar töredéke. Lelőhelye: u. a. mint a 98. sz. Mérete: 40×30 cm. Leltári száma 1249 (6017). Lemez száma MOB 1703. (89. kép.)

Irodalom: V. ö. a 98. sz. a. közöltek.

100. Siremléktöredék, vörösmárvány. Baldachinos részletet ábrázol. XV. század. Lelőhely: azonos a 98—99. számúval. Mérete: 12×35 cm. Leltári száma 1250 (5863/a). Lemez száma MOB 1703.

Irodalom: Fejérmegyei Napló, 1924, II. 24.

101—103. Kapubéllet kerettöredéke, homokkő. XV. század. Három összetartozó darab. 101. sz. Mérete: $77 \times 72 \times 32$ cm. Lelőhely: a püspöki kert egykori gazdasági udvar. Leltári száma 347; 102. sz. Lelőhely: Kötár keleti fala. Mérete: $62 \times 58 \times 33$ cm. Leltári száma 536; 103. sz. Lelőhely: a kötár keleti fala alól. Mérete: $69 \times 56 \times 33$ cm.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36—37. l.

104. Gyámkő, mészkő. XV. század. A székesegyház 1935. évi restaurálásakor találták. Mérete: 28×27 cm. Leltári száma 1251 (9896).

105. Ablak mérműves disze, homokkő. XV. század. A püspöki palota egykori gazdasági udvarából. Mérete: $87 \times 61 \times 22$ cm. Leltári száma 352. Lemez száma MOB 1691—1693.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 245. l.

106. Sirkőtöredék, vörösmárvány. Főpapi sírkő alsó része lehetett, erre vall a látható papi tallár, a hegyesorrú cipő és pásztorbot vége, alatta elmosódott minuszkulás felirat. XV. század. Lelőhely: Szent Imre-utca 1. sz. ház pincéje. Mérete: 82×53 cm. Leltári száma 1237 (8016). Lemez száma MOB 1469. (91. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 39. l. — MAROSI: *Adatok*, 49. l. — MAROSI: *A múzeum gyarapodása, Székesfehérvári Napló*, 1930, 1. 26., 3. l. — POLGÁR IVÁN: *A Szent István bazilika belsejének pusztulása, Székesfehérvári Napló*, 1925, XII. 25.

107. Festett mérműves töredék, homokkő. Téglabarna, sárga, szürkés-kék színekkel. XV. század. Lelőhely: a bazilika területe. Mérete: 22×20 cm. Leltári száma 412.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

108. Festett mérműves töredék, homokkő. Téglabarna, sárga, szürke színekkel. Lelőhely: Felső püspöki kert. Mérete: 17×20 cm. Leltári száma 420.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 36. l.

109. Ablakkeret töredéke, homokkő. Pálcadíszes. XV. század. Lelőhely: a bazilika területe. Mérete: 77×58 cm. Leltári száma 347. (82. kép.)

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l. — DERCSÉNYI: *Szent István sirja*, Tükör, 1940, 245. l.

110. Aragóniai címer töredéke, homokkő. XV. század. Lelőhely: részben a kőtár keleti fala alól, részben a vágóhídi esaternapartból. Mérete: 51×51 cm. Leltári száma 690, 693.

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 37. l.

111. Betétdísz, mészkő. Köralakú, rongált keretben két összefonódó állat letöredezett körvonalait látni. XII. század (?). Lelőhelye: a székesfehérvári cisztercita templom kriptájának alapfalából került elő. Átmérője 42 cm. Leltári száma 1252 (8591).

Irodalom: DERCSÉNYI: *Kőfaragványok*, 32. l. — GEREVICH: 163. l.

112. Síremléktöredék, vörösmárvány. Minuszkulás felirat töredékével. XV. század. Lelőhely: Horthy Miklós-kultúrház építésénél, 1941. Mérete: 45.5×41.5 cm. Leltári száma 1263 (11.471).

113. Síremléktöredék, mészkő. Címertöredékével és minuszkulás felirattal. XV. század. Lelőhely: Horthy Miklós-téri egészségház építésénél (1941) Mérete: 75×42 cm. Leltári száma 1264 (11.472).

ΚΕΡΕΚ

34. kép. A bazilika alapfalai, háttérben a Szent István-mauzoleum és a kőtár.

35. kép. Pillérfő töredéke Szent István bazilikájából, XI. század.
(Kötár 7. szám.)

36. kép. Pillérfő töredéke Szent István bazilikájából, XI. század.
(Kötár 8. szám.)

37—38. kép. Pillérfők a bazilikából. XI. század.
(Kőtár 28. és 44. szám.)

39

40

41

42

39—42. kép. Oszlopfők és kőfaragványok a bazilikából, XI. és XII. század.
(Kőtár 12., 15., 46. és 3. szám.)

43

44

45

46

47

48

43—48. kép. Kőfaragványok a bazilikából, XI. és XII. század.
(Kőtár 11., 5., 50., 65. és 7/a sz.)

49. kép. Mozaik-töredékek a bazilikából.
(Budapest, Nemzeti Múzeum.)

50—53. kép. Szent István koporsójának négy oldala. 1040 körül.
(Székesfehérvár, Szent István mauzoleum.)

54—55. kép. Ívsoros párkány ívterének díszítményei, XII. század eleje.
(*Kőtar* 17. és 31. szám.)

56—57. kép. Párkánytöredékek a bazilikából, XII. század.
(Kötár 45. és 35. szám.)

58. kép. Ívtöredék, XII. század.
(*Kötár 51. szám.*)

59. kép. Ívtöredék, Pécs, székesegyházi kőtár.
(*Szőnyi 146. szám.*)

60. kép. Ívtöredék, XII. század.
(*Kötár 36. szám.*)

61. kép. Kapuív töredéke, XII. század.
(*Kötár 37. szám.*)

62. kép. Mellvéd töredék, XI. század.
(*Kötár 9. szám.*)

63. kép. Oszlopfő Dömösről, XI. század.
(*Budapest, Szépművészeti Múzeum.*)

64. kép. Párkánytöredék, XII. század.
(*Kötár 40. szám.*)

Kőfaragványok a bazilikából.

65. kép. Keretkő, XII. sz. — 66. kép. Sárkányfejes dombormű töredéke, XI. sz. —
67. kép. Betétdísz, XII. sz. — 68. kép. Keretkő, XII. század.

(Kőtár 53., 34., 54., 32. szám.)

69. kép. Oszloptörzs töredéke Ercsiből. — 70. kép. Kapubéllet kísérőoszlopának töredéke.

— 71. kép. Kapubéllet töredéke. XII. század.

(Kötár 58., 26., 62/a szám.)

72—73. kép. Kapubéllet töredékei, XII. század.
(Kötár 57., 66. szám.)

74. kép. Kapuív töredéke, XII. század.
(Kőtár 70. szám.)

75. kép. Pilléroldal alakos faragvánnyal. — 76. kép. Kapukeret alakos faragványa XII. század.
(Kötár 56. és 71. szám.)

77. kép. Szent Imre (?) és Szent Gellért (?) dombormű, XII. sz. (?)
(Kötár 74. szám.)

78. kép. Párkánytöredék (*Kőtár, 14. szám*), XI. század. — 79. kép. Törpe-arkádív részlete (*Kőtár, 72. szám*), XIII. század. — 80. kép. Párkánytöredék ismeretlen lelőhelyről a Nemzeti Múzeumban, XIII. század.

81. kép. Ablak mérműves kőács töredéke.
(Kötár, 105. szám.)

82. kép. Pálca- és mérműves ablakszemöldökkő töredéke.
(Kötár, 109. szám.)

83. kép. Nagy Lajos (?) síremlékének töredéke. XIV. század 2. fele.
(*Kőtár*, 94. szám.)

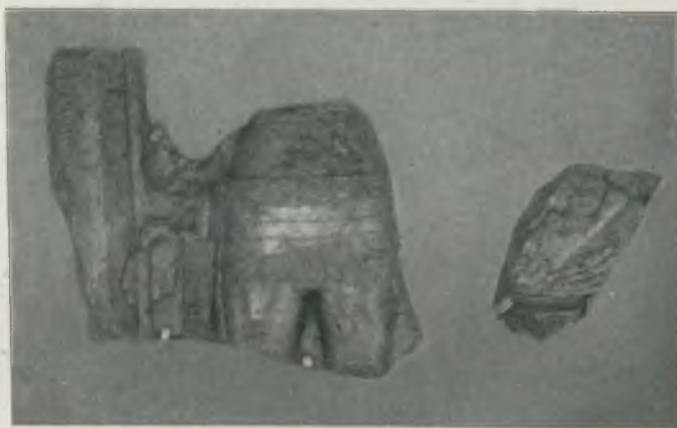

Töredékek Nagy Lajos sírkápolnájából XIV. sz.
 84. kép. Nagy Lajos cimere. — 85. kép. Márványberakásos disz.
 XIV. század. (*Kötár 86. és 90. szám.*)

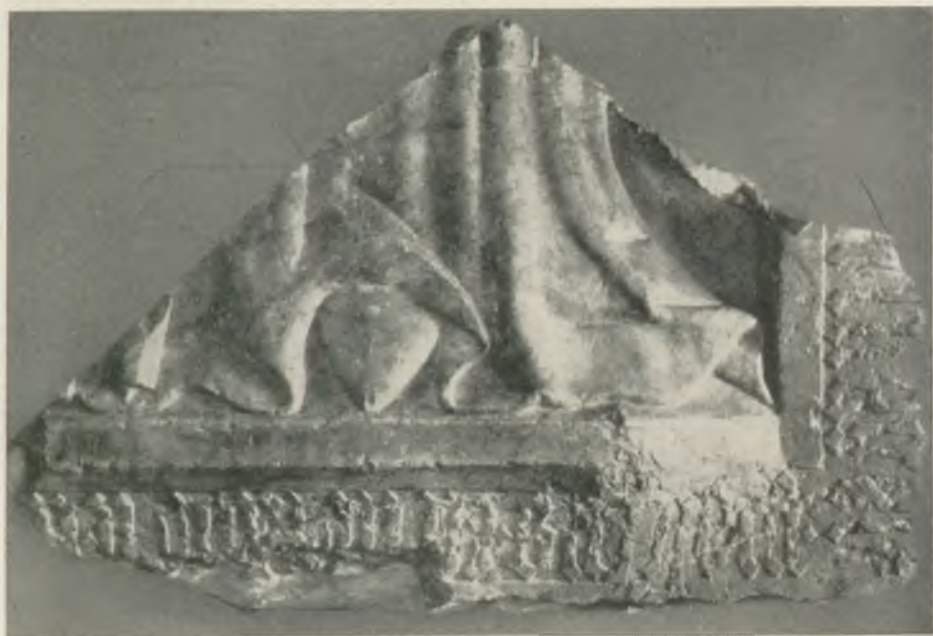

86—87. kép. Katalin, Nagy Lajos leányának sírköve (?), XIV. század 2. fele.
(*Kőtár*, 85. szám.)

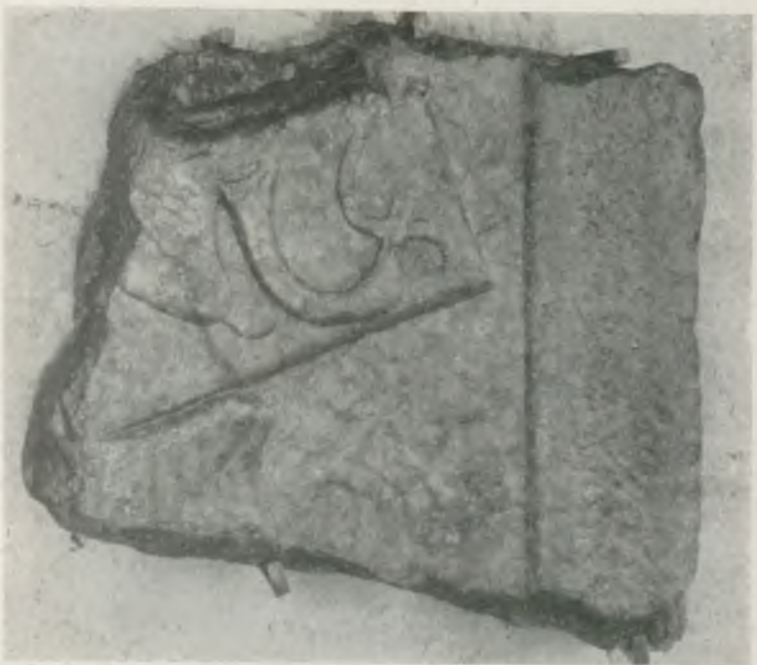

88. kép. Sírő 1373-ból. — 89. kép. Rozgonyi István (?) sírkövének töredéke.
XV. század 30-as évei. (*Ködtár*, 81., 89. és 99. szám.)

90. kép. Marczali Miklós síremléke, 1413. — 91. kép. Főpapi síremlék töredéke, XV. század.
(Kőtár, 76. és 106. szám.)

92—93. kép. Síremlék töredékek, XIV—XV század.
(Ködtér, 83. és 79. szám.)

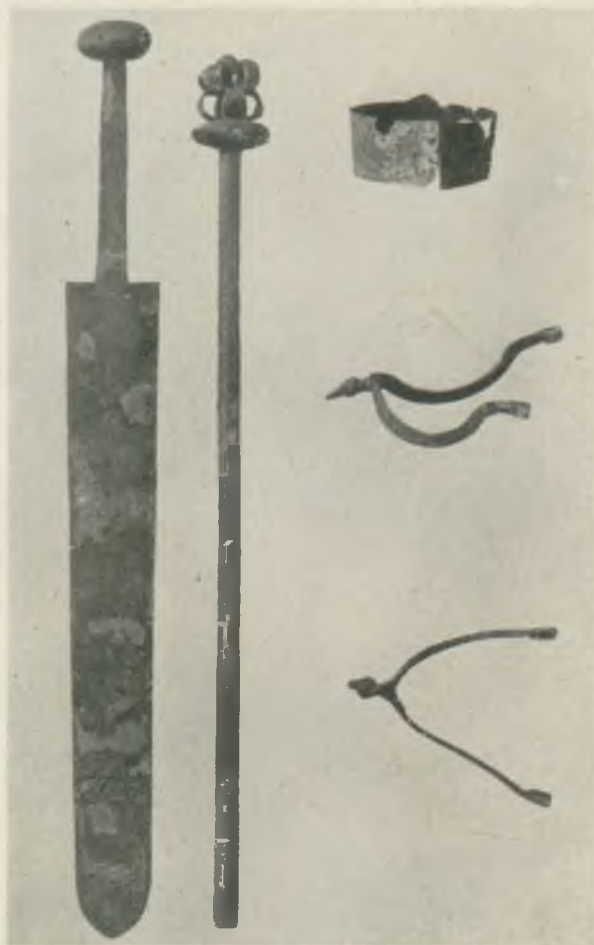

94. kép. Szent Kálmánfej-ereklyetartója. XII. század.
(*Melk, Bencés apátság kincstára.*)

95. kép. Sírleletek a bazilika területéről. XII. század 1. fele.
(Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.)

96.

97.

98.

99.

96.—97. és 99. kép. III. Béla kardja, jogara, karperece, sarkantyúi, gyűrűje és melldíszje.

98. kép. Antiochiai Anna gyűrűje. (Czobor után.) XII. század 2. fele.

(Budapest, Mátyás-templom.)

100—101. kép. III. Béla és Antiochiai Anna halotti koronája. XII. század 2. fele.
(Galvano másolat után.)
(Budapest, Mátyás-templom.)

102

103

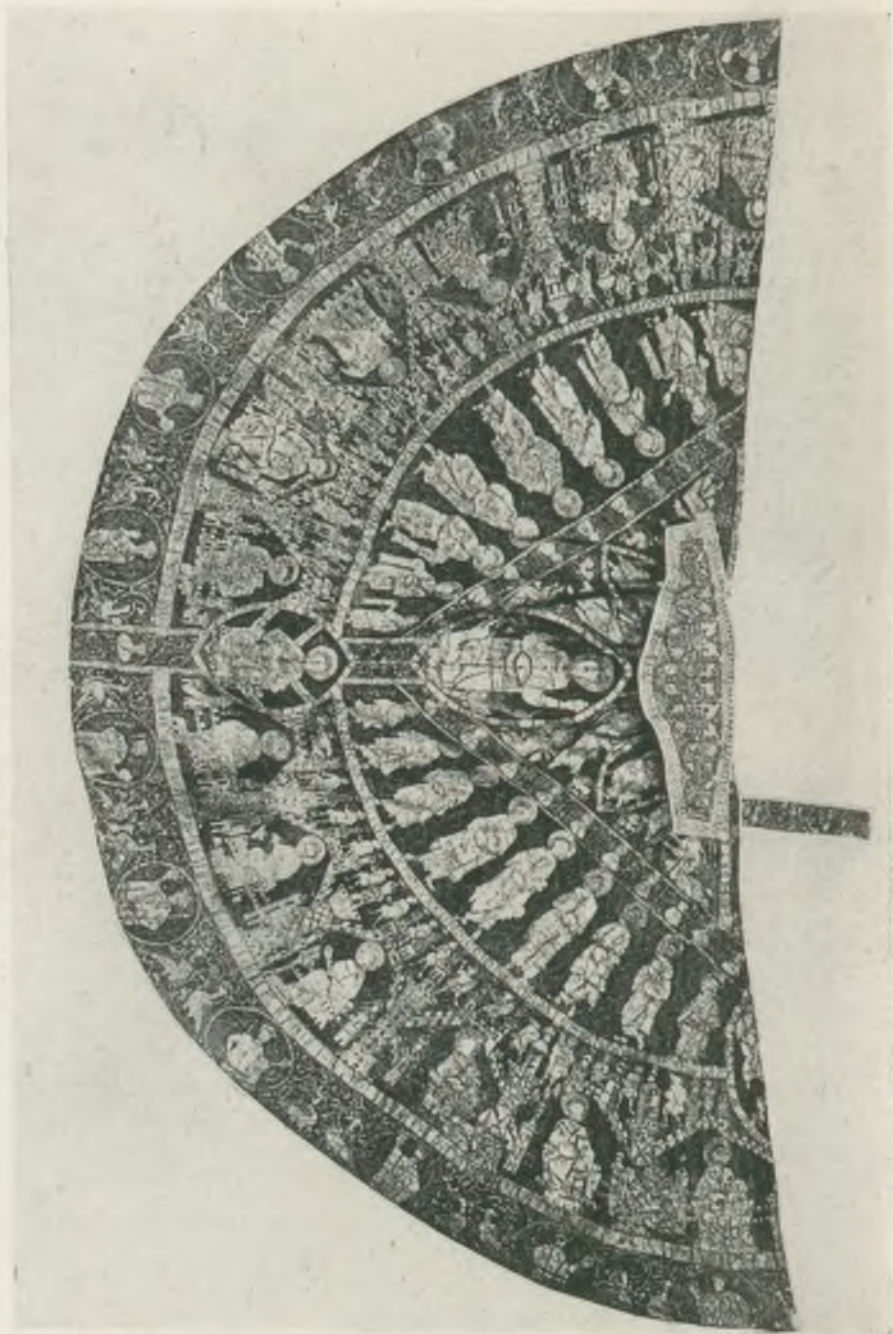

104

Sírleletek a székesfehérvári bazilikából.

102. kép. Erekytartó mellkereszt. XI. század. — 103. kép. Corpus. XII. század.

104. kép. Körmeneti kereszt. XII. század III. Béla sírjából. (Galvano másolat után.)

105. kép. Koronázási palást. Egykor a székesfehérvári bazilika részére készült miseruha. 1031.
(*Budapest, Kirdyi palota.*)

TÁRGY-, HELY- ÉS NÉVMUTATÓ

A jegyzetben szereplő szerzők és könyvcímek nem foglaltatnak a mutatóban.

A *-gal jelölt oldalszámok képekre vonatkoznak.

- Aba Novák Vilmos VII. 70*, 72
 Achmed székesfehérvári várparancsnok 63
 Ágnes királyné 5
 Ajtony 21
 Albert király 5, 7, 11, 44, 45
 Alföldi András 92
 Álmos herceg 7, 81
 Antellami, Benedetto 91
 Antiochiai Anna, III. Béla neje 3, 40, 46
 Antonius rektor 58
 Aquileia, székesegyház mellvéd 78, 107
     Múzeum, kőfaragvány 107, 108*
 Aquincum 31
 Arles, S. Trophime 91
 Á. Sztéhló Lili VII. 68, 71*, 72
 Bari 107, 108
     S. Nicola 108
     Museo Provinciale kőfaragvány 108
 Barkóczy püspök 2, 44
 B. Oberschall Magda 45
 Beed falu 58
 Bécs, Szent István székesegyház
     IV. Frigyes síremléke 108
 II. Béla 7, 46
 III. Béla V., 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 27, 37, 40,
     75, 78, 83, 92
 IV. Béla V., VI.
 Benedek, Szent VI.
 VIII. Benedek pápa 41
 Bethlen Farkas 62
 Biskupij, Sv. Marije 108
 Bonfini 52, 158
 Brescia, Museo Civico kőfaragvány 89
 Budapest, Halászbástyai Kömléktár
     Stibor János sírköve 58, 102
     Miklós fia Tamás sírköve 97
     Királyi vár: Koronázási palást, egykor
         székesfehérvári miseruha 41—42,
         160*
     Szent Korona 42
     Mátyás templom
 III. Béla halotti ékszerei
     Jogar 48, 157*
     Gyűrű 47—48, 157*
     Kard 47, 157*
     Karperec 47—48, 157*
     Korona 47, 158*
     Feszület 47, 159*
     Melldísz 47—48, 157*
     Sarkantyú 47—48, 157*
 Nejének, Antiochiai Annának halotti
     ékszerei
     Fátylának, csipkéjének maradvá-
     nyai 48
 Deresényi: A székesfehérvári királyi bazilika.
- Gyűrű 48, 157*
 Korona 158*
 Nemzeti Múzeum
     Cornaro Giovanni gyűrűje 57
     Csüngő 89
     János, Chele fia gyűrűje 57
     Mozaik-töredék Székesfehérvárról
         30, 135*
     Párkánytöredék 94, 147*
     Párkánytöredék Pilisszentkeresztről
         79
     1839. évi székesfehérvári sírleletek
         2, 44
         Filigrános lap 44, 46, 156*
         Filigrános gombok 44, 46, 156*
         Gyűrű 44, 156*
         Hengeres, filigrános tárgy 45,
         156*
         Karkötő 44—45, 156*
         Zománcos korong 45, 46, 156*
 Széchenyi Könyvtár, Képes Krónika
     10, 21, 41, 49, 56
 Szépművészeti Múzeum, Baziliskuszt
     ábrázoló oszlopfe 4, 88—89
     Oszlopfe Dömösről 80, 81, 140*
 Caen, S. Trinité 50
     S. Etienne 50
 Como 78
 Cremona, székesegyház 91, 92
 Csánky Miklós 89
 Csitáry G. Emil IX.
 Czobor Béla 11, 26, 38, 41, 47, 48
 De Sanctis (olasz szobrász) 101
 Deresényi Dezső VI., IX.
 Divald Kornél 11
 Dömösi templom 81
 Drugeth Fülöp nádor 13, 20, 57
 Eresi apátság 64
 Erdy János VI. 2, 4, 5, 9, 23, 46, 47
 Erzsébet királyné I. Károly neje 58
 Erzsébet királyné, Nagy Lajos neje 55
 Esztergom, királyi vár és kápolna VII—
     IX. 29, 31, 40, 43, 77, 78, 104
     Kötár, Táncoló Menád 90
     Keresztény Múzeum, Corpus 49
 Farádi Vörös Mihály 15, 55, 106
 Farkas Imre püspök 4
 Ferrara 91
 Feldebrő, rk. templom 33, 78
 I. Ferdinánd VI. 62
 Fidenza 91
 Firenze, S. Miniato 34
 Foerk Ernő 12, 28
 Forster Gyula 11, 26

Földvár, ev. templom 52

IV. Frigyes 101

Gellért, Szent 23, 92—93, 121, 146*

Genthon István IX.

Gerevich Tibor 28, 35, 36, 39—41, 43, 91, 107, 109

II. Géza 7, 46

Gilles, S. 91

Gizella, VI. 41, 42

Gutofredus prépost 42

György presbíter 58

Gyulafehérvár, székesegyház 104

apostol domborművek 91

Hartvik 22, 23, 36

IV. Henrik 22

Henszlmann Imre VI—VII., IX. 2—6, 8—13, 14, 19, 20, 24—28, 30, 31, 36—38, 44, 47, 51, 54, 56, 58, 59, 74, 76, 98, 106, 111—126

Hóman Bálint IX. 12, 14, 22

Horváth Henrik 29, 31, 90, 93

István, Szent 4—6, 10, 12, 14, 21, 23, 24, 28, 30, 31, 34, 35—37, 41, 49, 72, 76, 78, 79, 107, V., VI.

III. István 5

IV. István 7

Imre, Szent 42, 92, 121, 146*

Ják, bencés apátsági templom 58
apostolszobrok 91
falképek V.

Jakosich József 45, 102

Jankovich Miklós 1, 36, 37, 52

János őrkanonok 52, 98

János, Chele fia 57

XIX. János pápa VI.

Jeruzsálem VI.

Joachim József 13, 57

József nádor 2

Kálmán, Szent 43, 62, 155*

Kálmán király 5, 37, 46

Kálmáncsehy Domonkos 61—62

Kalocsa, Székesegyház 12, 38

I. Károly 5, 7—9, 29, 30, 49—52, 57, 59, 98

II. Károly (Kis) 55, 98

Kassa, székesegyház domborművei 52, 94

Katalin, Nagy Lajos leánya 52, 55, 100, 101, 151*

Katalin, Szent 52

Kázmér lengyel király 98

Keán (kán) 21

Kézai Simon 21, 31

Kisbény 77

Kiss Dezső IX. 14

Knin, múzeum faragványok 108

Konstantinápoly VI.

Krakkó, székesegyház, Kázmér síremléke 98—99

I. Lajos (Nagy) V. 9, 44, 52, 123

II. Lajos 7

I. László, Szent V. 35, 36, 57
fejereketartója 43

II. László 7

Lux Géza VII., IX. 65, 68

Lux Kálmán IX. 13

Madarassy Walter 68, 72, 73*

Majer József 55

Marczali Miklós 58, 102, 122, 153*
síremléke: Kőtár 76. sz.

Mária, Nagy Lajos leánya 55

Mária Terézia 61

Marosi Arnold 31, 91

V. Márton pápa 57—58

Massegne, Jacobello és Pierpaolo 101

Mátyás király V. 2, 5, 51, 59, 60

Melk bencés apátság kincstára
Szent Kálmán fejereketartója 43, 62, 155*

Miklós mester (olasz szobrász) 91

Miksa császár 61, 62

Milano, S. Eustorgio 45

Museo Archeologico 464 sz. kőfaragvány 85, 86*, 611. sz. kőfaragvány 81

Milassin Miklós püspök 15, 54, 55, 100

Modena, székesegyház 91

Montefiascone S. Andrea, oszlopfő 88

Nagy Ignác püspök 54, 61

Nesselrode prépost 54

Nordheimi Ottó 43

Óbuda 106

Ochrida, S. Sophia 108

Padova, Chiesa degli Eremitani

Ubertino di Carrara és Marco Cornaro
síremléke 101

Pannonhalma, bencés főapátsági templom 50

Pápai János 102

Parma Battistero 91

Pavia 32, 39, 77, 78, 84

Museo Civico 77

Pécs, Székesegyház 10, 12, 28, 31, 39, 45, 52, 77, 80, 82—85, 91

pillérei 24, 25*, 38

Kőtár. Népoltár töredékei 38

Altemplomi lejárati domborművei 40

28. sz. kőfaragvány 25

29. „ „ 25

31. „ „ 25

136. „ „ 82

146. „ „ 139*

163. „ „ 85

216. „ „ 87*, 88

540. „ „ 83

541. „ „ 82

579. „ „ 85*

680. „ „ 45

őkeresztény emlékek V.

I. Péter király VI. 107, 109, 110

II. Péter, Orsolya doge 109

Piacenza, székesegyház 91

Pietro Gallicus 57

Pomposa apátsági templom faragványai 107, 109*

Radványi Endre kanonok 61
 Ravenna 77, VI.
 S. Apollinare 33
 Székesegyház, keresztelő kápolna.
 apostolok 109
 Regensburg. székesegyház 34
 Révay Péter 61
 Róma, Szent Péter bazilika VI.
 Szent Pál bazilika 6. 10. 32. 76
 Römer Flóris 106
 Rozgonyi István 58, 103*, 152*
 síremlékét 1. Kötár 98. sz.
 Rozgonyi János 58
 Sámuel bolgár cár 21
 Sárpentele 31
 Scolari Fülöp 57
 Somogyvár, Széchenyi kastély
 Tövishúztó ábrázoló dombormű 90
 Stibor János 58, 103
 Shvoy Lajos püspök IX. 74
 Szapolyai János király VI. 8
 Szeged, Városi Múzeum, párkánytöredék
 80, 81*
 Székesfehérvár
 Bazilika apszisa 6, 16, 18*, 22, 26
 III. Béla sírja 2, 3, 5, 8, 44, 46
 boltozata 38, 50—51
 kápolnái: Szent János és Agatha ká-
 polna 58
 Szent Afra kápolna 58
 Szent Mária Magdolna kápolna 50
 kincstára 40—41
 kőfaragóműhelye XI. sz. 32—34
 XII. sz. 38—40
 kőfaragójelek 52, 97*
 Mátyás sírkápolnája 6, 7, 9, 12, 13, 17,
 59, 60—61, 63
 mozaikja 7, 30, 31, 135*
 méretei 27
 miseruha 23
 Nagy Lajos sírkápolnája 1, 6, 8, 15,
 37, 52, 54—56, 61, 63, 74, 98, 99,
 124, 150*
 Nagy Lajos síremléke 54, 55, 98, 99—
 100, 101*, 149*
 oltárai:
 Szent László oltár 58
 Szent István oltár 58
 Szent Péter oltár 58
 Szent János evangélista oltára 58
 oszlopok 9, 25, 26
 padozata 7, 16, 19, 24, 28—29, 30, 50
 pillérek 17, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 27,
 32, 33, 34, 38, 50, 54, 59 és II. sz.
 melléklet
 Scolari Fülöp sírkápolnája 57
 tornyai 1, 6, 8, 10, 12, 16, 27—28, 58
 Szent István kápolna apszisa 17, 18*,
 23, 34, 35*, 36*
 Szent István mauzóleum 14, 15, 65, 66,
 67*, 68, 69*, 70*, 71*, 75, 129*, VII., IX.

Szent István szarkofágja 5, 11, 33, 36,
 74, 105—110, 136*, VII.

Kötár

1. sz. kőfaragvány	33, 79, 111
2. „ „	33, 79, 111
3. „ „	33, 79, 133*, 111
4. „ „	79, 111
5. „ „	33, 79, 134*, 111
6. „ „	33, 78, 79*, 111
7. „ „	32, 76, 77, 78, 111, 130*
7/a. „ „	77, 111, 134*
8. „ „	25, 32, 76, 77, 88, 112, 131*
9. „ „	34, 81, 140*, 112
10. „ „	32, 76, 77, 112
11. „ „	79, 112, 134*
12. „ „	32, 76, 78, 133*, 112
13. „ „	32, 76, 77, 112
14. „ „	79, 112, 147*
15. „ „	34, 80, 81, 113, 133*
16. „ „	34, 80, 113
17. „ „	37, 81, 82, 113, 137*
18. „ „	113
19. „ „	39, 85, 86*, 113
20. „ „	34, 80, 113
21. „ „	113
22. „ „	80, 114
23. „ „	114
24. „ „	34, 80, 114
25. „ „	88, 114
26. „ „	39, 78, 84, 114
27. „ „	114
28. „ „	32, 76, 84, 114
29. „ „	32, 76, 77, 114, 132*
31. „ „	37, 82, 114, 137*
32. „ „	38, 83, 141*, 115
33. „ „	115
34. „ „	79, 88, 115, 141*
35. „ „	38, 82, 115, 138*
36. „ „	115, 139*
37. „ „	115, 38, 83, 139*
38. „ „	38, 83, 116
39. „ „	116
40. „ „	4, 39, 74, 85, 116, 140*
41. „ „	87*, 88, 116
42. „ „	78, 116
43. „ „	78, 116
44. „ „	4, 32, 74, 78, 88, 116, 132*
45. „ „	38, 83, 117, 135*
46. „ „	38, 82, 117
47. „ „	38, 83, 117, 133*
48. „ „	117
49. „ „	38, 83, 117

50.	„	38. 82. 83. 117. 134*	99.	„	103. 104. 125. 152*
51.	„	38. 82. 83. 117. 139*	100.	„	103. 104. 125
52.	„	117	101.	„	95. 125
53.	„	89. 90. 118. 141*	102.	„	95. 125
54.	„	74. 89. 118. 141*	103.	„	95. 125
55.	„	118	104.	„	95. 125
56.	„	90. 91. 145*	105.	„	95*, 148*, 126
57.	„	7. 59. 84. 118. 142*	106.	„	58. 101. 126. 153*
58.	„	84. 142*. 118	107.	„	95. 126
59.	„	119	108.	„	95. 126
60.	„	119	109.	„	95. 96*. 126. 148*
61.	„	38. 83. 119	110.	„	96. 126
62.	„	38. 83. 119	111.	„	89. 126
62/a.	„	7. 39. 84. 119. 142*	112.	„	126
63.	„	39. 84. 119	113.	„	126
64.	„	119	Lakótorony 6. 7. 12		
65.	„	39. 84. 119. 134*	Múzeum: bronzgyűrű 7. 48		
66.	„	7. 39. 84. 120. 143*	Corpus 7. 48. 49. 159*		
67.	„	120	Drugeth Fülöp nádor gyűrűje 13. 20. 57		
68.	„	120	Mellkereszt 7. 48. 159*		
69.	„	39. 88. 120	Zománcos boglár 13. 20. 48. 49		
70.	„	39. 84. 120. 144*	Prépostság 8		
71.	„	39. 74. 91. 92. 120. 145*	Szent István székesegyház altemploma 4		
72.	„	93. 94. 121. 147*	Szent Péter templom VI.		
73.	„	94. 121	Római emlékek 31		
74.	„	31. 92. 93. 121. 146*	Szekszárd, Múzeum, vállkő 79		
75.	„	93. 122	Szentiványi Gyula IX. 74		
76.	„	58. 102. 122. 153*	II. Szilveszter pápa 78		
77.	„	96. 122	Szinyei Merse Jenő IX.		
78.	„	98. 122	Szolgaegyháza 65		
79.	„	56. 97. 122. 154*	Szombathely V.		
80.	„	94. 122	római oszlopok 26		
81.	„	56. 97. 122. 152*	II. Szulejmán szultán 62		
82.	„	94. 123	Szulejmán budai questor 62		
83.	„	58. 101. 123. 154*	Tác római telep 26. 31		
84.	„	124	Tubero Lajos 60. 61		
85.	„	55. 56. 98. 100. 101. 124	Turóczi 55. 98		
86.	„	56. 74. 98. 99. 124. 150*	II. Ulászló 7. 43. 44		
87.	„	98. 124	Varju Elemér 15. 106—107		
88.	„	56. 98. 124	Varkoch György 6. 62		
89.	„	124. 152*	Velemér, rk. templom, falképek V.		
90.	„	56. 98. 150*. 124	Velence 30. 33. 77. 89		
91.	„	8. 56. 98. 124	S. Marco 107. 109		
92.	„	8. 56. 98. 124	oltára 109		
93.	„	97. 124	Bibl. Marciana. könyvfedél 45		
94.	„	56. 98. 99. 100. 124. 149*	Velius 62		
95.	„	95. 125	Verona, S. Zeno 91		
96.	„	126	Veszprém, Gizella kápolna V.		
97.	„	95. 125	Múzeum, párkánytöredék 79		
98.	„	58. 59. 102. 103. 125	Veszprémvölgyi apáca kolostor 42		
			Villard de Honnecourt 28—29*		
			Vilmos mester olasz szobrász 91		
			Zalavár, bencés templom kőfaragványai 33. 78. 109		
			Zirc, cisztercita apátsági templom 51		
			Zsámbék 50. 58		
			Zsigmond király 44. 57. 58. 102. 103. 104		

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép. Henszlmann 1862. évi ásatása.
2. „ Légi felvétel a bazilika alapfalairól.
3. „ A bazilika és a Szent István kápolna apszis-fala feltárás közben.
4. „ A pécsi székesegyház pillérének lábazati profilja.
5. „ A pécsi székesegyház kötegpillérének alaprajza és lábazati nézete.
6. „ A bazilika márvány padlómozaikjának rajza Villard de Honnecourt vázlatkönyvében.
7. „ A Szent István kápolna (XI. század) apszisának maradványa.
8. „ A Szent István kápolna apszismaradványának (XI. század) nézete és alaprajza.
9. „ Hatbordás zárókő, XIV. század. (Henszlmann után.)
10. „ Boltozati borda- és heveder-profilok a bazilikából, XIV—XV. század.
11. „ A kőtár külseje.
12. „ A Szent István mauzóleum külseje (éjszakai felvétel).
13. „ A Szent István mauzóleum belseje.
14. „ Aba Novák Vilmos vázlata a Szent István mauzóleum fatképéhez.
15. „ Á. Sztelho Lili: Jelenetek Szent István életéből. (Üvegfestmény a Szent István mauzóleumban.)
16. „ Madarassy Walter: Szarvasok az élet forrásánál. (Dombormű a Szent István mauzóleumon.)
17. „ Részlet a kőtár belsejéből.
18. „ Mellvéd, XI. század. (Velece, S. Marco.)
19. „ Szalagfonatos kőfaragvány, XI. század. (Kőtár, 6. szám.)
20. „ Párkánytöredék, XII. század. (Kőtár, 20. szám.)
21. „ Párkánytöredék, Szeged, Városi Múzeum.
22. „ Íves párkánytöredék, Pécs, székesegyházi kőtár. (Szőnyi, 579. szám.)
23. „ Párkánytöredék, XII. század. (Kőtár, 19. szám.)
24. „ Párkánytöredék ismeretlen felsőolasz templomból, XII. század. (Milano, Museo Archeologico.)
25. „ Párkánytöredék, XII. század. (Kőtár, 41. szám.)
26. „ Kerettöredék, XII. század. Pécs, székesegyházi kőtár. (Szőnyi, 216. sz.)
27. „ Ablak mérműves körácsa, XV. század. (A kőtár 105. sz. töredékének kiegészített rajza.)
28. „ Pálcaműves ablak szemöldökkő, XV. század. (A kőtár 109. sz. töredékének kiegészített rajza.)
29. „ Kőfaragójelek a bazilikából.
30. „ Gombbetűk Nagy Lajos (?) síremlékén.
31. „ A Rozgonyi (?) sírkő töredékeinek XVIII. századi rajza.
32. „ Faldísz-töredék, XI. század első fele. (Aquileia, Museo Archeologico.)
33. „ Állatalakos dombormű, XI. sz. első fele. (Pomposa, apátsági templom.)
34. „ A bazilika alapfalai, háttérben a Szent István mauzóleum és a kőtár.
35. „ Pillérfő töredéke Szent István bazilikájából, XI. század. (Kőtár, 7. sz.)
36. „ Pillérfő töredéke Szent István bazilikájából, XI. század. (Kőtár, 8. sz.)
- 37—38. „ Pillérfők a bazilikából, XI. század. (Kőtár, 28. és 44. szám.)
- 39—42. „ Oszloplők és kőfaragványok a bazilikából, XI. és XII. század. (Kőtár, 12., 15., 46. és 3. szám.)
- 43—48. „ Kőfaragványok a bazilikából, XI. és XII. század. (Kőtár, 11., 5., 50., 65. és 7/a. szám.)
49. „ Mozaiktöredékek a bazilikából. (Budapest, Nemzeti Múzeum.)
- 50—53. „ Szent István koporsójának négy oldala, 1040 körül. (Székesfehérvár, Szent István mauzóleum.)
- 54—55. „ Ívsoros párkány ívterének díszítményei, XII. század eleje. (Kőtár, 17. és 31. szám.)
- 56—57. „ Párkánytöredék a bazilikából, XII. század. (Kőtár, 45. és 35. szám.)
58. „ Ívtöredék, XII. század. (Kőtár, 51. szám.)
59. „ Ívtöredék, Pécs, székesegyházi kőtár. (Szőnyi, 146. szám.)
60. „ Ívtöredék, XII. század. (Kőtár, 36. szám.)

61. „ Kapuív töredéke, XII. század. (Kötár, 37. szám.)
62. „ Mellvédtöredék, XI. század. (Kötár, 9. szám.)
63. „ Oszlopfő Dömösről, XI. század. (Esztergom. Kötár.)
64. „ Párkánytöredék, XII. század. (Kötár, 40. szám.)
65. „ Keretkő, XII. század. (Kötár, 53. szám.)
66. „ Sárkányfejes dombormű töredéke, XI. század. (Kötár, 34. szám.)
67. „ Betétdísz, XII. század. (Kötár, 54. szám.)
68. „ Keretkő, XII. század. (Kötár, 32. szám.)
69. „ Oszloptörzs töredéke Eresiből. (Kötár, 58. szám.)
70. „ Kapubéllet kísérőoszlopának töredéke. (Kötár, 29. szám.)
71. „ Kapubéllet töredéke, XII. század. (Kötár, 62/a. szám.)
- 72—73. „ Kapubéllet töredékei, XII. század. (Kötár 57., 66. szám.)
74. „ Kapuív töredéke, XII. század. (Kötár, 70. szám.)
75. „ Pilléroidal alakos faragvánnyal. (Kötár, 56. szám.)
76. „ Kapukeret alakos faragvánnyal, XII. század. (Kötár, 71. szám.)
77. „ Szent Imre (?) és Szent Gellért (?) dombormű, XII. század (?). (Kötár, 74. szám.)
78. „ Párkánytöredék, XI. század. (Kötár, 14. szám.)
79. „ Törpeárkád ívrészlete, XIII. század. (Kötár, 72. szám.)
80. „ Párkánytöredék ismeretlen lelőhelyről a Nemzeti Múzeumban, XIII. sz.
81. „ Ablak mérműves körács töredéke, XV. század. (Kötár, 105. szám.)
82. „ Pálca- és mérműves ablakszemöldökkő töredéke, XV. század. (Kötár, 109. szám.)
83. „ Nagy Lajos (?) síremlékének töredéke, XIV. század második fele. (Kötár, 94. szám.)
84. „ Nagy Lajos címere. (Kötár, 86. szám.)
85. „ Márványberakásos dísz, XIV. század. (Kötár, 90. szám.)
- 86—87. „ Katalin, Nagy Lajos leányának sírköve (?), XIV. század második fele. (Kötár, 85. szám.)
88. „ Sírkő 1373-ból. (Kötár, 81. szám.)
89. „ Rozgonyi István (?) sírkövének töredéke, XV. század 30-as évei. (Kötár, 89. és 99. szám.)
90. „ Marczali Miklós síremléke, 1413. (Kötár, 76. szám.)
91. „ Főpapi síremlék töredéke, XV. század. (Kötár, 106. szám.)
- 92—93. „ Síremléktöredék, XIV—XV. század. (Kötár, 83. és 79. szám.)
94. „ Szent Kálmán fejereklyetartója, XII. század. (Melk, Bencés apátság kinestára.)
95. „ Sírleletek a bazilika területéről, XII. század első fele (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.)
- 96—97. és 99. kép. III. Béla jogara, karperece, sarkantyúi, melldíszje és gyűrűje. (Budapest, Mátyás-templom.)
98. kép. Antiochiai Anna gyűrűje (Czobor után), XII. század második fele. (Budapest, Mátyás templom.)
- 100—101. „ III. Béla és Antiochiai Anna halotti koronája, XII. század második fele (Galvano-másolat után). (Budapest, Mátyás templom.)
102. „ Erekyetartó melkereszt, XI. század. (Budapest, Mátyás templom.)
103. „ Corpus, XII. század. (Székesfehérvár, Múzeum.)
104. „ Körmeneti kereszt (XII. század) III. Béla sírjából. (Budapest, Mátyás templom.)
105. „ Koronázási palást. Egykor a székesfehérvári bazilika részére készült miseruha. 1031. (Budapest, Királyi palota.)

A reprodukált fényképek és rajzok legnagyobb része a Műemlékek Orsz. Bizottságának gyűjteményéből származik. Az egyes felvételeket a következők készítették:

Alinari 18; Czobor után 96—101; Deresényi Dezső 19, 20, 30, 36; Hahnloser után 6; Henszlmann után 1, 4, 5, 9; Lux Géza 3, 82; Magyar Nemzeti Múzeum 49, 80, 95; Pavia Soprintendenza 24; Petrás István (MFI) 7, 11—15, 17, 21—23, 25—26, 31, 35, 37—48, 50—79, 81, 93, 102—4; Tóth Ferenc Székesfehérvár 34.

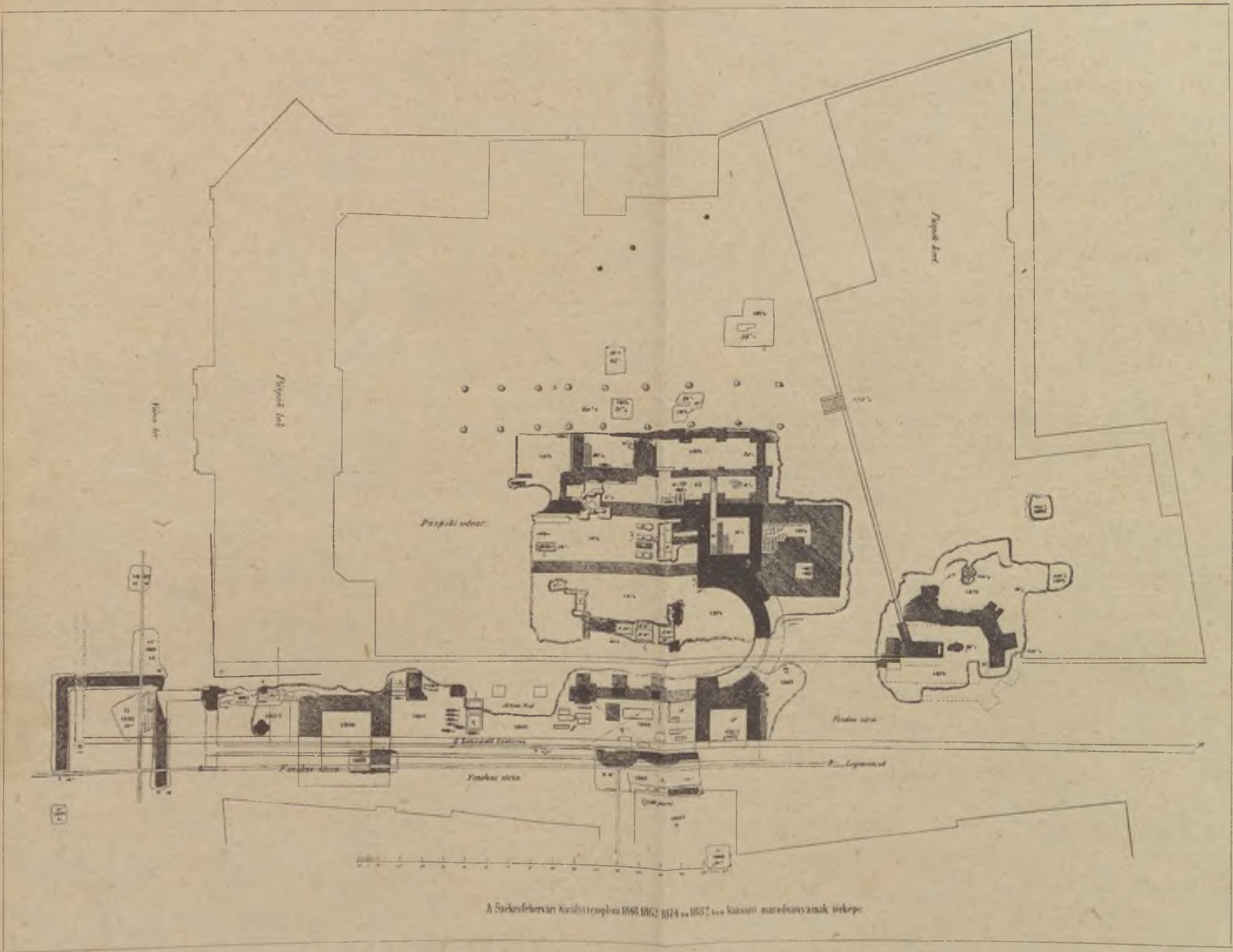
A 8., 10., 27., 28., 29. sz. rajzokat, valamint az I., II., III. mellékleten lévőköt dr. Lux Géza készítette Farkasdy Zoltán, Hévízi Endre, Hortay Géza közreműködésével.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó, írta Gerevich Tibor	Lap V
Rövidítések	XI
I Az ásatások története	1
Érdy János 1848. évi ásatása. — Henszlmann Imre 1862., 1874., 1882. évi ásatásai. — A Műemlékek Országos Bizottságának 1936—1938. évi ásatása.	
II. A bazilika története	21
Szent István alapítása. — A bazilika építése. — Szent István eltemetése. — A bazilika XI. századi alakja, tornyai, padozata, mozaikdísz, faragványai. — Szent István kápolna apszisa. — A bazilika átépítése III. Béla korában. — XII. századi kőfaragóműhely. — A bazilika kincstára. — XII. századi sírleletek. — III. Béla és Antiochiai Anna sírja. — Szórvány leletek. — A bazilika I. Károly-korabeli átépítései. — Boltozása. — Kőfaragójelek. — Nagy Lajos sírkápolnája és az Anjou-család síremlékei. — Egyéb síremlékek. — A bazilika története a XV. században. — Mátyás sírkápolnája. — A bazilika sorsa Mátyás halálától a XVIII. század végéig.	
III A Szent István mauzóleum és kőtár	65
A feltárt terület rendezése. — Szent István mauzóleum és kőtár. — Művészi díszítése. — A kőtárban kiállított faragványok áttekintése. — Szent István-kori, III. Béla-kori faragványok. — Gótikus töredékek. — XIV—XV. századi sírkövek.	
IV. A Szent István mauzóleumban és a kőtárban kiállított kőfaragványok leíró leírása	105
Képek	127
Név-, tárgy- és helymutató	161
Képek jegyzéke	165
Tartalomjegyzék	167

Henszlmann egyesített ásatási térképe.

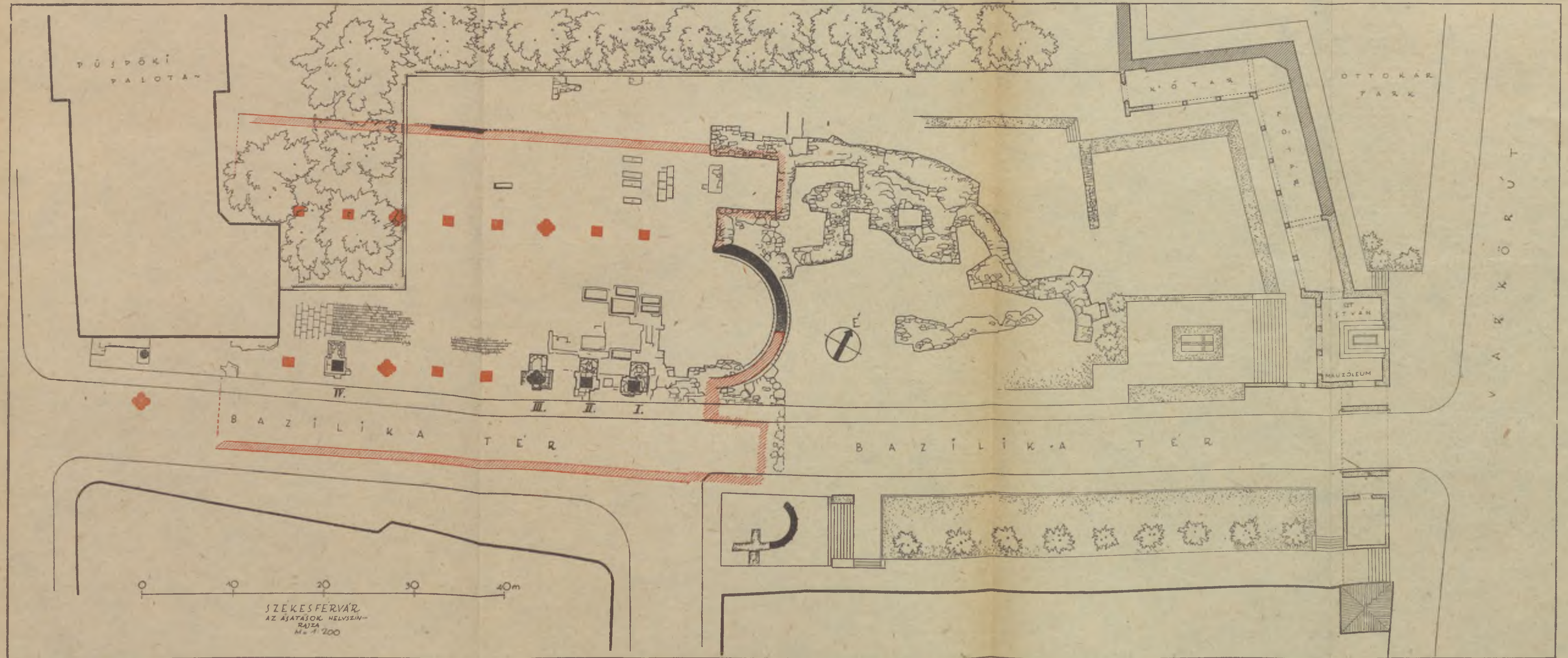

Az ásatási terület és környékének helyszínrajza.

Jelmagyarázat :

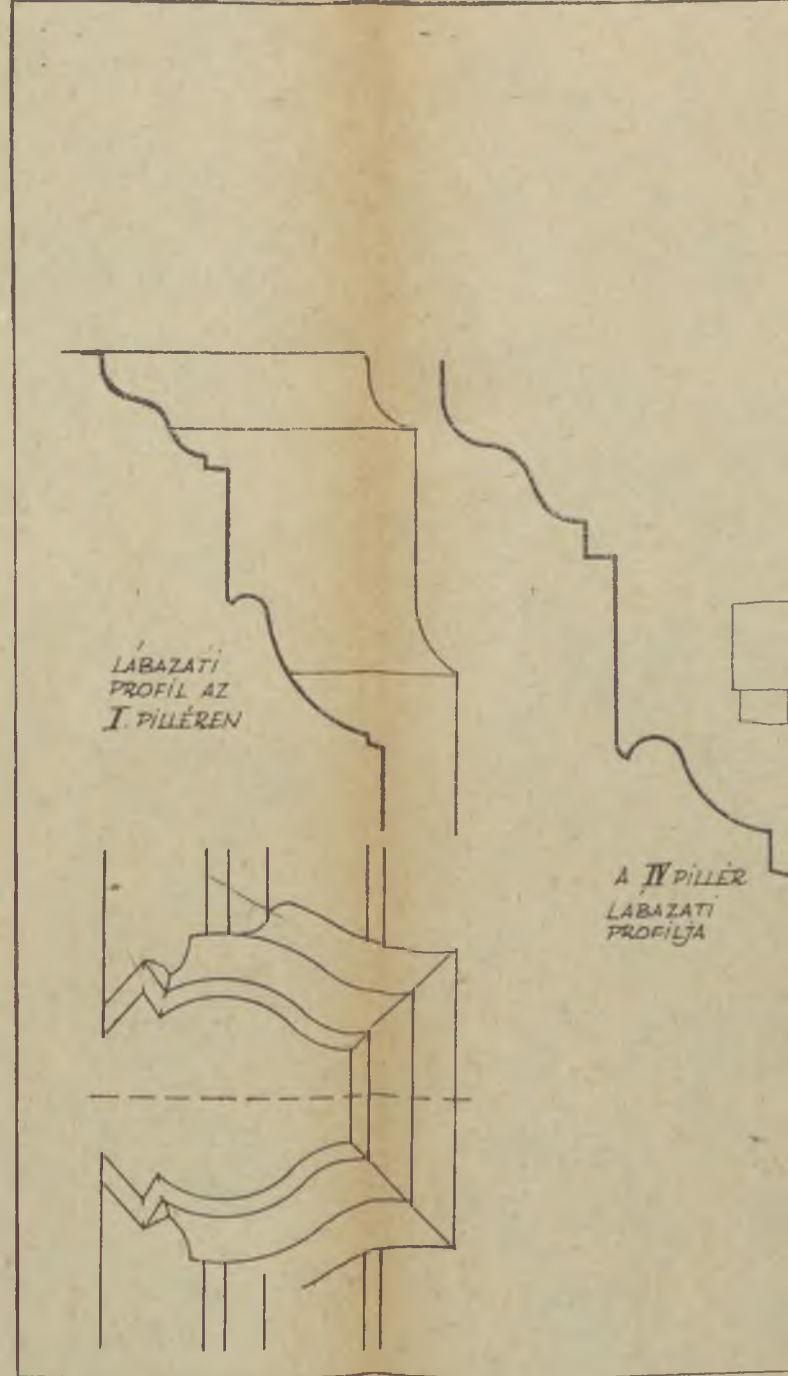
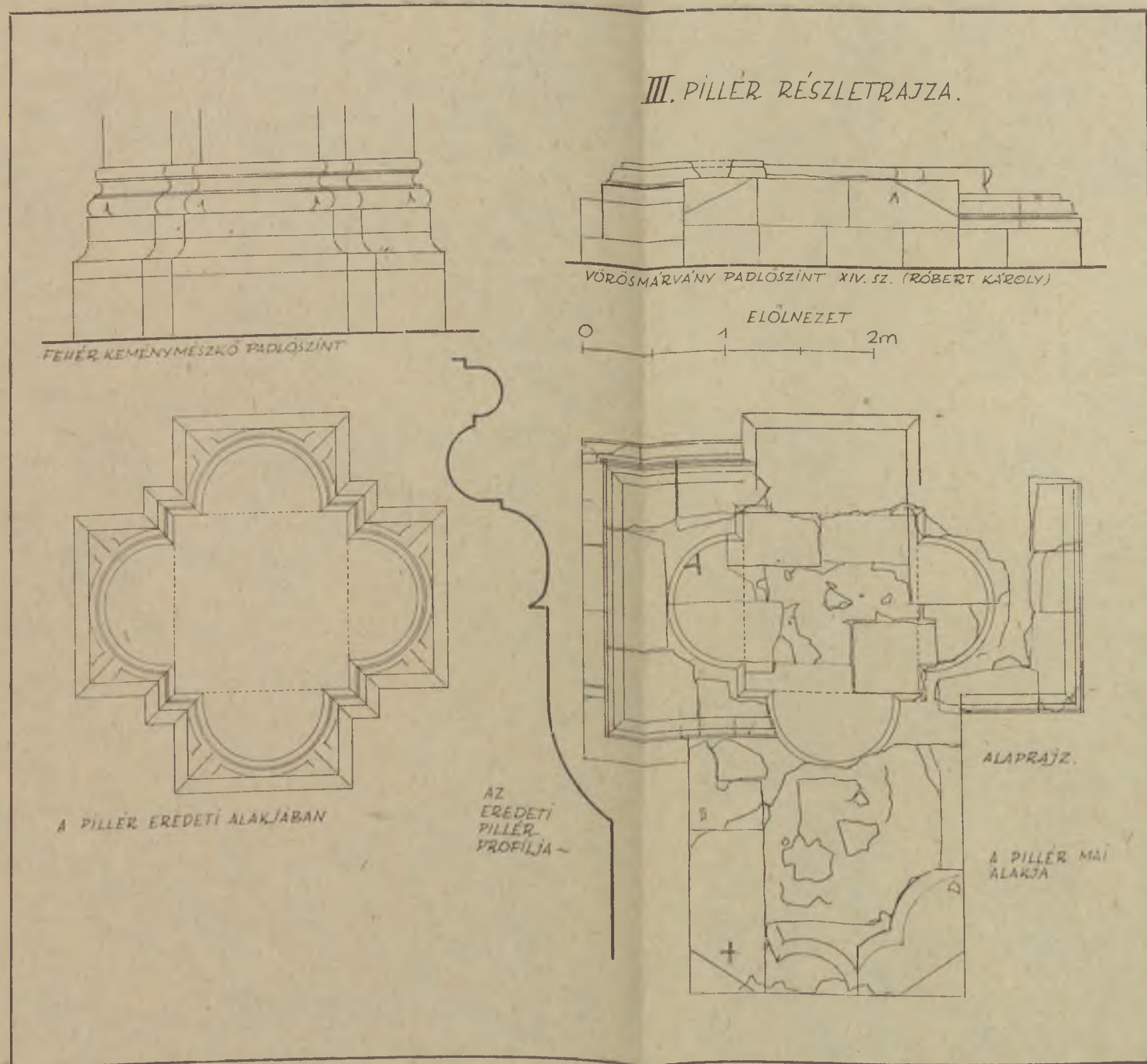
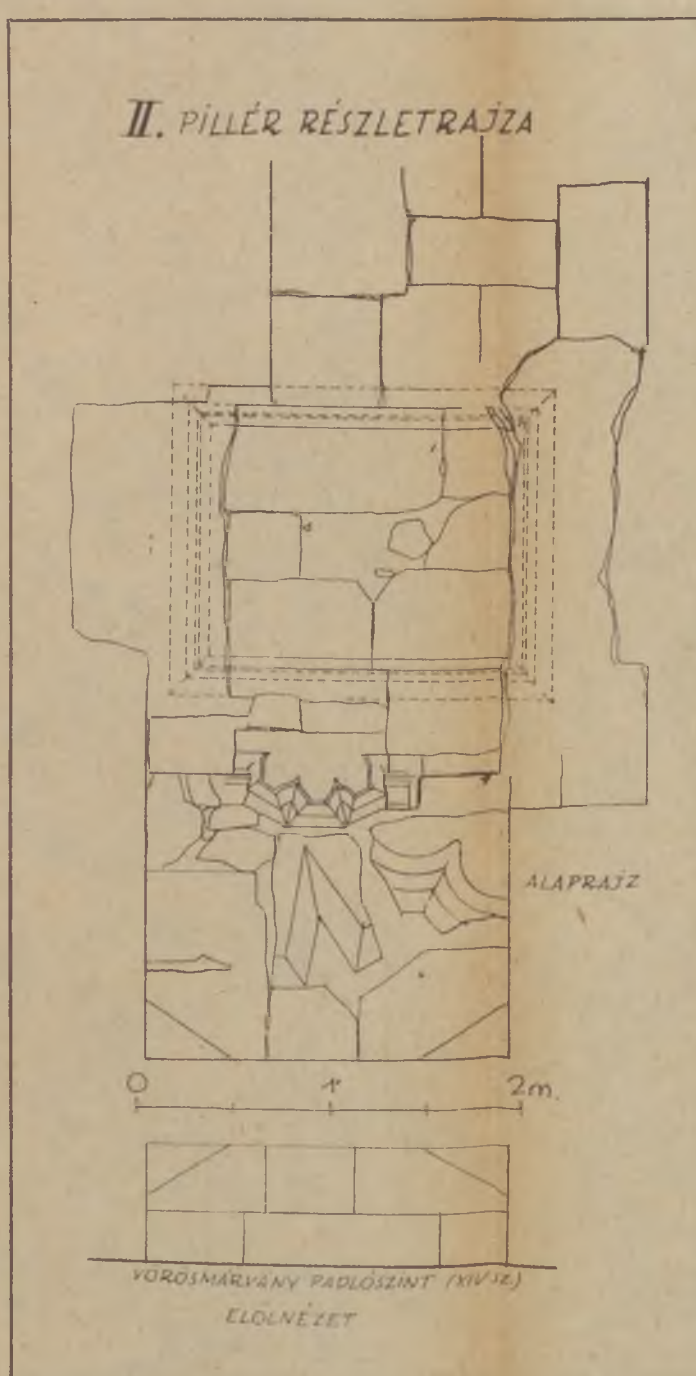
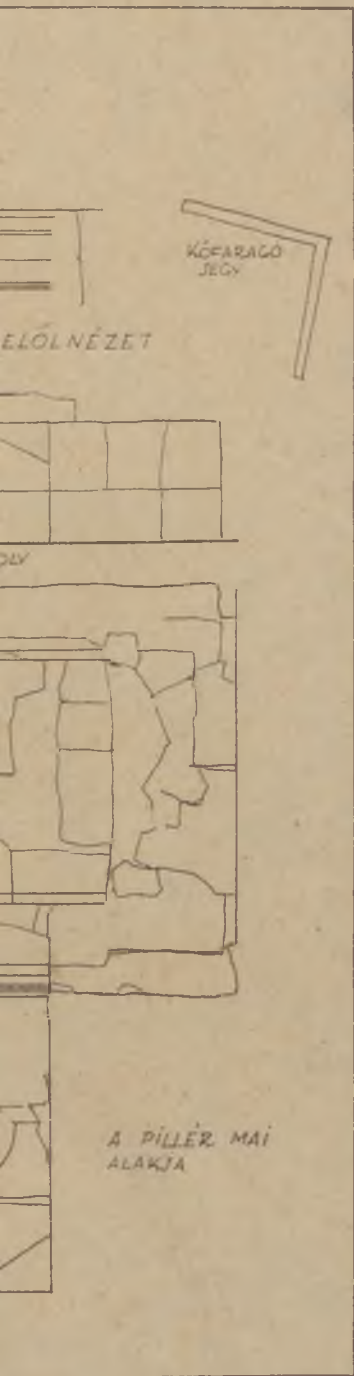
1) Szent István bazilikájának maradványai.	4) Szent Anna kápolna.
2) Szent István mauzoleum és kőtár.	5) Városháza.
3) A székesfehérvári székesegyház.	6) Szent Imre templom.

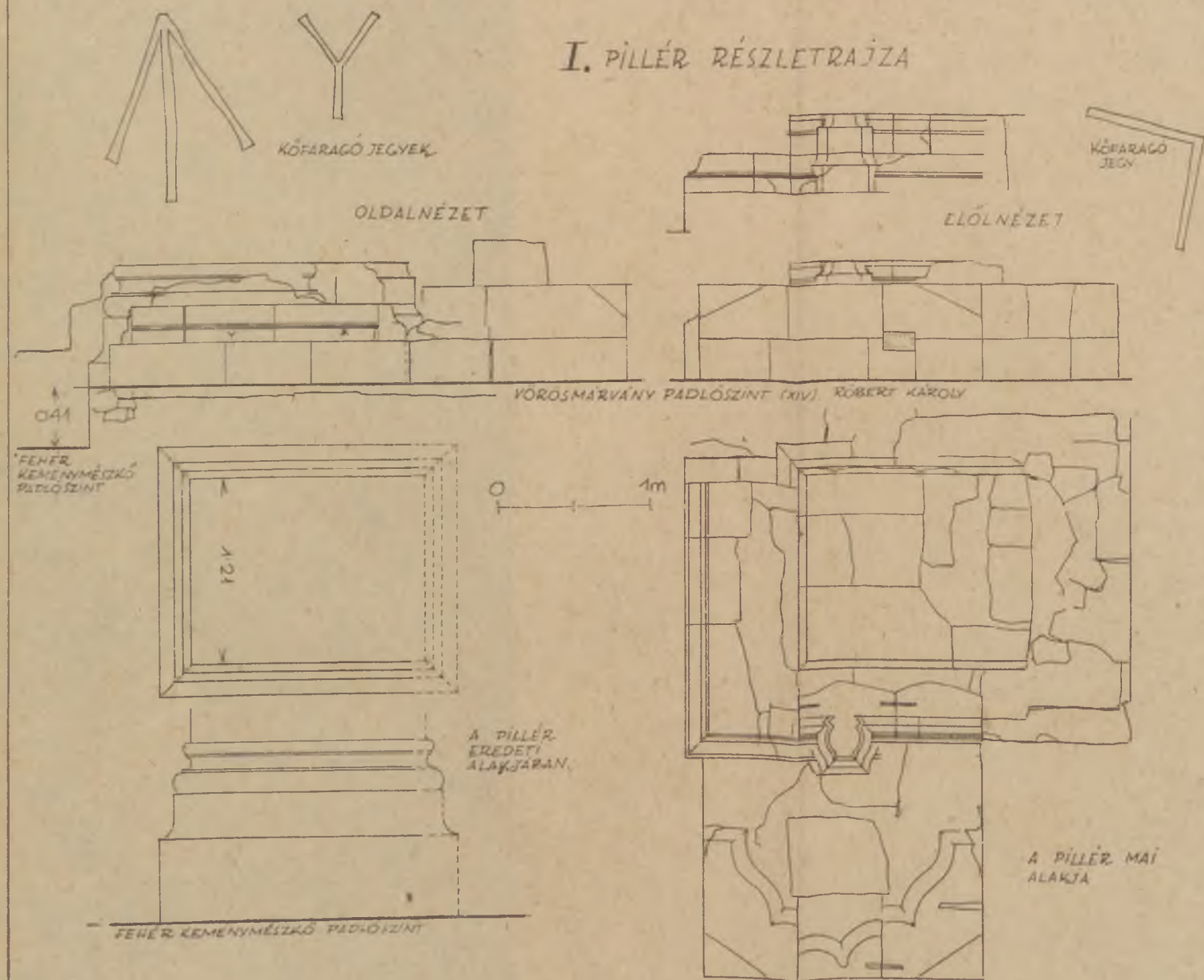
Színmagyarázat : ■ A székesfehérvári bazilika ma is meglévő falmaradványai. ■ A bazilika feltételezett falai és pillérei.

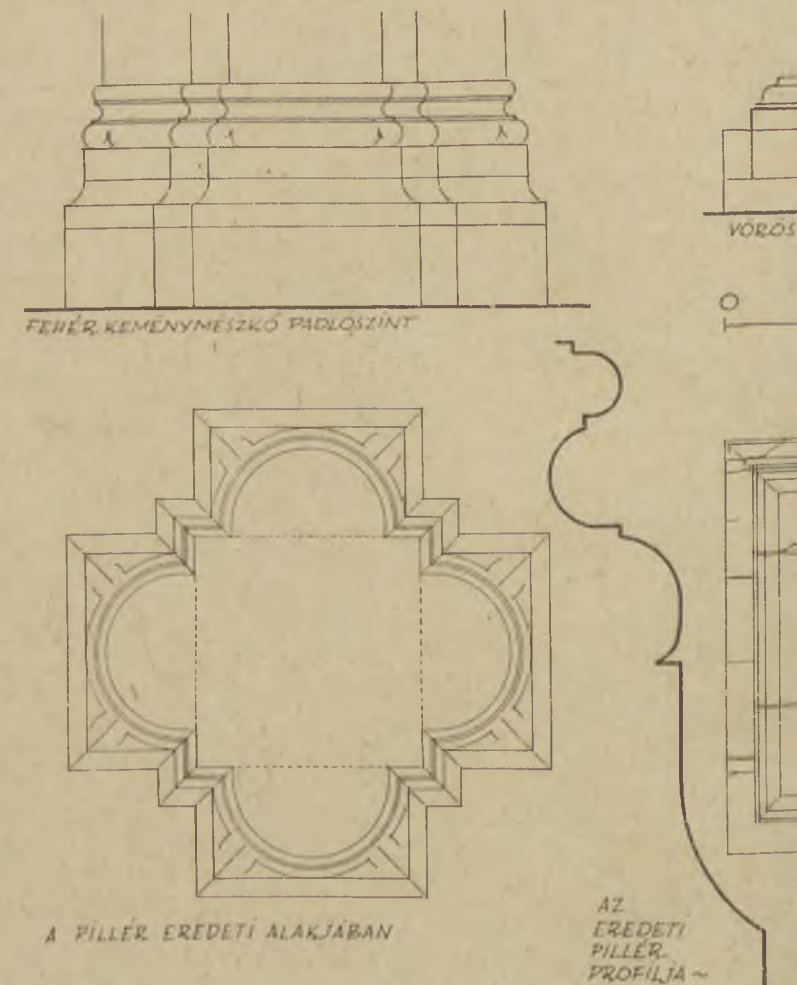
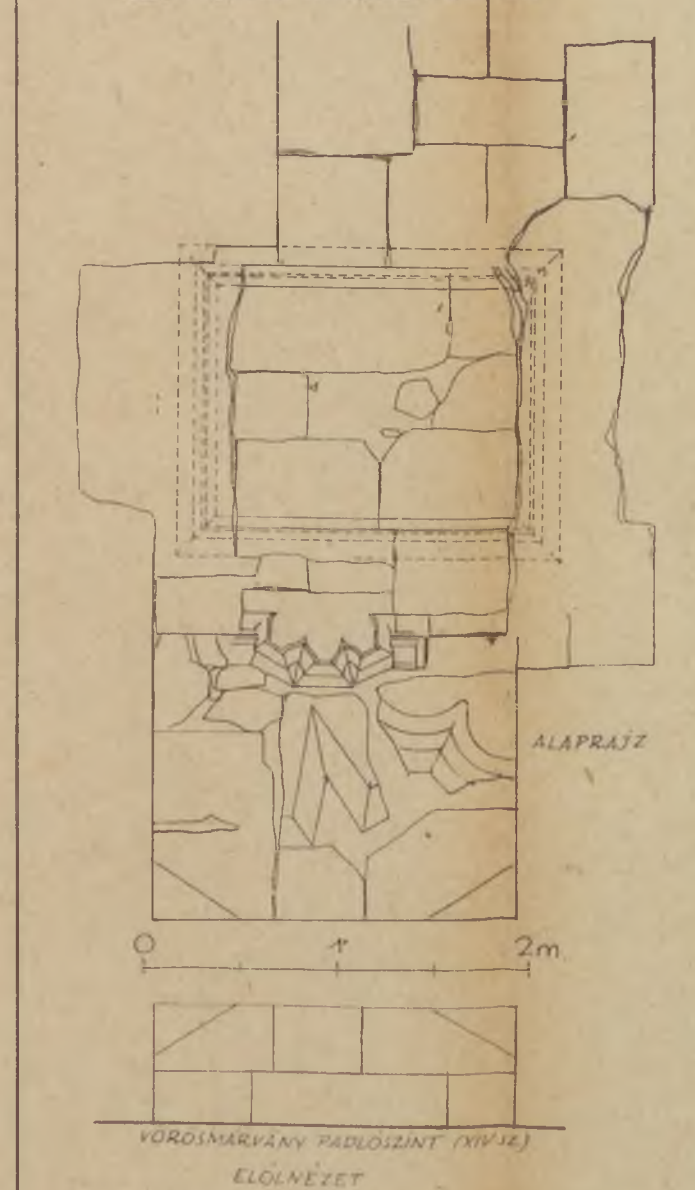

I. PILLÉR RÉSZLETRAJZA

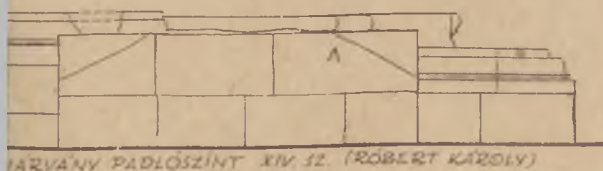

II. PILLÉR RÉSZLETRAJZA

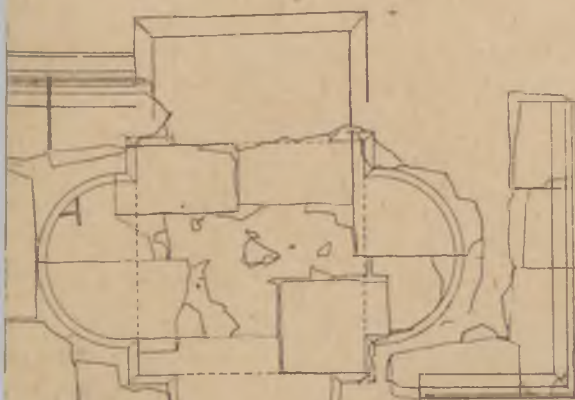
III. PILLÉR RÉSZLETRAJZA.

VÖRÖSMÁRVÁNY PADLÓSZINT XIV. SZ. (RÓBERT KÁROLY)

ELŐLNÉZET

1 2m

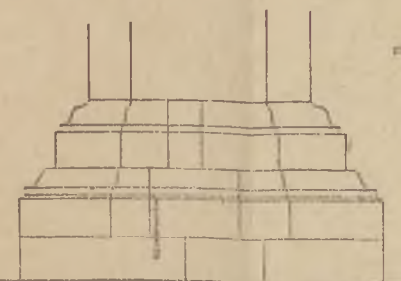

ALAPRAJZ

A PILLÉR MAI ALAKJA

+

IV. PILLÉR RÉSZLETRAJZA

VÖRÖSMÁRVÁNY PADLÓSZINT (XIV. SZ.)

ELŐLNÉZET

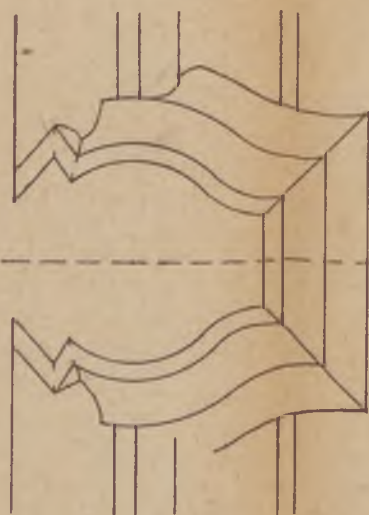

KÖFARAGÓJEGYEK
A PILLÉREN.

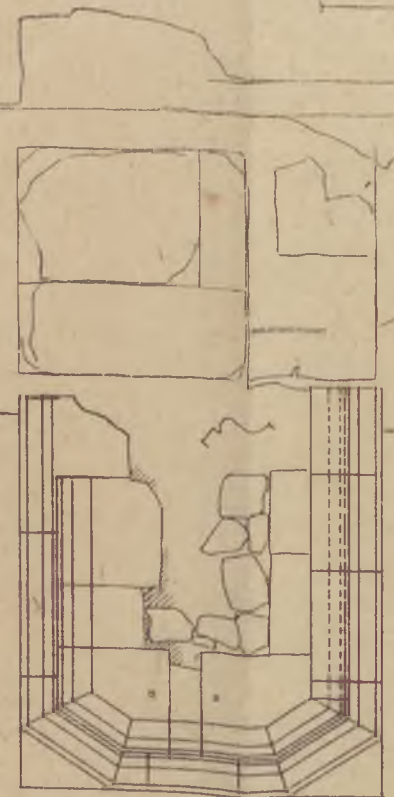
2m

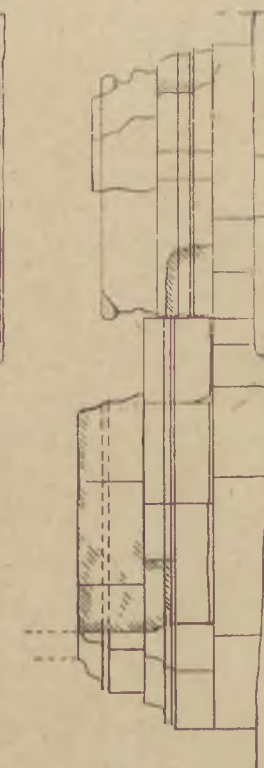
LABAZATI
PROFIL AZ
I. PILLÉREN

A IV. PILLÉR
LABAZATI
PROFILJA

ALAPRAJZ

OLDALNÉZET

Kiadásért felelős: D. Deresényi Dezső.

42.971. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

